

TARTU ÜLIKOOL

Majandusteaduskond

Riigimajanduse ja majanduspoliitika õppetool

Ingvar Viin

**PÕLVKONDADEVAHELISED
MAKSUMORAALI JA MAKSUDISTSIPLIINI
ERINEVUSED EESTLASTE NÄITEL**

Magistritöö sotsiaalteaduse magistrikraadi taotlemiseks majandusteaduses

Juhendajad: dotsent Diana Eerma (PhD)

teadur Tanel Mällo (PhD)

Tartu 2015

Soovitan suunata kaitsmisele

(juhendaja allkiri)

Kaitsmisele lubatud “ “..... 2015. a.

Riigimajanduse ja majanduspoliitika õppetooli juhataja Kadri Ukrainski

.....
(õppetooli juhataja allkiri)

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....
(töö autori allkiri)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. MAKSUKÄITUMINE JA SEDA KUJUNDAVAD TEGURID	7
1.1. Maksumoraali ja maksudistsipliini arvestava maksukäitumismudeli loomine ..	7
1.2. Maksumoraali ja maksudistsipliini mõjutavad sotsiaalpsühholoogilised ja muud immateriaalsed tegurid	21
2. MAKSUMORAALI JA MAKSUDISTSIPLIINI ERINEVUSTE TUVASTAMINE EESTLASTE SEAS	36
2.1. Eesti tänase ühiskonna põlvkondlik jagunemine ja nende väärtushinnangute kujunemine	36
2.2. Maksukäitumist mõjutavate tegurite uuring ja selle tulemused	50
KOKKUVÕTE.....	69
VIIDATUD ALLIKAD	72
Lisa 1. Maksupoliitika kujundamist uuriv intervjuu	79
Lisa 2. Eesti lähiajalugu uuriv intervjuu.....	85
Lisa 3. Eestlaste maksukäitumist mõjutavate tegurite uuringu ankeetküsimustik	95
Lisa 4. R Studios läbiviidud andmeanalüüsi kood	98
Lisa 5. Ankeetküsimustiku sisuliste üksikküsimuste korrelatsioonanalüüs	103
Lisa 6. Kruskal-Wallise testi tulemused	104
SUMMARY	105

SISSEJUHATUS

Maksude laekumine on riigivalitsemise eelduseks ja seetõttu on makse kogutud alates iidsest Egiptusest kuni tänapäevani. Varasematel aegadel võis valitseja nõudeks olla ka mõni kariloom või viljakogus, tänapäeval on töö akumuleeritud rahasse. Ühiseks tunnuseks on asjaolu, et tegu on alati piiratud ressursiga, millest riigivalitsejatel on puudus. Piiratud ressursist ei soovi aga keegi kergekäeliselt loobuda. Sellest tulenevalt on läbi ajaloo maksude kogumine toimunud reeglina sunniviisiliselt hirmutamise ja potentsiaalse vägivalla abil. Humaansemate väärtuste levikuga on kaotatud ära otsene vägivald, aga vanglakaristus on jätkuvalt maksude kogumisest kõrvalehoidumise reaalne tulemus. Paaril viimasel kümnendil on hakatud maksundusalastes teadustöodes lähenema probleemile teisiti – kuidas vähendada kodanike vastumeelsust maksude maksmisele pehmemate meetoditega?

Eestis maksukäitumist detailsemalt käsitlev teadusuuring seni puudub. Eesti maksumaksjate uurimine võiks aga pakkuda huvi teadlastele ka väljaspool Eestit, sest võib eeldada, et tulenevalt Eesti ajaloost, võib eestlaste mentaliteet oluliselt erineda teistsuguse ajalooga riigi maksumaksja omast. Eestlastel on maksunduse ja üleüldisema riigi tagant varastamise ehk Eesti folkloristlikku väljendit kasutades – rehepaplusega – pikk ajalugu ja traditsioonid. Maksudest kõrvalehoidumine on kõige otsesem riigivastane protestiaktatsioon. Võõrvõimu all elades oli varimajanduses osalemine ja rehepaplus iga marurahvuslase jaoks ainuõige käitumisviis. Riigikord on aga muutunud eestlastele soosivalt ja üle 20 aasta on jällegi saadud elada iseseisva riigina. Arvestades asjaolu, et Eesti menukirjaniku teos „Rehepapp“ on rahva seas jätkuvalt üks armastatumaid raamatuid ja õigekeelsussõnaraamatusse on lisandunud väljend jokk¹, võiks oletada, et riigi tagant varastamise kombed pole kodanike käitumisest kadunud. Seda oletust toetavad ka mitmed teadusuuringud, mis näitavad varimajanduse jätkuvat vohamist ja

¹ juriidiliselt on kõik korrektne

pole alust arvata, et 2008. aastal halvenenud majanduskeskkond seda samuti vähendanud oleks.

Lootust võiks anda uue, vabas Eestis ja riigivõimu soosivamas keskkonnas üles kasvanud põlvkonna pealekasv. Käitumisnormide ja väärtushinnangute äkilist põlvkondade vahelist muutumist on varasemaltki täheldatud, näiteks Lääne-Euroopa riikides. Sealsed uuringud keskendusid peaaesjalikult töökeskkonnas tekkinud generatsioonide vahelistele pingetele ja üksteise mittemõistmisele. Uue põlvkonna tööturule saabumisega on sarnased probleemid tekkimas ka Eesti töökollektiivides. Samas, nagu eelnevalt öeldud, on rehepapluse näol tegemist väga pikkade traditsioonidega, mida on harjutud edasi andma põlvest põlve. Sellest tulenevalt tekibki küsimus, kui väga on vabas Eestis üles kasvanud põlvkond ajaloolisi maksukäitumise traditsioone vanemalt põlvkonnalt üle võtnud või on vabas Eestis kasvanud põlvkond hoopis omanäolisem. Magistritöö eesmärgiks on kindlaks teha, kas eestlaste hinnangud maksukäitumist mõjutavatele teguritele varieeruvad läbi põlvkondade. Eesmärgi täitmiseks püstitati järgmised uurimisülesanded:

- maksukäitumise teoreetilise tausta avamine ja selle laiendamine;
- sotsiaalpsühholoogia teoreetilise tausta mugandamine maksukäitumise teooriasse;
- inimese käitumisnormide kujunemise ja konstantsuse selgitamine Eesti lähiajaloo näitel;
- kvantitatiivse maksukäitumusliku uuringu läbiviimine;
- kvantitatiivse küsimustiku vastuste analüüsimine ja järelduste tegemine eestlaste maksukäitumist mõjutavate tegurite hinnangute varieeruvuse kohta.

Magistritöö koosneb kahest peatükist, millest esimene keskendub teooriale ja teine käsitleb läbiviidavat empiirilist uuringut. Teoreetiline peatükk koosneb kahest alapeatükist, millest esimeses seletatakse pikemalt lahti maksumaksja maksukäitumine, selle uurimine läbi ajaloo ja luuakse järgnevas tööks vajalik maksukäitumist kujundav otsustusprotsessimudel. Teine alapeatükk keskendub täpsemalt maksukäitumist kujundavatele eri teguritele ja üritab käsitleda neid võimalikult süvitsi. Saavutamaks tööle võimalikult tugev teoreetiline taust, muudetakse see interdistsiplinaarseks, kaasates sinna ka mõjutegurite taga peituvaid psühholoogilisi aspekte. Teoreetilise peatüki ülesandeks on maksukäitumises leiduvate detailide võimalikult täpne tuvastamine ja nende

käsitlemine ühtse protsessina. Töö teises peatükis viiakse läbi Eesti maksumaksjate maksukäitumuslik uuring. Teise peatüki esimene alapeatükk jätkab töö interdistsiplineerimist. Selle alapeatüki eesmärgiks on inimpsühholoogia evolutsiooni-teooria toel seletada, kuidas eestlaste maksukäitumine on kujunenud läbi keerulise lähiajaloo ja selle põhjal püstitada hüpoteesid. Teoreetilises osas tehtud töö omab otsest mõju hüpoteeside püstitamise kvaliteedile. Teine alapeatükk keskendub läbiviidava uuringu uurimismetoodika tutvustamisele, üldkogumi kirjeldamisele, uuringutulemuste analüüsimisele ja tulemuste interpreteerimisele.

Töös kasutatakse mitmeid kirjandusallikaid. Ühelt poolt on üldisi sotsiaalpsühholoogilisi teadmisi koondavaid raamatuid, millel põhineb psühholoogiat käsitlev osa. Lisaks kasutatakse ka mitmeid raporteid ja alusdokumente ning Eesti ajalehtedes leiduvaid uudislõike, intervjuusid ja esseesid, mis annavad hinnangu Eesti ühiskonnas paika pidavate normide ja väärtushinnangute kohta. Põhilise osa kirjandusest moodustavad teadusartiklid.

Töö autor soovib esmalt tänada oma endist töökollektiivi, ilma kelleleta poleks sündinud ideed maksukäitumises leiduvaid otsustusprotsesse ja seda käsitlevat teooriat täiendama hakata. Suured tänusõnad on ära teeninud ka Indrek Seppo, kelle kriitika aitas töö fookust oluliselt korrigeerida. Täname mõlemat intervjuueeritavat, Dmitri Jegorovit ja Maia Ermi, kes olid nõus tööd vajaliku informatsiooniga täiendama. Üle-eestilise küsitluse läbiviimine sai suuresti võimalikuks tänu Tartu Ülikooli sihtasutuse väljastatud Erich Rannu stipendiumile. Viimasena tunnustatakse kõiki valimiliikmeid, kes leidsid oma kiire elutempo juures aega uuringusse oma panust anda.

Tööd iseloomustavad märksõnad: maksukäitumine, maksumoraal, maksudistsipliin, maksukuulekus, põlvkondade vahelised käitumiserinevused.

1. MAKSUKÄITUMINE JA SEDA KUJUNDAVAD TEGURID

1.1. Maksumoraali ja maksudistsipliini arvestava maksukäitumismudeli loomine

Maksumaksja **maksukäitumine** (ingl. k. *tax behaviour*) on maksumaksja maksude maksmisega seotud otsuste kujunemine ja nende täideviimine reaalelus. Maksumaksjate käitumise uurimine on tulenevalt maksude tähtsast rollist ühiskonnas väga oluline ja põhjalikult uuritud valdkond, millel on tekkinud mitmeid valdkondi. Maksukäitumise enim uuritud haruks on maksukuulekus (ingl. k. *tax compliance*). Maksukuulekus on maksukäitumise osa, mis iseloomustab maksumaksja maksuseadustest kinnipidamist ja nende järgimist. Maksukuulekuse määrab ära maksukäitumise otsustusprotsess. Halb maksukuulekus viitab **maksudest kõrvalehoidmisele** (ingl. k. *tax evasion*) ehk situatsioonile, kus maksumaksja maksukäitumine ei vasta maksuseadustes ette nähtud käitumisreeglitele. Maksudest kõrvalehoidmine on kuritegelik ja karistatav.

Tähtis on siinkohal lisada, et maksudest kõrvalehoidmine ei ole ainus negatiivne ja riigi terviklikumale maksusüsteemile kahjulik maksukäitumisviis. Ingliskeelne mõiste *tax avoidance* ühildub meie arusaamaga mõistest maksude optimeerimine. Maksude optimeerimise puhul tasutakse tänu seaduste ebatäiuslikkusele riigile vähem maksuraha kui oleks eeldatud, aga tehakse seda seaduste piires ja seega ei ole tegu kuritegeliku tegevusega ega ole alust maksumaksja karistamiseks. Piir maksudest kõrvalehoidmise ja optimeerimise vahel on reaalelus hägune ja on sagedasti keeruliste kohtukaasuste materjaliks (Simser 2008: 124). Olenemata kohtuotsusest, on maksude optimeerimine ebamoraalne ja mitte riigimehelik teguviis, millel on ühiskonna üleüldisele maksukäitumisele tugev mõju (Neivelt, Trasberg 2015). Kolmas ebamoraalne tegevus

toimub maksupaguluse (ingl. k. *tax flight*) näol. Tegemist on optimeerimise alamliigiga, mis puudutab enamasti suuri ettevõtteid ja väga rikkaid kodanikke, kes madalama maksukoormuse eesmärgil registreerivad ennast või ettevõtet madalate maksudega pagulusriiki. Maksupagulusel võib ühiskonna üldisele maksukäitumisele olla väike mõju (Ross 2014). Töös mõeldakse maksudest kõrvalehoidmise negatiivse mõju all ühiskonnale ka nendest maksukäitumise liikidest tulenevat moraalsel kahju.

Moraali ja psühholoogia kaasamine maksukäitumise uurimisse on käesoleva sajandi nähtus. Suurem **maksukäitumisalane teadustöö** sai alguse 1971. aastal, kui hilisem Nobeli majanduspreemia laureaat James A. Mirrlees pakkus Bergenis toimunud majanduskonverentsil uue uurimissuunana välja maksudest kõrvalehoidmise (Allingham, Sandmo 1972: 323). Kuigi sellest perioodist pärineb ka Tretteri (1974: 39) psühholoogilisema taustaga mõiste maksumentaliteet, keskendusid varasemad teadustööd kvantitatiivsete käitumismudelite loomisele. Selle matemaatilisema koolkonna nurgakiviks peetava Allinghami ja Sandmo (1972) mudelis kirjeldati maksumaksja otsustusprotsessi pelgalt rahalisest aspektist ja kasutati Von Neumann-Morgensterni oodatava kasu funktsiooni, kus vastandati maksupetturlusest saadav võimalik tulu seadustest tulenevate trahvisummadega. Maksumaksja oodatavat kasu maksimeeriv funktsioon Allingham ja Sandmo (1972: 325) töös oli järgnev:

$$(1) \quad E[U] = (1-p)U(W-\theta X) + pU(W-\theta X-\pi(W-X)) ,$$

kus W – maksumaksja tegelik sissetulek,

θ – kehtestatud tulumaksumäär,

X – maksumaksja poolt deklareeritav sissetulek,

p – tabamise tõenäosus,

π – karistumäär deklareerimata summalt.

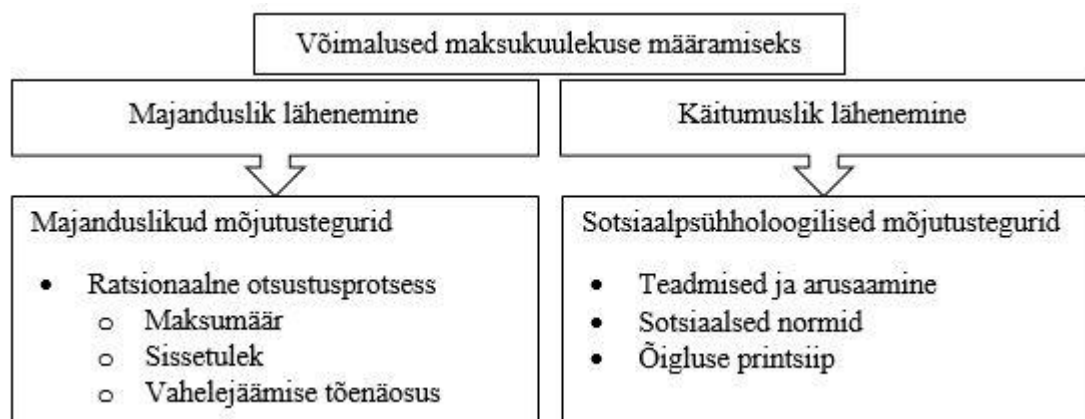
Järgneval kahel kümnendil üritasid erinevad teadlased (Yitzhaki, Cowell, Scotchmer ja Slemrod) algset Allinghami ja Sandmo mudelit uute muutujatega täiendada (Ritsatos 2012: 246). Kõigi nende mudelite nõrkuseks oli asjaolu, et mudel ennustas alati halvemat maksekäitumist, kui empiiriline uuring hiljem kinnitas ja Dean *et al* (1980, viidatud Giachi 2014: 74 vahendusel) ja Thaler (1980, viidatud Ritsatos 2012: 248 vahendusel) nõustasid juba 1980. aastal, et lisaks kvantitatiivsele rahalisele kalkulatsioonile peab

leiduma veel lisategureid, mis sunnivad kodanikke ausalt makse maksma. 1980-ndatel hakati mudeli poolt ennustatava ja empiirika tulemuste erinevuse põhjendamisega liikuma uues suunas. Järgmise kümnendi alguseks arendas Jones (1991, viidatud Ritsatos 2012: 248 vahendusel) välja Resti (1986, viidatud *Ibid.* vahendusel) varasemalt loodud mudelile uue teemast lähtuva eetilise otsustusprotsessi mudeli (ingl. k. *issue-contingent model of ethical decision making*). Suurem läbimurre tuli aasta hiljem, kui Alm *et al* (1992, 1995, viidatud *Ibid.*: 250 vahendusel) täiendasid oma teadustöös maksumaksja otsustusprotsessi mitmete sotsiaalsete ja poliitilis-institutsionaalsete nüanssidega nagu avaliku sektori teenuste kvaliteet ja ühiskonnas leiduvad sotsiaalsed normid. James Almi võib pidada viimase kahekümne aasta üheks olulisemaks maksukäitumise uurijaks.

Käesoleval sajandil on maksumaksja käitumist uurivad teadustööd sagedamini keskendunud sotsiaalsete tegurite kirjeldamisele ja nende mõju hindamisele. Kui veel aastatuhande vahetusel tõdesid Feld ja Frey (2002, viidatud Alm *et al* 2006: 836 vahendusel) ning Andreoni (1998: 852, viidatud Tekeli 2011: 2 vahendusel), et **mittefinantsilised mõjurid maksumaksja käitumise otsustusprotsessis** on enamasti käsitletud tundmatu musta kastina, siis kümnendi lõpuks leidub sellel teemal juba arvestatav kogus teadusala kirjandust. Väga palju on uuritud seda, millised mittemateriaalsed tegurid maksumaksja käitumist mõjutavad. Vastava kirjandusega tutvutakse lähemalt töö järgmises alapeatükis. Alm *et al* (2006: 840-845) järjestasid oma teadustöös koguni erinevate tegurite olulisuse Venemaa maksumaksjate seas.

Eelnevad tööd ei ole suutnud üheselt defineerida ja piiritleda maksumoraali mõju ulatuslikkust maksukäitumises. Erinevad autorid on üheselt suutnud määratleda, et **maksumoraal** on oma põhiolemuselt maksukäitumise otsustusprotsessis sisend, mis annab mitterahalise motivatsiooni makse ausalt tasuda (Luttmer, Singhal 2014: 150). Puudulikuks jääb jätkuvalt see osa, mis peaks kirjeldama maksumoraali mõju tähtsust otsustusprotsessis ehk määrab lõpliku otsuse juures osakaalud materiaalsete ja mittemateriaalsete motivaatorite vahel. Seda probleemi peetakse oluliseks ka eelnevas teadustöös (Viin 2013: 59), mille puhul lükkasid empiirilised uuringud ümber algse hüpoteesi Eesti noorte halvast maksumoraalist, kuid kinnitasid noorte valmidust osaleda maksupettustes. Enamik maksumoraaliga seotud teadustöödest on piirdunud maksumoraali komponentide kindlakstegemise ja selgitamisega. Lillemets (2008: 240) tõi

joonisena välja kaks vastandlikku poolt materiaalse ja mittemateriaalse motivatsiooni näol (vt joonis 1), aga edasist lahendust kaalude leidmiseks välja ei pakkunud. Luttmer ja Singhal nägid küll probleemi kaalude puudumisest, püstitades küsimuse, et kui palju maksumoraalist jõuab tegeliku maksukäitumiseni (Singhal 2014: 151), aga piirdusid vastust leides teiste autorite empiiriliste uuringutulemuste ülevaatega, mille kokkuvõttes tõdesid, et maksumoraalil on tähtis roll ka tegeliku maksukäitumise kujunemisel (*Ibid.*: 154).

Joonis 1. Varasem lähenemine maksukuulekuse hindamiseks (autori koostatud Lillemets 2008: 240 järgi)

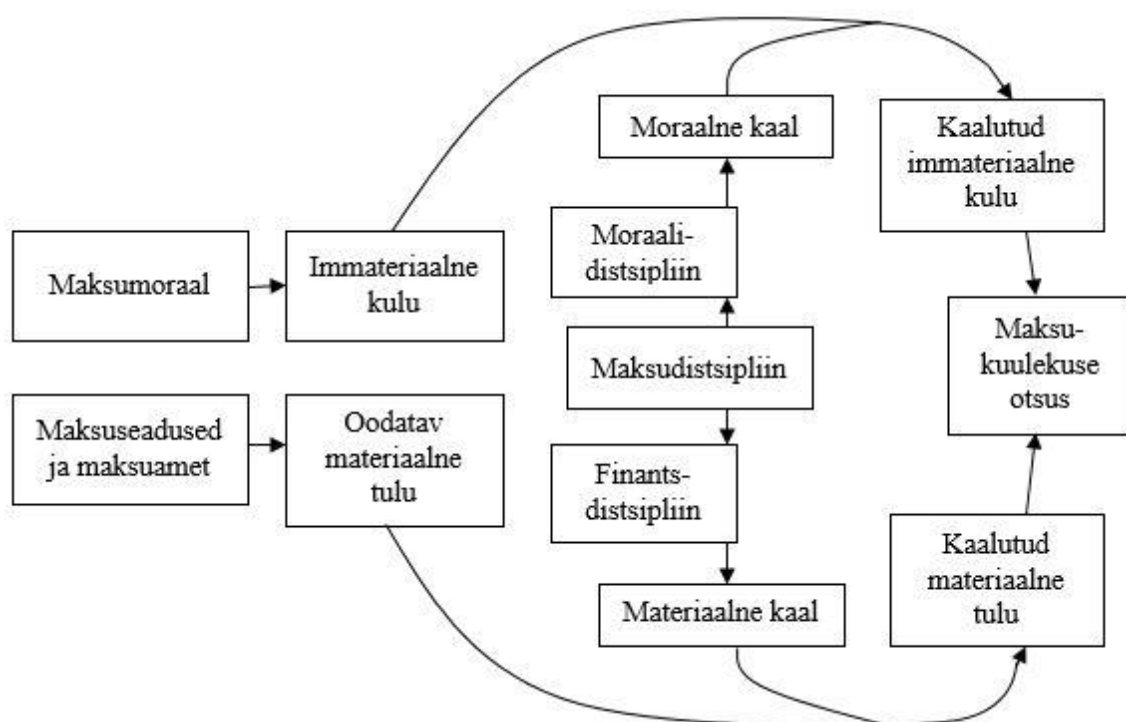
Käesolevas töös lahendatakse eelnevate uuringute puudujäägid kasutades Bertram Tretteri ja Birger Nerré töid. Nerré (2008: 155) liitis maksumoraalile maksudistsipliini mõiste ja kasutas tekkinud liitmõiste nimetamiseks varasemat Tretteri maksumentaliteedi mõistet. Tretter (1974: 39) sõnastas, et maksumentaliteet koosneb kõikidest suhtumistest ja samuti käitumismallidest, mida makse maksvad kodanikud omavad maksude ja riigi suhtes. Tretteri idees peituv oluline aspekt on just maksumaksja käitumismallide ehk lõplike otsuste kaasamine maksumoraali käsitlemisse. Tretteri Nerré poolt pakutud mõistete ja definitsioonidega siinkohal aga ei nõustuta². Mentaliteet või psühholoogilises keeles mentaalne seadistus (ingl. k. *mental set*) määrab selle, kuidas me tajume ja tõlgendame ümbritsevat keskkonda ja seal toimuvat (Kagan, Segal 1988: 143). Maksumentaliteet on tõepoolest seotud nii maksumoraaliga, kui ka maksudistsipliiniga,

² maksumentaliteedi mõistele tehtud konstruktiivse kriitika eest soovitakse siinkohal tänada Sisekaitseakadeemia lektorit Kerly Randlast

aga on nende mõlema sisendiks, mitte nende kahe sünergiliseks väljundiks. Maksumoraali ja maksudistsipliini sünergiliseks väljundiks on siiski maksukäitumine (vt definitsiooni lk 7) kui tervik. Kui maksumentaliteedi mõiste kasutamine välja arvata, on Tretteri definitsioon vägagi sobilik ja vastav Nerré ideele, mis ütleb, et maksumoraalile tuleb liita maksudistsipliin. Maksumoraal koondab tõepoolest maksumaksjate suhtumisi maksudesse, maksumaksmisesse ja riiki ning maksudistsipliin peaks vastama definitsioonis leiduvale käitumismallide osale. Samuti ei saa nõustuda Nerré maksudistsipliini definitsiooniga. Nerré (2008: 155) defineeris mõiste järgnevalt: „maksudistsipliin kajastab maksumaksja hoiakut ja suhtumist maksudega seotud tegevustes“. Eesti õigekeelsussõnaraamat (EÕS) defineerib aga distsipliini kui kindlaksmääratud korra ja sellele alistumise ehk antud kontekstis kui kindlaksmääratud korra järgi läbiviidavat otsustusprotsessi. Nerré definitsioon erineb EÕS-i definitsioonist liiga palju. Seega käesolevas töös on maksudistsipliini definitsioon laenatud osaliselt EÕS-st. **Maksudistsipliin** on maksumaksja siseselt enda jaoks kindlaksmääratud kord või reeglistik, mille järgi ta teeb maksukuulekusega seotud otsused.

Maksudistsipliin koondab endas kahte vastandlikku distsipliini – moraalidistsipliin ja finantsdistsipliin. Selline maksudistsipliini käsitlemine ei ole traditsiooniline lähenemine, aga sobitub enam järgnevas alapeatükis kaasaatava psühholoogia valdkonnaga. Psühholoogid käsitlevad distsipliini ja valikute tegemist sagedasti vaatenurgast, kus isiklik kasu vastandub moraalsele käitumisele. Moraalidistsipliini mõiste definitsioon võetakse käesolevasse töösse teoloogiast, kus öeldakse, et moraalidistsipliin on pidev tegevusseisundi rakendamine, kus tehakse moraalselt õige valik, kuigi see võib olla raskem valik. **Moraalidistsipliini** sunnib loobuma enesekesksest elust eesmärgiga arendada endas väärikas ja austatud isiksus. (Christofferson 2009) Moraalidistsipliini kasutatakse siinkohal kodanikudistsipliini ekvivalendina, sest moraalne inimene käitub prosotsiaalse rühmaliikmena, kandes hoolt nõrgemate kaaslaste üle ja olles lojaalne oma grupele (Gino, Desai 2012: 744). Edasises töös tähendab moraalne käitumine prosotsiaalset käitumist. Maksudest kõrvalehoidmine on kahtlemata prosotsiaalse käitumise vastandnäide ehk ebamoraalne käitumine. Seega illegaalse tegevuskäigu väljapakkumisel tekkivas otsustusprotsessis (vt joonis 2) tunnetatakse seda otsustusprotsessi lahenduskäiku ebamoraalse käitumisena, mis tekitaks materiaalselt mõõdetamatut kulu (Hardy *et al.*: 46). Käesolevas töös nimetatakse tekkivat kulu

immateriaalseks kuluks. Finantsdistsipliin on hiljutise majanduskriisi käigus laialdasemalt kasutusele võetud mõiste. **Finantsdistsipliin** on materialistlikest väärtustest lähtuv käitumisnorm, mille eesmärgiks on ettevõtte või leibkonna perioodi puhaskasumi suurendamine läbi tulude suurendamise ja kulude optimeerimise. Alapeatükis 1.2 kirjeldatakse lähemalt sotsiaalmajanduslikke ja psühholoogilisi tegureid, mis mõjutavad maksudistsipliini.

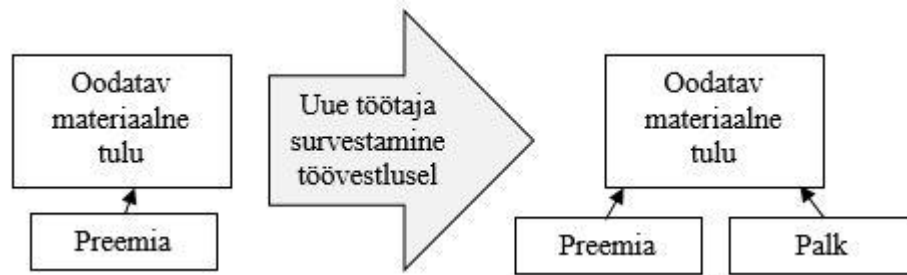

Joonis 2. Maksudest kõrvalehoidmise pakkumisel tekkiva otsustusprotsessi lihtsustatud mudel (autori loodud).

Eelneva näitlikustamiseks koostati **maksukuulekuse otsustusprotsessi seletav lihtsustatud mudel** (vt joonis 2). Joonisel on kujutatud situatsioon, kus isikule on tehtud pakkumine käituda seadusi mitte järgivalt ja mudel näitlikustab isiku peas tekkinud otsustusprotsessi lihtsustatud kujul. Sellise situatsiooni reaalelulise näitena võib tuua töandja poolse pakkumise töövõtjale töötada mitteametlikult või kaupmehe pakkumine kliendile tehingut mitte kajastada ehk jätta tasumata käibemaks ja olenevalt kaubaliigist ka näiteks aktsiis. Käesolevas töös keskendutakse peamiselt just esimesele näitele. Jooniselt nähtub, kuidas maksumaksjat motiveerib negatiivsele maksukäitumisele

oodatav materiaalne tulu, mis on ligilähedaselt leitav eelnevalt (lk 8) esitatud Allingham ja Sandmo valemi kaudu. Seadusliku käitumisviisi valimiseks motiveerib inimest maksumoraal. Maksudistsipliin määrab mõlemale poolele osatähtsuse ehk kaalud – kui indiviidi jaoks on prioriteetne isiklik omakas, siis on finantsdistsipliini osatähtsus suurem ja vastasel juhul, kui esmatähtis on olla hea kaaskodanik, on moraalidistsipliini osatähtsus suurem. Seeläbi tekivadki kaalutud tulu ja kulu, mis lõplikult määravad maksumaksja maksukäitumise antud situatsioonis.

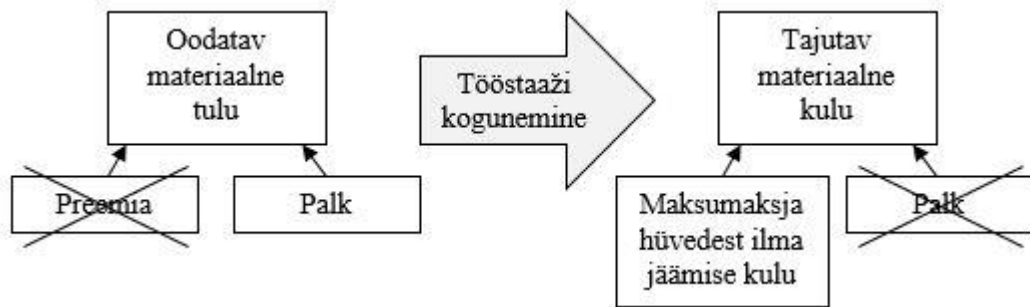
Eeltoodud mudelit tuleb järgnevalt täiendada ka **kohalike eripäradega**. Eesti puhul on oluliseks täienduseks maksuseadus, mis sätestab, et tavatöötajate tuludest peab maksud kinni pidama ja need riigile tasuma tööandja. Ameerika Ühendriikides ja paljudeski teistes riikides on oma tuludest raporteerimise kohustus maksumaksjal endal. See **allikamaksu** põhimõttest lähtuv lisakohustus annab Eesti tööandjatele maksukäitumise kujundamisel väga tugeva jõupositsiooni, kus tööandja võib töötajat töölepingu pakkumisel sundida töökulude vähendamise eesmärgil maksudest kõrvale hoidma. Vastasel juhul võib tööandja töölepingu pakkumisest loobuda ehk tööotsijale tekib suur alternatiivkulu moraalsete põhimõtete järgimisel või joonisel 2 (vt lk 12) nimetatud kui oodatav materiaalne tulu. Seda ilmestab järgnev joonis 3. **Tööandjapoolset maksukäitumise peale sundimist** toetab ka Balti riikides läbi viidud uuring, milles leiti, et kolm neljandikku töötajatest, kelle palgalt ei maksta makse, sooviksid oma tulude ausat deklareerimist (Williams 2009: 295). Seda, kuidas inimese psühholoogia aitab töövõtjal toime tulla immateriaalse kulu vähendamisega, käsitletakse järgnevas alapeatükis. Balti regiooni maksukäitumist mõjutab suuresti ka eripära, et valdav osa ettevõtetest on väga väikesed. Väikeettevõtete omanikud on aga teadustöodes korduvalt tõestatud kui kõige halvema maksukäitumisega maksumaksjate grupp (Alm *et al* 2006: 848; Kamleitner *et al* 2010: 330). Ettevõtjate negatiivselt eristuvat maksukäitumist teistest maksumaksjatest tõdes intervjuus ka Jegorov (2015). Ettevõtjate maksukäitumise täpsem kaardistamine omandab Eesti puhul väga suure tähtsuse.

Joonis 3. Oodatava materiaalse tulu oluline suurenemine töövestlusel tekkivas otsustusprotsessis (autori loodud).

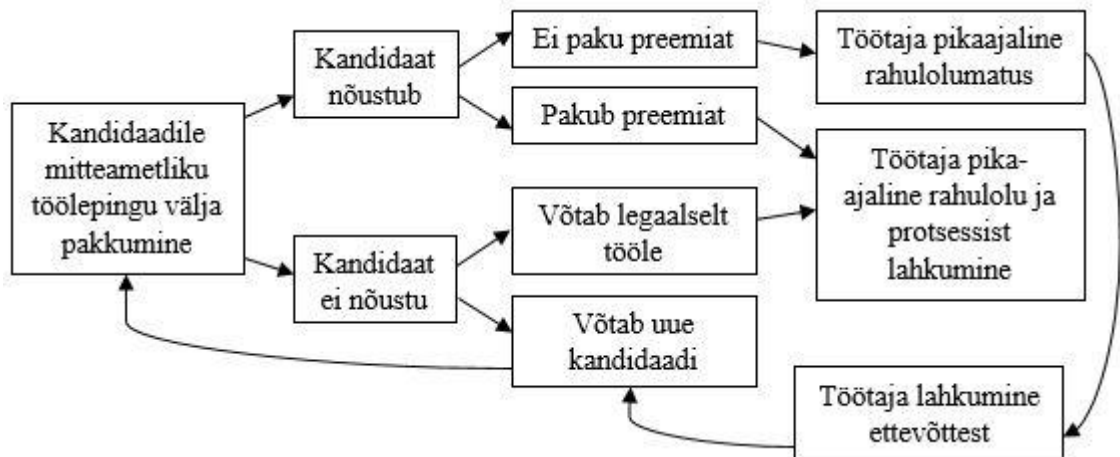
Kleven *et al* (2011: 689) leidsid Taanis läbiviidud uuringus, et süsteem, kus teine osapool raporteerib isiku tuludest, on vastupidi just distsiplineerivam variant kui ise enda tulude kajastamine. Uuring väidab, et võimaluse tekkides üritab siiski suur osa inimesi enda maksukulusid minimeerida, aga teise osapoole sekkumine välistab selle võimaluse (*Ibid.*: 690). Kui uskuda Kleven *et al* tulemusi, peab Williamsi vastandlikele tulemustele leiduma mingi ratsionaalne seletus. Selleks vaadeldakse lähemalt Williamsi poolt küsitatud illegaalselt töötava inimese otsustusprotsessi. Töölepingu pakkumisel on isik nõus mitteametlikku palka saada, sest **alternatiivkulu** on väga kõrge. Mõistagi tasub tööandjal seda ka eriliselt rõhutada, et tulevasel töötajal tekiks tunne kuivõrd teine osapool on talle teinud tööle võtmise näol suure kingituse ja mitteametliku palgaga nõustudes teeb ta ilusa viisakusžesti vastu. Sellist inimese sotsiaalsühholoogilise käitumise reeglit nimetatakse **vastastikkuse tegevuse normiks** (*norm of reciprocity*) (Brehm *et al* 2005: 243). Vastastikkuse tegevuse normi sarnast mõju töötaja ja tööandja vahelisele suhtlusele on oma artiklis täheldanud ka Naso (2012: 246). Edasises otsustusprotsessis on väga tähtis, kui palju maksab tööandja töötajale tööturu keskmisest kõrgemat palka ehk nii-öelda **preemiat maksudest kõrvalehoidmise eest**. Preemia kogusummaks antud protsessis on mitmed erinevad maksud – tulumaks, sotsiaalmaks, kogumispensioni makse ja nii tööandja- kui töötajapoolne töötuskindlustusmaks. Kui ettevõtja jätab endale ka töötaja brutopalgast maha arvutatavate maksude maksmata jätmisest saadava summa ehk maksab töötajale ainult tema poolt küsitud netopalka ehk tööturu keskmise, on preemiaks null. Tööle võtmise päevast ajaperioodi möödudes tööline mõistab, et tööandjal on teda vaja ja tööst ilma jäämise oht ehk esialgne suur alternatiivkulu hakkab ajas pidevalt vähenema, kuni kaob lõplikult. Preemia puudumisel ei ole töötajal enam motivatsiooni kanda maksudest kõrvalehoidmise näol tekkivat

moraalset kulu. Maksuteadlikum kodanik hakkab koguni aduma materiaalsel kulu saamata jääva sotsiaalkindlustuse ja väiksema tulevase pensioni kaudu. Eelnevat arutelu ilmestab joonis 4.

Joonis 4. Oodatava materiaalse tulu muutumine tajutavaks materiaalseks kuluks läbi tööperioodi (autori loodud).

Kleven *et al* artiklis käsitletud tulude isedeklareerimise süsteemis on preemia olemasolu tagatud, sest keegi kolmas osapool ei saa seda temalt ära võtta. Sellest tulenevalt väidetakse siinkohal, et Williamsi sedavõrd kõrge rahulolematute protsendi ja vastuolu Kleven *et al* tulemustega võis põhjustada just tööandjatepoolne vastumeelsus maksta illegaalsetel tingimustel töötavatele töölistele preemiat. Töötaja pikaajaline rahulolematuse viib ettevõttest lahkumiseni, mille järel kogu värbamise juurde kuuluv otsustusprotsess uuesti kordub (vt joonis 5). Uue töötaja tööle võtmine on ettevõttele kulukas protsess ja seetõttu peaks tööandja uuteks läbirääkimisteks tegema vastavaid korrekture oma otsustes. Seeläbi saavad **töövõtjad mõjutada tööturu maksu-käitumist.**

Joonis 5. Tööandja poolt tehtavate otsuste mõju mitteametliku värbamisprotsessi kordumistele (autori loodud).

Igapäevastel **ostu-müügi tehingutel** on jällegi initsiatiiv reeglina ettevõtja ehk kaupmehe poolne. Selles protsessis on müüja sunnitud tehingu toimumiseks kindlasti kliendile pakkuma ka preemiat. Kui salakaupmees müüks oma tooteid tavahinnaga, puuduks ostjal motivatsioon moraalset kulu kanda ehk tekiks väga sarnane situatsioon eelneva tööturu näitega. Preemia kogusumma, milleks on siinkohal käibemaks ja sagedasti ka aktsiis, jagunemise ostja ja müüja vahel paneb paika tarbija maksumoraal ja maksudistsipliin, mis mõjutavad tema kaalutud immateriaalset kulu. Müüja peab seni hinda langetama, kuni kaalutud materiaalne tulu ületab kulu. Kui tarbija poolt nõutav preemia ületab müüja poolt nõutava minimaalse preemia, jääb illegaalne tehing toimumata. Mida kõrgem on müüja poolt **nõutav minimaalne preemia**, seda suurema tõenäosusega jääb see tehing toimumata. Ettevõtja minimaalset preemiat kujundab lisaks tema maksumoraalile ja maksudistsipliinile suuresti ka Maksu- ja Tolliameti võimekus ja trahvide suurus – mida suurem on tõenäosus vahele jääda ja mida suuremad on trahvid, seda suurem peab olema ka riskipreemia. Sama põhimõte toimib ka eelneva tööandja näite puhul, kellel on samuti oma minimaalne preemia. Valemis 3 esinevas tajutava tõenäosuse mõiste all on mõeldud objektiivset tõenäosust korrigeerituna isiku riskitundlikkusega.

Kliendi maksimaalne ostuhind avaldub seega (autori loodud):

$$(2) \quad A = TH - MM_{Klient} \times MK_{Klient},$$

kus A - kliendi maksimaalne ostuhind (eurot),

TH - hüvise turuhind (eurot),

MM_{Klient} - kliendi maksumoraal (immateriaalne väärtus),

MK_{Klient} - kliendi moraalikaal (0...1).

Kaupmehe minimaalne müügihind avaldub aga (autori loodud):

$$(3) \quad B = OH + T \times TN + MM_{Kaupmees} \times MK_{Kaupmees},$$

kus B - kaupmehe minimaalne müügihind (eurot),

OH - hüvise omahind kaupmehele (eurot),

T - maksuseadustes sellisele tegevusele määratud trahv (eurot),

TN - kaupmehe tajutav tõenäosus vahelejäämiseks (0...1),

$MM_{Kaupmees}$ - kaupmehe maksumoraal (immateriaalne väärtus),

$MK_{Kaupmees}$ - kaupmehe moraalikaal (0...1).

Valemites 2 ja 3 leiduvad tehted $MM_{Klient} \times MK_{Klient}$ ja $MM_{Kaupmees} \times MK_{Kaupmees}$ tähistatakse järgnevalt lühendamise eesmärgil vastavalt preemiad P_A ja P_B ja tehe $T \times TN$ on edaspidi riskipremia RP . Kahte eelnevat valemit kokku pannes saadakse **illegaalse tehingu tingimusvõrrandi** (autori loodud):

$$A - B \geq 0$$

$$TH - P_A - OH - T \times TN - P_B \geq 0$$

$$(4) \quad (TH - OH) \geq (P_A + P_B) + RP$$

Illegaalse tehingu tingimusvõrrandist (valem 4) nähtub, et turuhinna ja omahinna vahe peab ära katma nii mõlema osapoole maksumoraalist tuleneva immateriaalse kulu, kui ka kaupmehe soovitud preemia vahelejäämise riski eest ehk riskipremia. Kui võrrandi paremal poolel mõni muutuja suureneb, väheneb illegaalse tehingu toimumise tõenäosus. Samas turuhinna ja omahinna vahe suurenemine, mida võib näiteks põhjustada aktsiisi tõus, suurendab illegaalse tehingu toimumise tõenäosust.

Lisaks on ettevõtjatel tulenevalt käibemakuskohuslase staatusest täiendavaid võimalusi maksude optimeerimiseks, näiteks ettevõtte kasumi refinantseerimise läbi. Kuna **maksude optimeerimisel** puudub võimalus saada karistada, muutub siinkohal ettevõtja otsustusprotsess pigem sarnasemaks tavakodaniku omale ehk sellise tegevuse ulatuslikkust mõjutavad ettevõtjate maksumoraal ja maksudistsipliin. Olenemata suuresti tehingu või kokkuleppe liigist, omab maksumoraal ja maksudistsipliin tõepoolest väga tähtsat rolli illegaalsete või teiste riigile kahjulike tegevuste toimumise tõenäosuses. Seega peaks riik kodanike maksumoraali kujundamise ja moraalidistsipliini parandamisega sihilikult tegelema.

Järgnevalt antakse lühike ülevaade maksumoraali ja moraalidistsipliini rollist **maksupoliitika kujundamisel** välismaal ja Eestis. Moraalidistsipliini kasvatamine ei ole viimastel kümnenditel kindlasti läänemaailma riikide prioriteetide hulka kuulunud. Kui varasemalt oli inimeste moraalne korrale kutsumine ja moraalsel teel hoidmine suuresti kiriku kohus, siis kiriku mõju on ühiskonnas oluliselt marginaliseerunud (Aksti 2006: 32). Aksti (2006: 36) hinnangul kadus inimeste enesekontroll ja moraalne distsipliin suuresti 1960-ndate hipiliikumisega. Enesekontrolli ja moraalse distsipliini arendamine on muutunud inimese individuaalseks valikuks, sest sotsiaalne häbitunne on liberaalsetes lääneriikides kaduv nähtus (*Ibid.*: 31). Seega kahest tegurist üht, maksudistsipliini, on riigil otseselt keeruline mõjutada ja reeglina sellesse ei panustata. Kaudselt saab riik seda siiski teha, aga sellest räägitakse pikemalt järgmises alapeatükis.

Maksumoraali parandamisega tegeletakse. Poliitikute ja maksuameti teadlikkuse paranemist maksumoraali olemasolust maksumaksja otsustusprotsessis viimastel kümnenditel tõestavad mitmed loodud alusdokumendid. Maksumoraali uurimise vajaduse ja tähtsuse selgitus on *Organization for Economic Co-operation and Developmenti* (OECD, eesti k. Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon) poolt kirja pandud aastal 2001, kui tõdeti, et vabatahtliku maksumaksmise arendamine peaks olema üheks eesmärgiks kõigile maksukogumise eest vastutavatele institutsioonidele (Principles ... 2001: 3). Maksukuulekuse parandamise kõrget maksumust läbi reglementeerimise ja kontrollimise on tõdenud ka paljud teised teadlased. Torgler ja Schaltegger (2005: 2) tõdesid, et head maksukäitumist ei ole võimalik ainult rangemate reeglite ja sagedasema maksukontrolli abil saavutada, sest see eeldaks liiga kõrgeid kulutusi. Maksustamise üks neljast põhinõudest on odavuse printsiip, mis määratleb, et iga täiendava maksuühiku

korjamiseks tehtav kulutus peab jääma mõistlikkuse piiridesse. Kalli tööjõuga arenenud riikides ei ole seega ratsionaalne maksukäitumise parandamiseks maksuametnike juurde värbamine. Suurbritannias läbi viidud uuringu kohaselt toob maksumaksjate maksumoraali parandamisesse investeeritud raha riigikassasse lisaraha tagasi koguni 19 kordselt, kui samas reeglite täitmise jälgimisse investeerimine kõigest 5 kordselt (Tackling ... 2008: 15). Maksumoraali parandamise kampaaniaid korraldatakse ka arenguriikides nagu Keenia (Luttmer, Singhai 2014: 150). Ajaloost on võimalik tuua näiteid, kus reeglite täitmise jälgimise suurendamine on omanud lausa negatiivset mõju kodanike maksumoraalile ja läbi selle üldisemale maksukäitumisele. Teise maailmasõja järgses Jaapanis ei osanud Ameerika maksunõustajad mõista jaapanlaste head maksumoraali nende senise hea maksukäitumise põhjustajana ja palusid maksuametil rohkem panustada maksurahade sundkorjamise. Tulemuseks oli jaapanlaste maksukäitumise järsk halvenemine, sest maksumoraal kui tähtis ausa tasumise motivaator oli kõvasti kannatada saanud. (Nerré 2008: 159)

Kirjanduses ja internetis leiduv materjal **Eesti maksuhoiakute juhtimise** kohta on napp. Täiendava informatsiooni saamiseks viidi läbi intervjuu Rahandusministeeriumi maksu- ja tollipoliitika asekancleri Dmitri Jegoroviga. Intervjuu läbiviimise metoodika on sarnane hiljem läbiviidud Ermi intervjuuga, mida kirjeldatakse töö empiirilises peatükis 2.1 (vt lk 36-37 ja tabel 2.1). Seega siinkohal Jegorovi intervjuu metoodikat pikemalt ei käsitleta. Eestis tegeleb maksuhoiakute juhtimisega Maksu- ja Tolliamet (MTA) (Jegorov 2015). Maksuhoiakute juhtimist teostatakse Eestis kahel viisil. Esimeseks tegevuseks on loengute pidamine kooliõpilastele (Erm 2009). Sellele MTA poolsele initsiatiivile on kuulnud õpetajatelt väga positiivset vastukaja (Erm 2012). Noores eas antava maksuõpetuse vajalikkust ja maksumoraali edendamist on oma artiklis tähtsustanud ka Šinkuniene (2007: 185). Lisaks noortele antavatele uutele teadmistele on koolide külastuse puhul väga tähtis luua noortega esmane positiivne kontakt, et vältida teadmatusel põhinevat hirmu MTA ees. Teiseks tegevuseks on maksuteemaliste sotsiaalkampaaniate korraldamine avalikus ruumis. Sotsiaalkampaaniad on sagedasti informatiivse sisuga ja eesmärgiga maksumaksjatele meelde tuletada maksudest kõrvalhoidumise tagamaid. Näiteks 2014. aasta suvel läbiviidud kampaania „Ümbrikupalk hammustab sinu tulevikku“. (Jegorov 2015)

Kuigi ettevõtjale jääb maksukäitumise kujundamisel alati tähtsam pakkuja roll, ei saa eelnevalt toodud näidete põhjal alahinnata ka töötaja või tarbija võimalusi seda läbi nõudluse vähendamise muuta. Kui töötajad ja tarbijad enam ei soovi maksudest kõrvalehoidmise pakkumisi tööturul ja ostu-müügi turgudel näha, pole ettevõtjatel enam mõtet ka selliseid võimalusi pakkuda. Kuigi riigivõimude ja MTA jaoks jääb alati esmatahtsaks ettevõtja riskipreemia suurendamine läbi kontrolli efektiivsuse suurendamise ja seadusparanduste (Rahandusministeerium 2014: 25; Maksu- ja Tolliamet 2014: 9; Jegorov 2015), tõid alapeatükis toodud näited välja ka töötajate ja tarbijate kaalutud immateriaalse kulu maksimeerimise olulisuse läbi areneva maksumoraali ja paranenud maksudistsipliini. Ettevõtjate trahvipreemia suurendamise võimaluste otsimisega käesolev töö ei tegele. Järgnev alapeatükk käsitleb aga lähemalt tegureid, mis mõjutavad nõutavat preemiat maksumoraali eiramise eest.

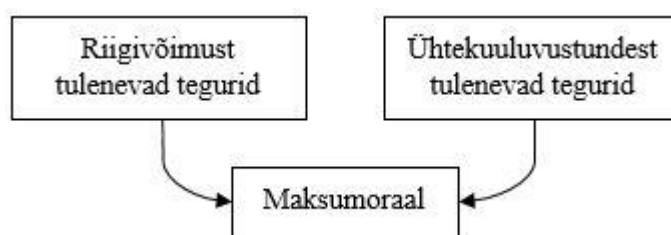
1.2. Maksumoraali ja maksudistsipliini mõjutavad sotsiaalpsühholoogilised ja muud immateriaalsed tegurid

Alapeatüki läbivaks ülesandeks on maksukäitumist mõjutavate tegurite väljatoomine ja lähemalt uurimine. Eelnevates teadustöödes on sellele ülesandele keskendudes jäetud käsitlemata interdistsiplinaarsus psühholoogiateadusega. Majanduspsühholoogia professori Erich Kirchleri (2006, viidatud Lillemets 2008: 236 vahendusel) hinnangul on psühholoogiat mittepuudutavate teadustööde osakaal maksukäitumise alal jätkuvalt ligi 90%, mis ei ole antud teadusalal aktsepteeritav protsent.

Psühholoogiat mittepuudutavad teadustööd on eelkõige traditsioonilisemad, matemaatilisi mudeleid käsitlevad tööd. Kvantitatiivse uurimissuuna näitena tuuakse Damjanovici (2005) töö, kus tõestati matemaatilistele mudelitele tuginedes, et progresseeruvam maksusüsteem parandab maksude kogumist. Matemaatilisema uurimissuuna üheks nõrkuseks võib lugeda liigset keskendumist maksudest kõrvalehoidumisele ja suutmatust kaasata teisi maksupetturluse liike, sest Von Neumann-Morgensterni oodatava kasu funktsioon eeldab kasule vastandiks kvantitatiivselt mõõdetavat potentsiaalset kahju (vt valem 1 lk 8). Kuna maksude optimeerimine ja maksupagulus on seaduslikud, siis mõõdetav ehk potentsiaalne rahaline kahju trahvide näol puudub ja rääkida saab ainult moraalsest kahjust, sest tegemist on ebamoraalse ja mitte patriootliku tegevusega. Käesolev töö suuresti just sellistele maksumaksja käitumist mõjutavatele teguritele keskendubki. Lisaks kvantitatiivsema uurimissuuna edendajatele, leidub ka mitmeid teoreetilisi töid, kus hoidutakse psühholoogia käsitlemisest. Vastava näitena tuuakse OECD maksumoraali teemaline artikkel, mille eesmärgiks on sarnaselt käesoleva peatüki ülesandega kirjeldada maksumoraali mõjutavaid tegureid juurde (Tax and Development ... 2013: 1). Antud töö puhul aga jäädi ainult sotsiaalmajanduslike ja institutsionaalsete tegurite kirjeldamise juurde (*Ibid.*: 3). Järgnevalt käsitletakse maksumoraali ja seejärel maksudistsipliini ühteaegu nii traditsiooniliselt kui ka lisatakse **interdistsiplinaarsemaid teadmisi sotsiaalpsühholoogiast**.

Maksundusalastes töodes käsitletakse **maksumoraali** kui inimese sotsiaalsusest tulenevat loomuomast kohustust ühiskonda panustada läbi maksude maksmise. Selleks, et moraali mõistest paremat ettekujutust saada ja maksumoraali mõjutavaid tegureid

paremini kategoriseerida, tuleb vaadelda, kuidas psühholoogid moraali käsitlevad. Fennell (2014: 802) mõnab, et moraali defineerimine on psühholoogidelegi olnud problemaatiline ülesanne ja erinevaid definitsioone leidub väga palju. Manning (1991, viidatud *Ibid.*: 803 vahendusel) näeb moraali kui entusiasmi ja püsivust, mille abil grupiliige täidab grupis temale määratud tegevusi. Fennell (*Ibid.*: 804) lisab, et moraali tekkimiseks on esmatähtis grupi olemasolu. Samas moraalse regulatsiooni süsteem on kesksel kohal kollektiivi eksisteerimiseks (Schöpflin 2010: 53). Seega grupp ja moraal on üksteist vajavad nähtused. Moraali hoiab üleval juht või ideoloogia ja gruppi kuulumise tunnetus (Fennell: 807). Sellest lähtuvalt jagatakse moraali mõjutavad tegurid kas ühiskonna juhtimisest ehk riigivõimust tulenevateks või ühiskonna ühtekuuluvustundest tulenevateks (vt joonis 6).

Joonis 6. Maksumaksja maksumoraali mõjutavate tegurite kõige üldisem jaotus (autori loodud).

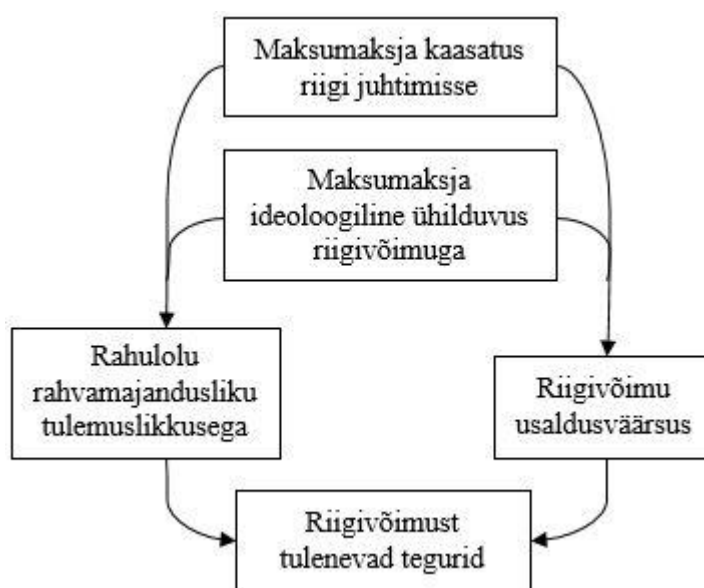
Ühiskonna juhtimist saab lihtsustatult vaadelda kui börsil noteeritud korporatsiooni juhtimist – valitsuse näol on olemas juhtkond ja maksumaksjad käituvad kui pikaajalised investorid. Euroopa Liidu sisene tööjõu vaba liikumine muudab lihtsustatud mudeli kasutamise veelgi tõsemaks, sest pikemas ajaperioodis on investoril võimalus ettevõtet sobivama vastu vahetada. Investorite otsuseid mõjutab kaks tegurit. Esiteks on juhtkonna väline kuvand ja suhtekorraldus investoritega. Mida usaldusväärsem paistab juhtkond, seda rohkem soovitakse ettevõttesse investeerida. Sama kehtib riigi puhul – mida **usaldusväärsemad** on valitsejad, seda väiksem on maksumaksjate vastumeelsus riigi toimimisse panustada ehk seda kõrgem on ühiskonna maksumoraal (Torgler, Schneider 2006: 23; Alm *et al* 2006: 848; Tax and Development ... 2013: 3; Giachi 2014: 76). Maksumoraali käsitlemise korral laiendab Ritsatos (2014: 251) valitsejate käitumise vaatlusesse ka maksuameti kui valitsejate käepikenduse välise kuvandi ja populaarsuse

maksumaksjate seas ja leiab sellegi tähtis olevat. Ritsatose väidet toetavad eelnevalt toodud näited nii Jaapani kohta (vt lk 19), kus maksumoraali halvenemise taga oli just maksuameti muutunud tööstrateegia, mis tõi kaasa maksumaksjate negatiivse hoiaku maksuameti suhtes, kui ka Jegorovi väljad toodud lisapõhjus (vt lk 19), miks MTA peab vajalikuks koolinoortega kontakt luua.

Teiseks juhtimisest tulenevaks teguriks on **õigete otsuste langetamine ja tulemuslikkus**. Kui ettevõttesiseselt peab juhtkonna eesmärgiks olema investorite vara suurendamine, siis riigitasandil on tegu keerulisema ülesandega. Loomulikult omab maksumoraalile üheselt negatiivset mõju situatsioon, kus maksumaksja seostab riigimajanduse olukorra halvenemist otseselt valitsuse otsustega (Alm *et al* 2006: 839). Riigijuhtimise teeb keeruliseks asjaolu, et erinevalt investoritest, kus leidub kõigest mõni erinev huvigrupp, näiteks lühiajalised ja pikaajalised investorid, leidub riigi maksumaksjate seas erinevaid huvigruppe väga palju. Sellest tulenevalt on riigi tasandil väga tavalised situatsioonid, kus otsuse langetades võidab sellest materiaalselt üks grupp maksumaksjaid, aga teine grupp võib kanda koguni heaolukahju ehk ilmneb Kaldor-Hicksi parendus. Kaldor-Hicksi parendus eeldab, et valitsejate otsus parandaks ühiskonna üldist heaolu. Otsuseid tehakse mõistagi vastavalt valitsevale poliitikale või ideoloogiale. Maksumaksja jaoks soodsa või tema poolt ideoloogiliselt toetatava poliitika elluviimiseks on maksumaksja parema meelega nõus rahaliselt panustama (Giachi 2014: 76; Alm *et al* 2006: 849). Näitena võiks tuua siinkohal ühistranspordi eelisarendamise või usuvähemusele pühakoja ehitamise. Omavaheline tugev seos on ka juhi ja alluva sarnase ideoloogia ja nende omavahelise usaldusväärsuse vahel (Giachi 2014: 76).

Maksumoraal muutub prosotsiaalsemaks, kui riigijuhtimine on korraldatud nii, et kõik maksumaksjad on aktiivselt kaasatud. Nimelt on Torgler ja Schneider (2006: 7) leidnud, et eriti hea on maksumoraal just otsedemokraatia korral, kui maksumaksjad tunnevad, et neil on võimalus maksurahade jagunemist otseselt mõjutada. Põhjus seisneb selles, et **maksumaksja otsene kaasatus** muudab väga oluliselt eelnevalt käsitletud tegureid. Kuna maksumaksja kuulub nüüd ka ise valitsejate gruppi (vähemalt osaliselt), siis inimene tajub seda gruppi positiivsemalt, sest kritiseerimine liigituks enesekriitika alla. Enesekriitika vältimiseks on inimese psühholoogial mitmeid kaitsemehhanisme (Brehm *et al* 2005: 214). Isegi, kui otsese demokraatia teel saadud kollektiivne otsus erineb

inimese enda eelistusest, on tema jaoks halva otsuse tegemises usutavasti süüdi ka keegi inimesele piisavalt lähedane isik, kelle motive on lihtsam mõista. Seega väheneb kodanike hirm valitsejate võimaliku korruptiivse või omakasust lähtuva käitumise ees. Näitena saab tuua riigis läbiviidavad riigiesindajate üldvalimised, mille suhtes rahval puudub legitiimsuse kahtlus ja teisalt riigiettevõtete nõukogude määramine, kus ei rakendata suuremat küsitlust ja seeläbi tundub vastav tegevus kodanikele sagedasti erakondade tagatubade protsessina. Riigivõimust tulenevaid maksumoraali mõjutavaid tegureid võtab illustreerivalt kokku joonis 7.

Joonis 7. Maksumaksja maksumoraali mõjutavad riigivõimust tulenevad tegurid (autori loodud).

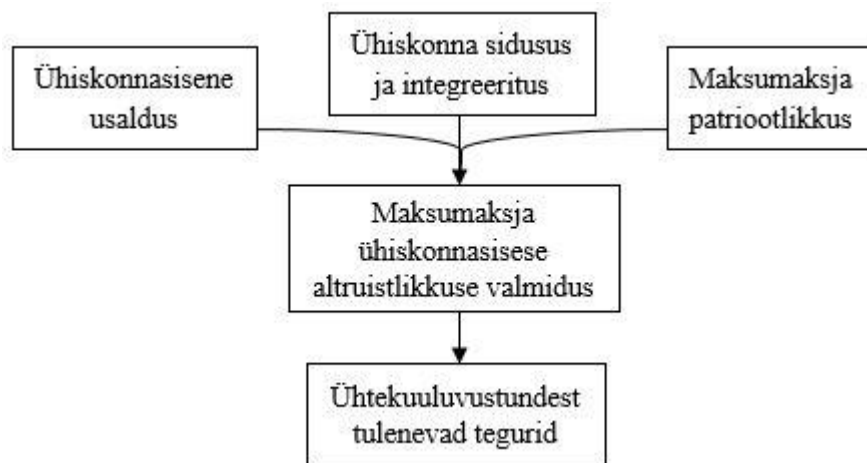
Maksumoraal ei kujune ainult maksumaksja ja riigivalitsejate omavahelisest suhtest. Maksumaksja maksumoraali mõjutab suuresti ka asjaolu, et indiviidi ümbritsevad teised kodanikud ja ta kuulub sellesse ühiskonda kui tervikusse. **Gruppi kuulumine** ja sellest tulenev moraal on selgitatav hoopis sotsiaalpsühholoogiaga ja *homo economicus* käitumismuster täiustub *homo reciprocans* mudeliga. Ühiskonnaga suhestumise tähtsuse maksumoraalile on oma töös välja toonud ka näiteks Ritsatos (2014: 249). Maksude maksmine ei ole pelgalt kohustus riigivõimu ees, vaid ka ühiskonna koostöövorm. Grupis tehtavates individuaalsetes otsustes leidub sagedasti altruismi. Maksunduses tähendaks see olukorda, kus inimese maksuraha on panustatud ühiskonna hüvanguks ilma, et

maksumaksja isiklik heaolu sellest paraneks. Selle seletamiseks esineb sotsiaalsühholoogias mitmeid alternatiive.

Vastastikuse altruismi all mõeldakse tegevust, kus teiste indiviidide altruistlik aitamine on indiviidi enda huvides, sest see suurendab oluliselt tõenäosust vajadusel teistelt abi vastu saada (Ale *et al* 2013: 1). Vastastikuse altruismi korral säilib oht, et teine osapool petab ja vastuteenet siiski ei tule ning seetõttu kuulub selle alternatiivi juurde paratamatult vangi dilemma mänguteooria (Axelrod, Hamilton 1981: 1391). Lisaks on mitmed uuringud kinnitanud, et inimene näeb enda tulevikku helgemalt, kui see reaalelus välja kujuneb (Brehm *et al* 2005: 80). Sellest tulenevalt ei näe indiviid tihti vajadust tulevaseks vastuteeneks, kuigi tegelikult oleks selleks põhjust, ja loobub teise grupiliikme abistamisest. Kõigest eelnevast tulenevalt on riigijuhid sagedasti sunnitud institutsiooniökonomikat rakendades vastastikuse altruismi arengule ühiskonnas kaasa aitama, garanteerides tulevikus saadavat abi ja pakkudes kodanikele reaalelulist statistikat, tõestamaks et neil ikkagi on tulevikus abi vaja.

Teiseks laialdasemalt levinud seletuseks on sugulusvaliku teooria. **Sugulusvaliku teooria** väidab, et inimesed aitavad indiviide, kes kannavad endas edasi nende genee (Axelrod, Hamilton 1981: 1390). See teooria ei vaja mänguteooriaid, sest tegu on inimese jaoks looduse poolt seatud alateadliku ja loomumase käitumisega (Brehm *et al* 2005: 353), aga ka sellel teoorial on puudujäägid kaasaegses globaliseeruv ühiskonnas. Kõige laiemast vaatenurgast vaadates võib sarnaste geenidena käsitleda kõiki rahvusaaslasti. Eriti, kui neid on vähe ja jagatakse sotsiaalset identiteeti (*Ibid.*: 297). Sellele teooriale tuginevalt on mitmed uuringud testinud patriootlikkuse mõju maksumoraalile ja on leitud, et rahvuslik uhkus tõepoolest omab tugevat positiivset mõju rahva maksumoraalile (Alm *et al* 2006: 848; Torgler, Schneider 2006: 7). Alm *et al* (2006: 848) leidsid oma uuringus koguni, et see tegur võib olla isegi suurema tähtsusega kui valitsuse usaldusväarsus. Mõistetavalt võib inimesi kogukonnana tundma panna ka midagi muud, kui geenidest tulenev rahvus. Ühene reegel on siiski, et inimeste täiesti altruistlik käitumine eeldab, et nende vahel on mingisugune tähenduslik side (Brehm *et al* 2005: 390). Seega võib teha siinkohal järelduse, et rahvusliku heterogeensuse suurenemine ühiskonnas globaliseerumise tõttu eeldab riigijuhtidelt väga edukat integratsiooni programmi, sest vastasel juhul võivad need vältimatud protsessid õõnestada kodanike maksumoraali.

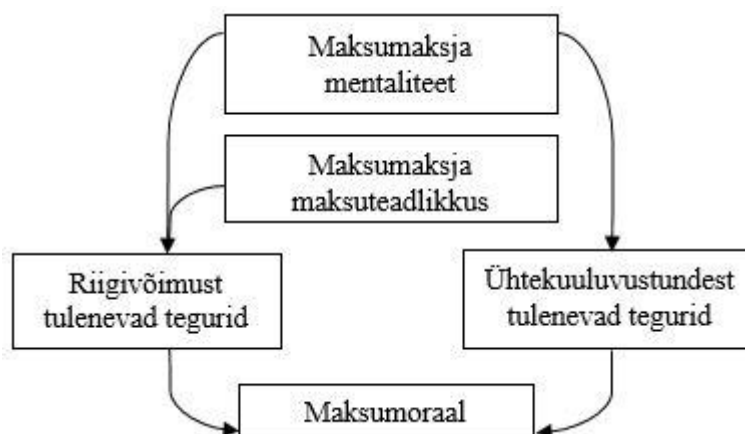
Ühtekuuluvustundest tulenevaid maksumoraali mõjutavaid tegureid võtab illustreerivalt kokku joonis 8.

Joonis 8. Maksumaksja maksumoraali mõjutavad ühtekuuluvustundest tulenevad tegurid (autori loodud).

Eelnevalt loetletavad tegurid on suures osas maksumaksjatele väljastpoolt ettemääratud ehk eksogeensed tegurid. See tähendab, et valitsejad peaksid objektiivselt hinnatuna kõikide maksumaksjate jaoks olema sama usaldusväärsed või sama korrumpeerunud ja ühiskond on samuti kõikidele kodanikele samasid ühistegevuse võimalusi pakkuv. Ometi võib üks kodanik hinnata valitsejate korruptiivsuse väga kõrgeks, mil tema naaber hindab selle pigem rahuldavaks. Üheks seletavaks põhjuseks on asjaolu, et need kaks naabrit asuvad erinevates meediaruumides. Kui eeldada, et maksumaksjateni jõudev informatsioon on identne, siis mis seletab erinevat korruptsioonitajumist? Mentaliteet (vt definitsioon lk 10) muudab need tegurid endogeenseteks ja seetõttu on igal maksumaksjal oma eriline ja kordumatu maksumoraal. **Mentaliteet** määrab ära vastused küsimustele, kas inimene tunnetab oma naabrit kui konkurenti või on naaber tema jaoks sõber, kellega ta jagab muresid ja kellega tal on tähenduslik side; kas valitsev erakond on tema silmis äriühing, mille eesmärgiks on oma liikmete tulusid suurendada või koosneb see tema hinnangul inimestest, kes soovivad parandada kõigi kodanike elukvaliteeti. Mentaliteet mõjutab suuresti kõiki inimese igapäevaseid probleemilahendusi ja selleks läbiviidavaid otsustusprotsesse (Stratton, Hayes 1988: 111).

Valitsejate otsuste ja tulemuslikkuse tõlgendamist muudab veelgi varieeruvamaks maksuteadlikkus. **Maksuteadlikkuseks** on teadmised maksunduse põhimõtetest ja alustest (Chin-Fatt, Tan 2007: 49). Kõrge maksuteadlikkus aitab maksumaksjal mõista riigi maksutulude kulutamist probleemidele, mis indiviidi ennast kõige otsesemalt ei puuduta, aga mis on siiski hädavajalikud ühiskonna kui terviku toimimiseks (Vogel 1974: 512; Tax and Development ... 2013: 3). Seega maksuteadlikkus mõjutab eriti suhtumist inimese jaoks immateriaalsetesse otsustesse. Hariduse ja maksukäitumise vahelise seose hilisemad uuringud on paljastanud aga kõrge maksuteadlikkuse mustema poole. Nimelt võivad väga head spetsiifilised maksuteadmised anda hoopis motivatsiooni neid rakendada oma materiaalse hüvede maksimeerimiseks (Torgler 2003: 137-138). Ehk vaadates joonist 2 (vt lk 12), tekitavad uued teadmised potentsiaalse materiaalse tulu, mis eelnevalt puudulike teadmiste tõttu ei eksisteerinudki. Maksuteadlikkuse vastandlikku mõju tõdevad oma töös ka Alm *et al* (2006: 848). Maksuteadlikkuse parandamine maksumaksjate seas on siiski üks levinumaid viise kodanike maksukäitumise parandamiseks (Chin-Fatt, Tan 2007: 47) ja seda ka Eestis (MTA poolt rakendatavad meetodid vt lk 19). Töö empiirilises osas aga maksuteadlikkust ei hinnata, sest maksuteadlikkuse objektiivseks hindamiseks kuluks uuringu läbiviimisel liialt pikk aeg, mis vähendaks oluliselt uuringust keeldujate arvu. Maksumaksja maksuteadlikkuse ja maksumentaliteedi mõju maksumoraalile ilmestab joonis 9.

Joonis 9. Maksumaksja maksumoraali mõjutavad tegurid (autori loodud).

Inimese **maksudistsipliini** (definiitsiooni vt lk 11) nagu tema maksumoraaligi mõjutab samuti ühiskond ja muu teda ümbritsev, aga maksudistsipliini kujunemisel on veidi

suurem roll ka inimesel endal. Maksumoraali kujunemist mõjutavad eksogeensed tegurid (valitsejad ja kaaskodanikud), mis piirkonniti varieeruvad. Moraali ühiskonnasisese varieeruvuse põhjustajaks on suures osas mentaliteet (vt lk 26). Distsipliini määramisel on kesksel kohal indiviidi ideaalmina (ingl. k. *ideal-self*), mis oma olemuselt on mentaliteediga väga sarnane. **Ideaalmina** on eneseskeem (ingl. k. *self-schema*), mis funktsioneerib mentaalsete kujutustena meist endast minevikus, käesoleval hetkel ja tulevikus (Hardy *et al* 2014: 46). Kui mentaliteet määrab ära, kuidas me tunnetame ja tajume ühiskonnast saadavat informatsiooni, siis ideaalmina määrab ära suure osa endale seatud käitumisreeglitest. Mõistagi inimesed korrigeerivad oma käitumist vastavalt olukorrale ehk lisandunud informatsioonile ümbritsevast keskkonnast, mida on töödeldud just mentaliteet, aga ideaalminale vastav käitumine on inimese jaoks väga tähtis ja määrab seega tema käitumist kõige olulisemal määral (Markus, Nurius 1986, viidatud *Ibid.*: 54 vahendusel). Näiteks noortel inimestel on sagedasti ideaalmina tugevasti seotud mõne iidoliga, kelle välimust ja käitumismaneere püütakse seetõttu hoolikalt jäljendada ning on seega väga lihtne tuvastada. Täiskasvanud inimestel kui väljakujunenud isiksustel on see kujunenud pika perioodi vältel. Maksumoraali ja maksudistsipliini erinevuste paremaks mõistmiseks koostati tabel 1.1.

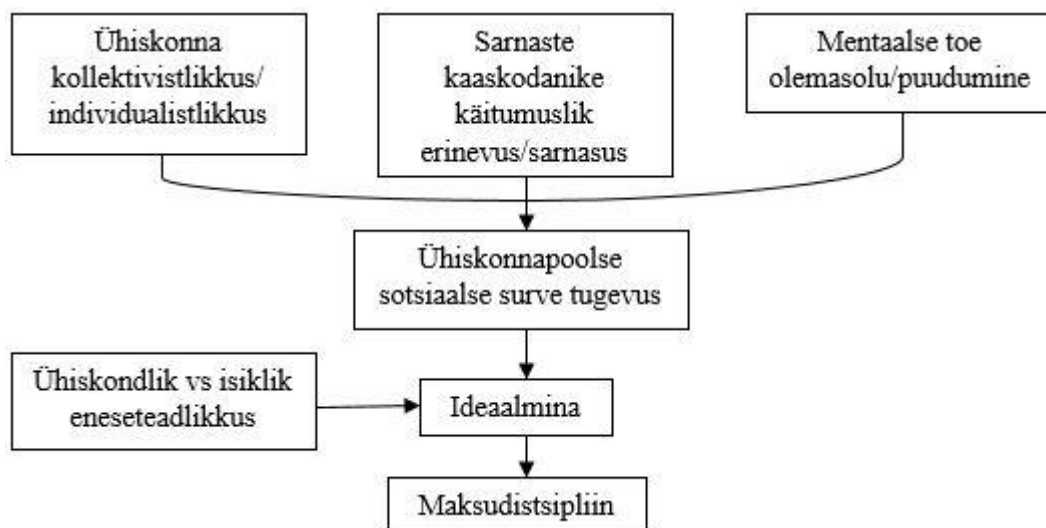
Tabel 1.1. Maksumoraali ja maksudistsipliini erinevused.

Maksukäitumist mõjutav tegur	Enam mõjutatud inimese...	Ühiskonnasisest varieeruvust põhjustab...
Maksumoraal	eksogeensetest teguritest	inimese maksumentaliteet ja -teadlikkus
Maksudistsipliin	endogeensetest teguritest	inimese ideaalmina

Allikas: Autori koostatud.

Meie kõigi ideaalmina mõjutab meid ümbritsev keskkond, seal elavad inimesed ja nende väärtused (Brehm *et al* 2005: 55). Ühiskonnaliikmete geenid ja traditsioonid määravad suuresti ära selle, kui kollektivistlik on ühiskond ja selle liikmed. Individualistlikes ühiskondades väärtustatakse isiku iseseisvust ja isetegevust eelistatakse grupitööle (*Ibid.*: 67). Kollektivistlikes ühiskondades vastupidiselt isetegevust taunitakse ja tähtsad on inimeste vaheline koostöö ja sotsiaalne harmoonia. Eesti on sarnaselt muu läänemaailmaga individualistliku ühiskonna näide. Kollektivism on aga väga sagedasti esinev näiteks Aasia ühiskondades. (*Ibid.*: 68) Ühiskond ja sealsed väärtused ning normid

omavad suuremat mõju kollektivistlikumates ühiskondades, sest seal on sotsiaalne surve tugevam (*Ibid.*: 238). Samuti on ühe ühiskonna sees mõju tugevus inimestele väga erinev. Ühiskondliku eneseteadlikkusega inimeste (ingl. k. *public self-conscious people*) jaoks omavad ühiskondlikult aktsepteeritud standardid ja normid suurt tähtsust ja nad kohandavad oma käitumist sellele vastavalt (Higgins 1989, viidatud *Ibid.*: 75 vahendusel). Isikliku eneseteadlikkusega inimeste (ingl. k. *private self-conscious people*) käitumist ühiskonnapoolse survega sedavõrd lihtsalt mõjutada ei saa (Higgins 1989, viidatud *Ibid.*: 75 vahendusel), sest nad julgevad eristuda. Eristumisjulgus on mõjutada veel mõnes nüansist. **Sotsiaalne surve** omab nimelt väiksemat mõju, kui vähemusarvamust esindaval isikul on tema väärtusi ja tõekspidamisi toetavad tugevad liitlased (*Ibid.*: 258). Surve tugevus või vastupidi liitlase tugevus oleneb vastavast isikust või grupist. Festingeri sotsiaalse võrdluse teooria (ingl. k. *Festinger's social comparison theory*) rõhutab inimesele sarnaste kaaskodanike tähtsust ümbritsevas keskkonnas, sest just nende inimestega võrreldakse oma väärtuseid ja käitumist (*Ibid.*: 63). Sellele teooriale tuginevad ka Jegorovi ja Naso väited. Jegorov (2015) tõi MTA töö agressiivsemaks muutumise vajalikkuse põhjendusena välja Rahandusministeeriumi hirmu vältida situatsioone, kus karistamata jäänud konkurentide näitel hakkab seni seaduslikult tegutsenud ettevõtja maksudest kõrvale hoidma. Naso (2012: 246) artiklis leiduv näide põhineb töötajal, kelle moraalidistsipliin muutus halvemaks tänu kaastöötajate halvale eeskujule. Kui inimesel vajalik mentaalne tugi puudub ja teda survestavad inimesed, kellega ta suhestub, võivad sotsiaalsed normid tema väärtusi, käitumist ja üldpilti ideaalminast suure tõenäosusega siiski mõjutada ja seda eriti just kollektivistlikus ühiskonnas. Eelneva paremaks mõistmiseks koostati joonis 10.

Joonis 10. Sotsiaalne surve maksudistsipliini mõjutajana (autori loodud).

Lisaks üldisemale ühiskondlikule kuuluvusele, kuulub inimene veel mitmetesse väiksematesse alamgruppidesse ühiskonnas. Näiteks saab ühiskonda jagada religiooni alusel. **Religioonil** on suur mõju just moraalidistsipliinile, sest religioossed inimesed peavad moraalist käitumist väga oluliseks (Christofferson 2009). Mitmed uuringud on kinnitanud, et religioossetel inimestel on ka parem maksumoraal (Tax and Development ... 2013: 3; Ritsatos 2014: 251). Religioonis ja sellega kaasnevate tegevuste puhul on tõepoolest palju sarnasusi moraalidistsipliini toetavate omadustega, mida psühholoogid on tähele pannud. Esiteks on tähtis, et inimene igapäevaselt endale teadvustaks, miks moraalne ja prosotsiaalne käitumine on lisaks ühiskonnale ka temale kasulik (Naso 2012: 245). Vastava tegevuse näitena sobib hästi religioossete teoste igapäevane lugemine. Teadmiste pidev korrutamine võiks heal juhul viia ka Frimeri ja Walkeri (2009: 1669) poolt pakutud moraalidistsipliini kõige kõrgema tasemeni, kus moraal on saanud inimese identiteedi osaks ehk on tugevasti seotud tema ideaalminaga. Religioonil ja kirikul on aga ühiskonnas üha kahanev mõju (vt lk 18).

Religioonist veel olulisemaks võib maksudistsipliini puhul pidada ühiskonna liikmete **varalist grupeerimist** ning liigitamist ettevõtjateks ja töötajateks/klientideks. Kui religioon asetab inimese maksudistsipliinis suure kaalu moraalidistsipliinile, siis **ettevõtjaks olemine** omab vastupidist mõju – ettevõtjatele on finantsdistsipliin tähtsam kui moraalsed väärtused. Selle väite tõestuseks tuuakse eelnev Williamsi uuringu tulemuste põhjal tehtud järeldus (vt lk 13), et ettevõtjad jätavad maksude kõrvalehoidmise

preemiaraha endale ega soovi seda võrdselt jagada töötajaga, kuigi see oleks moraalselt õigem teguviis. Samuti annavad selle väite tegemiseks tuge ka kõik eelnevalt välja toodud uuringud, mis leidsid, et ettevõtjate maksumoraal on väga halb. Eelnevast religiooni näitest aga selgus, et maksumoraalil ja maksudistsipliinil võib olla omavahel korrelatiivne seos. Uuringutes on aga tõestatud, et vaesemad inimesed on rohkem veendunud, et moraalne ja prosotsiaalne käitumisviis, näiteks annetuste tegemine, on õige käitumisviis ja on sellest lähtuvalt ka nõus ühiskonda rohkem panustama (Piff *et al* 2010: 6). Mõned aastad hiljem sõnastas Piff enda uuringu tulemused veidi lihtsamalt – rikastel on ebaeetilisemad käitumisnormid (Piff *et al* 2012: 4087). Ettevõtjad kuuluvad reeglina varakamasse ühiskonnaklassi. Mõistagi leidub erandeid ja seda eriti Eestis, kus väikeettevõtja või füüsilisest isikust ettevõtja (FIE) staatus on üsna levinud. Väikeettevõtjate ega FIE-de finantsiline turvatunne pole kindlasti võrreldav suurettevõtte omaniku omaga.

Seletavaks põhjuseks, miks rikastel on ebaeetilisemad käitumisnormid, on rikaste ja ettevõtjate positiivne suhtumine ahnusesse (Piff *et al* 2012: 4091). Varakamad inimesed näevad ahnust kui tänuväärset ja positiivset isikuomadust, mille abil nad on saanud rikkaks ja saavutanud edu ühiskonnas. Vaesemad inimesed näevad vastupidi lahkust ja abivalmidust tänuväärse isikuomadusena, mille abil on nende elu paremaks läinud. Mälestustel on oluline roll inimese ideaalmina kujunemisel (Brehm *et al* 2005: 65). Teiseks põhjuseks on ettevõtjate puhul sagedane arvamus, et ettevõtjaks olemine on niigi ühiskonda suure panuse andmine ja sotsiaalse vastutustunde kandmine ei tohiks olla neilt nõutav (Tomberg 2014). Sellist veendumust põhjustab inimese psühholoogiline omadus hinnata oma grupis tehtavat panust alati suuremaks ja kantavat kohustust raskemaks kui see objektiivselt hinnatuna oleks (Savitsky *et al* 2003, viidatud Brehm *et al* 2005: 78 vahendusel). Samast psühholoogilisest omadusest tulenevalt hindavad ka töötajad oma töö tähtsust suuremaks ja tunnevad ennast seeläbi ühiskonnas veelgi rohkem tööandjate poolt ekspluateerituna. Mõistagi on sellisel süsteemsel mentaliteedidiferentsil negatiivne mõju ühiskonna ühtsusele ja koostöö valmidusele, mis omakorda mõjutab negatiivselt eelnevalt käsitletud maksumoraali.

Rikaste ja vaeste vahelist erinevust tõdeb oma raamatus ka Inglehart (1990), kuid näeb olukorda hoopis vastupidiselt. Inglehart on oma World Value Survey uuringutes jaganud

väärtused materialistlikeks ja postmaterialistlikeks. Maksudistsipliini kontekstis on materialistlike väärtustega inimestel oluline säilitada finantsdistsipliini ja postmaterialistlikele inimestele on tähtsam moraalidistsipliin. Ingleharti (1990: 164) uuringud on näidanud, et just lihttöolistel on materialistlikumad väärtused. Inglehart tähtsustab erinevalt Piffist (vt lk 31) **hariduse tähtsust**. Kõrgelt haritud inimesed töötavad sagedasti tasustavamatel töökohtadel ja seetõttu on nad rikkamad. Kuna nad tunnevad end varaliselt kindlustatuna, ei keskendu nad enam mitte raha kogumisele ehk finantsdistsipliinile, vaid hindavad oma elus mittemateriaalseid väärtusi. (*Ibid.*: 162) Kui Piffi teooria puhul oli rikaste ja ettevõtjate seostamine küllaltki lihtne, siis Ingleharti harituse teooria on Eesti kontekstis halvasti rakendatav. Lähiajaloost tulenevalt ei ole Eesti ettevõtjate keskmine ettevõtlusalane haridustase sama kõrge kui pikkade ettevõtlustraditsioonidega lääneriikides, kus Inglehart oma uuringud on läbi viinud. Osad Eesti väikeettevõtjad ja füüsilisest isikust ettevõtjad tegelevad ettevõtlusega koguni põhitöö kõrvalt ega leia seeläbi piisavalt aega oma ettevõtlusteadmisi täiendada. Ingleharti haridustasemel tugineval teoorial on omad tugevused, sest see on paremini rakendatav tervele ühiskonnale. See tähendab, et mida kõrgem on ühiskonna üldine materiaalne rikkus ja kodanike finantsiline kaitsevõrk, seda enam mõeldakse moraalsele käitumisele. Üldisest tasemest eristuv rikkus on see, mis muudab käitumise ebaeetilisemaks. Selle võimendumist mõjutab suuresti inimese haridustase. Näitena saab tuua võrdluse arenguriigi uusrikkast ja arenenud riigi tavakodanikust, kelle materiaalne rikkus on kvantitatiivselt sama, aga seda tajutakse hoopis erinevalt. Rikkuse ja ettevõtlikkuse mõju Eesti maksumaksjate maksudistsipliinile käsitletakse edasi töö empiirilises osas. Inimese sotsiaaldemograafiliste tunnuste ja tema maksudistsipliini vaheliste seoste ülevaatlikustamiseks koostati tabel 1.2.

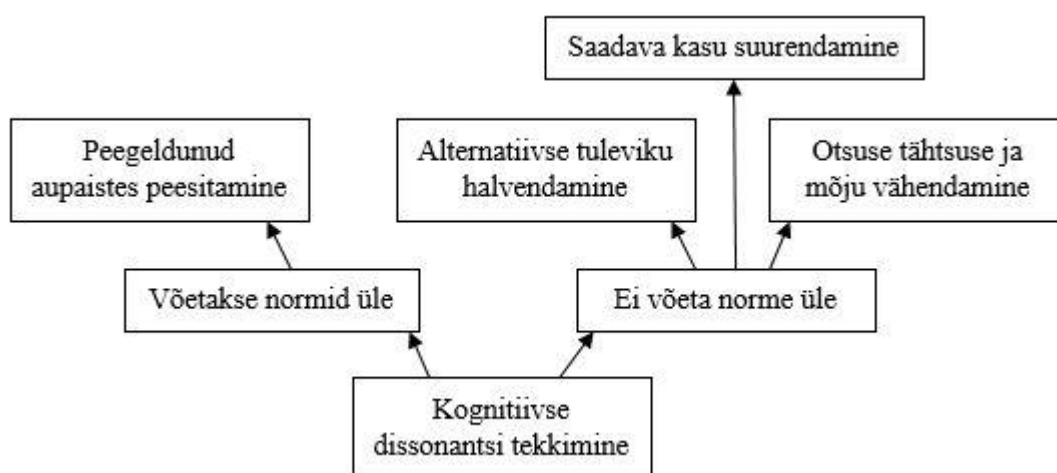
Tabel 1.2. Sotsiaal-demograafiliste tunnuste ja distsipliini vahelised seosed.

Sotsiaal-demograafiline tunnus	Distsipliin	
Materiaalne rikkus	rikas	finantsilisem
	vaene	moraalsem
Haridustase	kõrgelt haritud	moraalsem
	vähe haritud	finantsilisem
Tööturu staatus	ettevõtja	finantsilisem
	palgatöötaja	moraalsem
Religioon	mitte religioosne	finantsilisem
	religioosne	moraalsem

Allikas: Autori koostatud eelneva teooria põhjal.

Eesti kontekstis jäädakse Piffi teooria juurde, kus tööandja/kaupmehe ja töötaja/kliendi ideaalminad lahendaksid maksude maksmise küsimuse erinevalt. Ometigi on praktikas sagedased situatsioonid, kus töölepingule või tehingu dokumentidele mõlema osapoole nõusolek siiski saadakse (otsustusprotsessi mudelis seletati see ära eelnevas alapeatükis leheküljel 11). Kuidas ideaalminale mitte vastav käitumine psühholoogiliselt võimalik on ja kui raske see läbirääkimistel kaotajale osapoolele mentaalselt on? Inimese käitumise mitte vastamine oma ideaalminas kujutletavale käitumisele tekitab tõepoolest temas süütunnet, pettumust ja frustratsiooni (Brehm *et al* 2005: 72). Tekkinud on **kognitiivne dissonants**. Teooria väidab, et eriti tugevad negatiivsed emotsioonid tekivad siis, kui inimene teadvustab endale, et tegelikult oli tal vabadus valida enda põhimõtetele vastav käitumisviis ja ta on teadlik halva käitumise tagajärgedest (*Ibid.*: 215). Sellises olukorras on tähtsad ka nüansid, kas inimene sai selle eest piisavat kompensatsiooni ja kas alternatiivse valiku korral oleks teda oodanud suur karistus. Kuna selliseid olukordi tuleb inimese elus ette sagedasti, on nende negatiivsete tunnete kaotamiseks mitmeid psühholoogilisi kaitsereflekse. Üheks võimaluseks on võtta üle teise inimese normid. (*Ibid.*) Väga suur võimalus selleks on just situatsioonides, kus käitumisnorme peale surunud osapool on teisest osapoolest viimase silmis palju edukam. Edukate inimestega sarnanemise ja seeläbi nendega suhestumise abil enesehinnangu tõstmist nimetatakse peegeldunud aupaistes peesitamiseks (ingl. k. *basking in reflected glory*) (*Ibid.*: 82). Mõeldakse, et edukad inimesed (nagu tema uus ülemus) ei maksa makse ausalt ja kui see hoiak üle võtta, siis käitutakse nagu edukas inimene. Oma veendumustele kindlaks jäävatel inimestel on omad meetodid, kuidas tekkinud moraalse kuluga toime tulla.

Inimene võimendab valest käitumisest saadavat kasu ja moraalse käitumise kulu (*Ibid.*: 215). Näiteks võib inimene hakata suuresti alahindama oma töölesaamise võimalusi ehk venitab alternatiivse valiku tegemisel jätkuvat töötu staatust liialt pikaks. Lisaks hakatakse ennast veenma, et käitumise tagajärjed ei ole nii halvad ja enda otsuse tähtsust marginaliseerima. Sisendatakse endale, et teiste inimeste maksurahadest piisab või leidub teisi häid inimesi, kes vaesemaid aitavad. Seda meetodit nimetatakse vastutuse hajutamiseks (ingl. k. *diffusion of responsibility*) (Brehm *et al* 2005: 369). Kaitsereflekside olemasolu vaid pehmendab, mitte ei nulli tekkinud moraalset kahju. Kognitiivse dissonantsi vähendamise erinevaid võimalusi võtab kokku joonis 11.

Joonis 11. Kognitiivse dissonantsi vähendamise võimalused (autori loodud).

Maksukäitumist kujundavad otsustusprotsessid on palju keerulisemad kui veel 30 aastat tagasi arvati need olevat. Allingham ja Sandmo poolt kunagi pakutud või selle sarnasele mudelkujule (vt valemi 1 lk 8) on sedavõrd komplekset süsteemi võimatu taandada, sest lisaks psühholoogilistele teguritele tuleb arvestada igas riigis või regioonis leiduvaid eripäraseid nüansse, mis muudavad maksumaksjate otsustusprotsessi. Eesti puhul tuleb samuti teha algselt loodud otsustusprotsessi mudelisse (vt joonis 2 lk 12) mitmeid täiendusi tulenevalt tõsiasiast, et protsessis on tugeval jõupositsioonil ettevõtja, kelle kanda on maksurahade kinnipidamine ja nende edasisaatmise kohustus. Teooriale tuginedes määrati kindlaks maksukuulekuse otsustusprotsessi mõjutavad immateriaalsed tegurid ja seletati nende taga olevat psühholoogiat ka täpsemalt. Järgmises empiirilises peatükis uuritakse, kas Eesti maksumaksjate maksukäitumise otsustusprotsessid erinevad

üksteisest vanusgruppide lõikes ja kui erinevad, siis milline otsustusprotsessi osa seda erinevust põhjustab. Täiendavalt püütakse vastus leida küsimusele, kas ettevõtjate maksumoraal või maksudistsipliin erinevad palgatöötaja omast ja kas seda siis negatiivselt nagu Piffi teooria väitis või positiivselt nagu Ingleharti teooria puhul.

2. MAKSUMORAALI JA MAKSUDISTSIPLIINI ERINEVUSTE TUVASTAMINE EESTLASTE SEAS

2.1. Eesti tänase ühiskonna põlvkondlik jagunemine ja nende väärtushinnangute kujunemine

Ingleharti teooria sobimatus Eesti konteksti on põhjustatud lähiajaloost tulenevate erisustega, sest 1991. aastal vahetunud riigikord muutis eestlaste jaoks palju. Järgnevalt kasutatakse eelmises peatükis leitud maksukäitumist kujundavaid faktoreid (mille võib leida lõigule järgnevast loetelust) ja hinnatakse nende muutumist Eestis viimase poolsajandi vältel. Kõrvale jäetakse juhtumipõhised faktorid, millel puuduvad ühiskonnas üldised trendid, näiteks mentaalse toe puudumine. Esmalt antakse ülevaade viimase poolsajandi vältel Eestis leidunud erinevatest ühiskondadest ja hinnatakse sellise keskkonna potentsiaalset mõju seal elanud ja üleskasvanud inimeste isikuomadustele, mis mõjutavad tänapäeval nende maksukäitumist. Seejärel esitatakse kvantitatiivset statistikat, mis ilmestab muutuste mastaapsust taasiseseisvumise perioodil. **Nõukogude perioodi** kohta vastav objektiivne statistika puudub. Lünk täidetakse kvalitatiivse intervjuuga, kus intervjuueeritavaks on sel ajaperioodil elanud heade ajaloo ja ühiskonna analüüsivõimetega isik. Tõdetakse, et informatsioonilünka oleks võimalik täpsemalt täita ajaloolaste teadustööde ja arhiivist leitavate dokumentide abil, kuid vajaliku informatsiooni täpsuse ja kättesaamiseks kuluva ressursi suhe on optimaalsem kvalitatiivse intervjuu puhul³. Sama optimaalsuse põhimõtet kasutatakse ka intervjuueeritava valimisel. Intervjuueeritav on autoriga teinud koostööd juba ka eelnevates teadustöödes (töös viidatud Erm 2012) ja intervjuu läbiviimiseks tehtavad ajalised ja

³ puuduvate andmete probleemile kaasamõtlemise ja lahenduste pakkumise eest soovitakse tänada humanitaarteaduse magistrilt (ajalugu) Martin Kuldmäge.

materiaalsed kulutused on seega võimalikest variantidest minimaalsed. Intervjuu toimub vabas ja jutustavas vormis ning intervjuueeritav kasutab vajaliku informatsiooni kättesaamiseks ainult eelnevalt ettevalmistatud suunavaid küsimusi (vt lisa 2). Sama metoodika alusel viidi läbi ka esimene intervjuu Dmitri Jegoroviga (vt lk 19 ja lisa 1). Intervjuude läbiviimise eesmärkide paremaks mõistmiseks koostati tabel 2.1.

Tabel 2.1. Töös läbiviidud intervjuude koondtabel.

Intervjuueeritav	Eesmärk	Intervjuu tüüp	Läbiviimise kord
Dmitri Jegorov	Täita lünk vajaliku teooria puudumisel	Silmast-silma intervjuu	Suunavad küsimused, jutustav vastus.
Maia Erm			

Allikas: Autori koostatud.

Maksukäitumist kujundavad ühiskondlikud faktorid, mille muutumist Eesti lähiajaloo vältel käsitletakse:

- kodanike rahulolu rahvamajandusliku tulemuslikkusega,
- riigivõimu usaldusväärsus,
- maksumaksjate ideoloogiline ühilduvus riigivõimuga,
- maksumaksjate kaasatus riigi juhtimisse,
- maksumaksjate ühiskonnasisese altruistlikkuse valmidus,
- ühiskonnasisene usaldus,
- ühiskonna sidusus ja integreeritus,
- maksumaksjate patriootlikkus,
- ühiskonnas leviv üldine mentaliteet,
- ühiskonna keskmine maksuteadlikkus,
- ühiskonna kollektivistlikkus/ individualistlikkus,
- maksumaksjate keskmine materiaalne rikkus,
- maksumaksjate keskmine haridustase,
- ühiskonna ettevõtlikkus ja ettevõtjate arvukus,
- maksumaksjate religioossus.

Vastavasse ajaperioodi jäävad **valitsustüübid** saab jagada neljaks. Alates 1964. aastast kuni 1982. aastani oli Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee (edaspidi NLKP) peasekretäriks ehk sisuliselt Nõukogude Liidu, sealhulgas ka Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi (edaspidi ENSV) juhiks Leonid Brežnev. Eesti Kommunistliku Partei Keskkomitee esimesel sekretäril **Brežnevi valitsemisajal** suurem võim puudus ja rahvas tajus teda lihtsalt Brežnevi marionetina. Kodanike kaasatus riigijuhtimisse oli olematu, sest vabasid valimisi ei eksisteerinud ja alates 1968. aastast valitses nulltolerants ka vaimuvabaduse osas (Erm 2015). Eesti rahva meelestatus valitsuse suhtes jagunes kaheks. Väga suur osa tajus Moskva keskviimu võõrvõimuna, millel puudus usaldusväärsus ja riigimajanduslik tulemuslikkus Brežnevi stagnatsiooni ajal oli olematu. Leidus ka Moskva viimu toetavaid eestlasi, kes uskusid valitsuspropagandast pärinevaid uudiseid valitsejate väga heast tulemuslikkusest ja tööst Nõukogude Liidu juhtimisel. Eestlaste kui ühiskonna killustatus oli samas küllaltki väike. Varanduslik ebavõrdsus ja ühiskonnasisene konkurents olid madalad. Kuna leidus ka Moskva viimu toetavaid eestlaseid, kes said kasu võimuvastase tegevuse avastamisest ja raporteerimisest, oli ühiskonnas usaldamatuse probleem suur. Kokkuhoidmine ja üksteise usaldamine ühiskonnas puudus. Lisaks mõttevabaduse puudumisele põhjustas seda ka individualistlikkus ja pidev riigi tagant varastamine. (*Ibid.*) Kokkuvõtvalt võib öelda, et grupimoraal oli nõrk ja ühiskonnas esines näilik riigitruudus, mille varjus oli individualistlik varjatud vastuhakk. Inimese ideaalmina kujundasid suuresti lähedane ümbritsev keskkond, sest välismaale reisimine oli piiratud lubadega ja oli pigem elitaarne tegevus poliitilisele võimuladvikule. Raha asemel ihaldati defitsiitoodangut või -teenust, näiteks autot või reisituusikut, mida jaotati rohkem parteile kuulekatele kodanikele. Tavakodanike seas oli levinud ka toidudefitsiit. See tähendab, et mitmed toidukaupade grupid olid sagedasti puudu (*Ibid.*).

Brežnevi surma järgselt tulid esmalt mõned lühiajalised valitsejad. 1985. aastal algas **Mihhail Gorbatšovi valitsemisaeg** NLKP peasekretärina. Kui Brežnevi 18 aastase valitsemisaja jooksul ei toimunud Nõukogude Liidu juhtimisstruktuurides praktiliselt üldse muudatusi, siis järgneva viie aasta jooksul üritati ära teha mitmeid valitsemisalaseid muudatusi. Gorbatšov üritas valitsejaid rahvale lähemale viia. Avalikustamispoliitika „*Glasnost*“ pidi suurendama riigivalitsemise läbipaistvust ja *perestroika*-poliitika pidi andma Nõukogude Liitu kuuluvatele sotsialistlikele vabariikidele rohkem autonoomsust.

Eestlased olid ühed aktiivsemad neid poliitikaide proovile panema, üritades võimalikult palju mõjukaid otsuseid teha kohalikul tasandil ja kodanikuaktivistid nõudsid varasemate poliitotsuste avalikustamist. Autokraatne valitseja oli näidanud nõrkust ja nüüd töötasid kõik ühise eesmärgi nimel seda nõrkust ära kasutama. Ühine eesmärk suurendas kindlasti kohaliku tasandi poliitikute usaldusvärsust. Samas on siinkohal oluline märkida, et vaenlaseks oli jätkuvalt kõige kõrgem riigivõim. Kuna järjekindlalt liiguti vabaduse saavutamise eesmärgile aina lähemale, hinnati kõrgemalt ka kohaliku valitsuse tulemuslikkust ja tekkis isegi mõningane usaldus Eesti Kommunistliku Partei Keskkomitee esimese sekretäri Vaino Väljase suhtes. Kodanike kaasatus eesmärgi poole püüdlisel, altruistlikkus ühiskonna nimel ja patriootlikkus oli sel perioodil imetletud lausa ülemaailmselt. 1980-ndad ei olnud aga kaugeltki läbinisti positiivne periood. Nõukogude Liidu aina halvenev majandusseis hakkas üha rohkem jõudma ka tavakodanikeni. Seda võimendas omakorda üha paranev side läänemaailmaga ja tekkiv ettekujutus sealsest rikkusest. Sinna perioodi jääb aeg, kus lubati esmased eraettevõtlike sarnased algatused kooperatiivide näol ja kodanikes oli taastumas liberaalne turumajanduslik mõtlemine. (*Ibid.*) Soov raha ja defitsiidi järgi oli väga suur, eriti noorte seas, kelle ideaalmina kujunemisele hakkasid suuremat mõju avaldama lääne tavad ja väärtused ja kelle eeskujudeks olid tihtipeale juba välismaised persoonid. Ka inimeste vabaduse iha oli suuresti kantud soovist saavutada võimalikult kiiresti läänemaailmale kohane elatustase. See oli periood, kus ühiskonnas olid ühtaegu kollektivistlik patriotism ja materialistlik individualism ja seda peeti normaalseks. (*Ibid.*)

Taasiseseisvumine siiski kauaoodatud rikkust ei toonud, vaid Nõukogude Liidu turu kadumisega olukord algselt hoopis halvenes. See tõi kaasa kodanike suure pettumuse iseseisvas riigis (*Ibid.*). Rahareformiga devalveerusid paljude vanemate inimeste säästud. Polnud kerge ka noorematel (uuringus käsitletaval vanemal põlvkonnal), kellel paljudel olid kodus üleskasvatamist vajavad lapsed. Töökoha puhul hinnati kõige tähtsamaks omaduseks hea karjääritegemise võimaluse olemasolu ja pehmetele tööväärtustele ei pööratud suurt tähelepanu (Saar 2001: 17). Sellel perioodil majanduses valitsenud niioelda kaubokapitalism ei soosinud ausust ega moraalseid käitumisnorme ja eetilised äritavad olid veel kauge tulevik (Erm 2015). Usaldus oli ühiskonnas väga madalale tasemele jõudnud (*Ibid.*; Saar 2001: 16). Inimestel ei olnud enam aega ühiskonda panustada. Inimeste organisatsiooniline kuuluvus langes kümnendiga poolteist korda

(*Ibid.*: 7). Selliseid mälestusi rahvafolkloorist toetab ka Ingleharti (1990: 59) teooria, mille kohaselt kiire majandusarengu tingimustes (vt ka tabel 2.3 ja tabel 2.4 lk 43) süvenevad ühiskonnas materialistlikud väärtushinnangud ja tagaplaanile jääb kõik immaterialistlik. Kuigi vabade valimiste tulekuga võiks eeldada kodanike kaasatuse suurenemist, siis paradoksaalsel kombel inimeste kaasatus poliitikasse vähenes. Inimesed olid eelnevast poliitilisest võitlusest väsinud ja nende poliitiline aktiivsus oluliselt vähenenud (Saar 2001: 10). Poliitika tähtsus inimeste eludes oli väiksem isegi religioonist. Rahvusvahelist tunnustust pälvinud grupimoraal oli kadunud. 1980-ndate lõpust kaasa saadud patriootlikkus kadus rasketes majanduslikes oludes. (*Ibid.*: 3) Alates 1995. aastast on kasutada objektiivsed andmed Riigikogu usaldusvääruse kohta. Usaldusväärst 40-50% vahel võib lugeda rahuldavaks, kuid aastatuhande vahetuseks langes see koguni alla 40% (Pettai, Reiljan 2012). Aastakümneni peale langes parlamendi usaldusväärst koguni poolteist korda (Saar 2001: 9). Kokkuvõtvalt võib öelda, et 1990-ndad ehk riigi ülesehitamisperiood oli Eesti ühiskonnale kui ühtsele grupile raskeks ajaks. Eeskujudeks olid uusrikkad ja jätkus vabaduse ja individualismi osakaalu täielik domineerimine ideaalmina kujundamisel. Lapsevanemad arvasid kõige tähtsamaks lapsele kodus õpetatavaks omaduseks töökust ja distsipliini, kõige madalamalt hinnati religiooni õpetuste edasiandmise tähtsust (*Ibid.*: 31). Selliste kasvatamispõhimõtete juures võib eeldada tugeva finantsdistsipliini kujundamist tulevikus ja vähest austust riigi ja rahva teenimise vastu.

Viimast ja hetkelgi veel käivat perioodi võib nimetada **Reformierakonna perioodiks**. Pärast Euroopa Liiduga liitumist tekkis Eestis esimene stabiilsem periood alates Gorbatšovi võimuletulekust. Valitsejatel oli suur usaldusväärst (50-55%), mis sarnanes pigem Lääne-Euroopa riikide näitajatega (Pettai, Reiljan 2012). Samas erakondade usaldusväärst oli kaks korda madalam (Toots *et al* 2006: 42). Valitsus pakkus välja tulemuslikkuse mõõtmise läbi sisemajanduse koguprodukti tõusu ja kodanikud olid tulemustega rahul, valides 2007. aastal erakonna tagasi võimule. Sama erakond juhtis riiki ka läbi 2008. aastal alanud majanduskriisi. Kuigi tulemuslikkuse langus on kajastunud ka usalduse languses (Pettai, Reiljan 2012), on ühiskond jätkuvalt valinud poliitilise stabiilsuse ja nii 2011. aasta, kui 2015. aasta Riigikogu valimistel võidutses Reformierakond. Oluline on kindlasti märkida, et majanduskriis on muutnud ühiskonda

veidi prosotsiaalsemaks. Seda tõestab ka valitseva erakonna suund sotsiaal-demokraatlikumate väärtuste poole (Kattel 2015). Korruptsioonitajumise indeks on võrreldes eelneva perioodiga paranenud ja on teiste riikidega võrreldes heal tasemel (Transparency International 2015). Samas on jätkuvalt tugev poliitiline polariseerumine ja vastandumine eestlaste seas. Kodanike kaasatus on aga muidugi võrreldes 1970-ndatega märkimisväärselt tõusnud ja tegu on nüüd aktiivse poliitilise võitlusega, mitte mahasurutud repressioonipoliitikaga. Polariseerumise aluseks võib lugeda edukust eelneval muutuste perioodil ja valija emakeelt. Venekeelsete kodanike integratsioon eestikeelses ühiskonda on läinud vaevaliselt, millest andis tunnistust 2007. aasta aprillis Tallinnas toimunud rahutused. Rahutused vähendasid usaldust kahe erinevat emakeelt kõneleva ühiskonnaosa vahel. Kaasa ei aita ka eesti keelt kõnelevate noorte väga kõrge patriootlikkus (Toots *et al* 2006: 54). Samas uuringus leiti, et noortel, kuigi seda võib suuresti üle kanda tervele kodanikkonnale, puudub usk, et poliitikud rahvast kuulda võtaks (*Ibid.*: 41). Nii öelda teerullipoliitika olemasolu möönavad ka poliitikud ja nende nõunikud ise (Kreitzberg 2001; Tori 2007). Kokkuvõtvalt võib öelda, et kodanike poliitiline aktiivsus on vähehaaval taastumas, aga kodanike kaasatusega ja poliitikute usaldusväärsusega on jätkuvalt probleeme. Kuigi postsovjettlike riikide üldpildis on meie vastavad näitajad rahuldavad, tõusevad iga aastaga ka inimeste standardid ja ootused valitsejate suhtes.

Religiooni osas on eestlased mittereligioosne rahvus ja seda terve lähiajaloo vältel. Euroopa Liidus 2006. aastal läbi viidud uuringute kohaselt omab religioon Eesti ühiskonnas võrreldes teiste liikmesriikidega kõige väiksemat tähtsust (Eurobarometer 66 2006: 40). Tartu Ülikooli kirikuloo teaduri Atko Rummeli sõnul on siiski vale väita, et eestlased ei usuks mitte millessegi, vaid need on uue vaimsuse (ingl. k. *new age*) konteksti kuuluvad uskumused nagu usk hinge olemasolusse ja saatusesse. Samuti märkis Rummel, et eestlastel on suur usk ratsionaalsusesse ja teadmisesse. (Rummel 2014) Eestlaste üldine teadmiste tase on iseseisvusperioodil märgatavalt tõusnud. Võttes aluseks kõrghariduse omandanute iga-aastase arvu, on positiivne muutus selgelt eristuv (vt tabel 2.2). Suur osa kõrgkoolilõpetanutest on aga noored inimesed ja sellest lähtuvalt saab teha järelduse, et põlvkondade vahel on keskmise haridustaseme erinevus olemas. Samuti paranevad iga aastaga noorte inimeste kodanikuteadmised (Toots *et al* 2006: 26-28), mille

taga on õpilastele antava ühiskonnaõpetuse pidev arendamine. Taasiseseisvumiseelses ENSV-s kodanikuõpetus praegusel kujul puudus. (Erm 2012)

Tabel 2.2. Eestis kõrgharidustaseme omandanute arv perioodil 1980-2013.

Haridustase/ Lõpetamise aasta	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Esimese astme kõrgharidus	3655	3575	3129	3001	5233	9875	8263	7522
Magistriharidus	-	-	-	325	698	1787	3012	3112
Doktoriharidus	-	-	-	29	117	131	175	233
KOKKU	3655	3575	3129	3355	6048	11793	11450	10867

*Perioodil 1980-1990 on esimese astme kõrghariduse alla kokku pandud kõik tasemed.

Allikas: Autori koostatud Eesti Statistikaameti andmete põhjal.

Võrreldes 1990-ndate algusega, on **eestlaste jõukus** oluliselt muutunud. Eesti sisemajanduse koguprodukt (edaspidi SKP) on korrigeerituna referentsaastaga 2010 alates 1995. aastast suurenenud umbes kolm korda (vt tabel 2.3). Kuigi periood 1995-1999 on tabelis 2.3 korrigeeritud referentsaastaga 2005, ei tohiks see põhjustada suurt hälvet võrreldes referentsaastaga 2010, sest aastate 2005 ja 2010 vahel oli SKP erinevus minimaalne. SKP kasvuga on paralleelselt tõusnud ka eestlaste sissetulekud. Tabelis 2.4 võrreldakse Eesti keskmist palka soomlastega, kes riigi ülesehitamisperioodil põhjustasid eestlastes vaese inimese tunnet. Tabelist nähtub, et 1992. aastal moodustas eestlase keskmine palk soomlase keskmisest palgast kõigest 2%. Viimasel kümnendil on see püsinud 30% lähedal. Eestlased ei tunne ennast materiaalselt rikka rahvusena ka tänapäeval, aga teatud materiaalne kindlustatus on saavutatud. Koolinoorte seas läbiviidud küsimustik näitas, et noored ei tunne enam suurt muret tulevikus tööleidmise ja finantsvõimekuse pärast (Rahvusvaheline ... 2009: 8). Vaesuse taandumist tõestab ka tabelis 2.5 välja toodud absoluutses vaesuses elavate inimeste protsent ühiskonnas. Materiaalne kindlustatus omab just inimese maksudistsipliinile väga olulist mõju (vt lk 31).

Tabel 2.3. Eesti aastased sisemajanduse koguproduktid perioodil 1995-2014 (referentsaasta 2010), mln eurot.

Aasta	1995	1998	2001	2004	2007	2010	2013	2014
SKP	5 725	7 235	11 227	13 635	17 782	14 709	16 937	17 290

**periood 1995-1999 on korrigeeritud referentsaastaga 2005*

Allikas: Autori koostatud Eesti Statistikaameti andmete põhjal.

Tabel 2.4. Keskmise brutokuupalga võrdlus Eestis ja Soomes perioodil 1992-2014, eurot.

Riik/ Aasta	1992	1995	2000	2008	2013
Eesti	35	152	314	825	949
Soome	1 712	1 823	2 162	2 814	3 259
Võrdlus (%)	2,0	8,3	14,5	29,3	29,1

Allikas: Autori koostatud Eesti Statistikaameti, OECD ja Soome Statistikaameti (Statistics Finland 2015) andmete põhjal.

Tabel 2.5. Absoluutse vaesuse määr Eestis perioodil 1997-2013, protsent.

Aasta	1997	2000	2004	2008	2010	2013
Määr	29,7	22,8	15,3	4,7	8,7	8,0

Allikas: Autori koostatud Eesti Statistikaameti andmete põhjal.

Kuna aga algse kiire majanduskasvu ja palkade tõusmise tingimustes Kuznetsi reegli kohaselt kodanike majanduslik ebavõrdsus hoopis suureneb, pole ka Eestis Gini indeksi näitaja oluliselt paremaks läinud (vt tabel 2.6). Majanduslik ebavõrdsus ja selle vähendamine tõusis üheks peamiseks arutelu kohaks 2015. aasta valimiselsetes diskussioonides.

Tabel 2.6. Gini indeksi näitaja Eestis perioodil 2003-2013, protsent.

Aasta	2003	2005	2008	2010	2013
Indeks	34	34,1	30,9	31,3	32,9

Allikas: Autori koostatud Eurostati andmete põhjal.

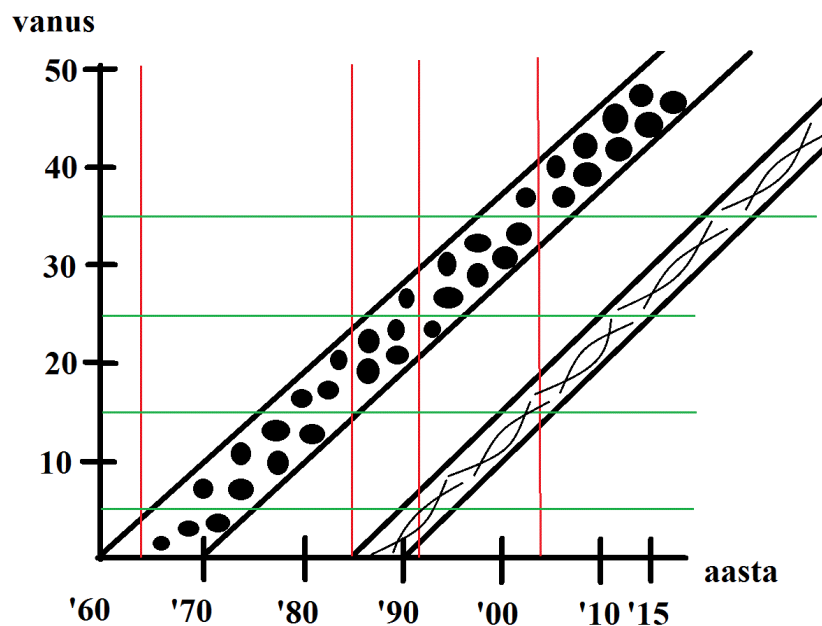
Kindlasti tuleb arvestada ka viimase poolsajandi vältel toimunud **suuremaid ülemaailmseid muutuseid**. Lennutranspordi hindade oluline odavnemine (Thompson 2013), interneti leiutamine ja massiline kasutamine ja kõige selle tulemusena

hoogustunud globaliseerumine on viinud mõiste maailmakodanik tekkimiseni. Pidev suhtlemine kaugel elavate inimestega ja välismaise meedia ja meelelahutuse tarbimine on tänapäeval mõjutamas kõigi ideaalmina ja mentaliteeti. Välismaise meedia tarbimisel on kõige tähtsam võõrkeeleoskus. Eestis on seetõttu kujunenud huvitav situatsioon, sest riigikorra vahetudes muutus koolides õpetatav esimene võõrkeel. Liati, et venekeelse elanikkonna jaoks on vene keel kui eestlaste jaoks võõrkeel hoopis emakeel. Venekeelse elanikkonna erisustele siiski käesolevas uuringus ei keskenduta ja seega venekeelse meedia tarbimisel pikemalt ei peatuta. Oluline on välja tuua asjaolu, et nooremate inimeste võõrkeelse, peamiselt inglisekeelse, meedia tarbimine on palju suurem kui vanemal generatsioonil. Noorte seas läbiviidud uuringud siiski näitavad, et internetist saadava informatsiooni ja muu massiteabe osakaal ei ole nende väärtushinnangute kujunemisel sedavõrd tähtsad (Rahvusvaheline ... 2009: 12). Perekonna ja sõprade mõju hinnatakse peaaegu kaks korda suuremaks. Ka Euroopaga seotuse tunne ehk nii öelda Euroopa kodaniku tunne oli jõudnud ainult alla 10% õpilasteni. Eestimaaga seotuse tunne oli aga neljandikel õpilastel ja side linna või asulaga, kus õpilane elas, küündis peaaegu 50%-ni. (*Ibid.*: 56) Tänapäeval võib olukord olla siiski juba teistsugune, sest uuring viidi läbi aastal 2005, kus interneti kättesaadavus noorte seas oli madalam kui praegu. Samuti oli Eesti 2005. aastaks Euroopa Liidu liikmesriik olnud vaid ühe aasta.

Eestis üleskasvamisel valitsevad **olud on olnud heterogeensed** nii poliitiliselt, majanduslikult kui ka üldiselt mentaliteedilt. Kõik need mõjutavad inimese väärtushinnangute kujunemist ja hilisemat maksukäitumist, seega taustsüsteemi kirjeldamine on vajalik hüpoteeside püstitamiseks. Selleks, et püstitada võimalikult täpsed hüpoteesid, on veel vaja täiendavat informatsiooni inimese **väärtuste ja käitumisnormide kujunemise** vanuseperioodi kohta. Herzi (1979, viidatud Inglehart 1990: 168 vahendusel) kunagised uuringud on näidanud, et inimese hilisemaid põhiväärtusi iseloomustab kõige paremini vanuseperioodi 8-12 eluolu ja tingimused. Sedavõrd varajase eluperioodi tähtsustamist psühholoogide poolt koostatud teooriates ei leidu. Psühholoogid ei kipu määrama täpset vanust, vaid kirjeldavad identiteedi kujunemise protsessi läbi inimese elus leiduvat muutuste. Kroger ja Marcia (2012: 32) nimetavad asjakohaseks muutuseks inimese elus hetke, kus inimene ei ole enam ülalpeetav ja muutub andjaks. Olulist muutust noorte maksukäitumist mõjutavates tegurites seoses majandusliku iseseisvumisega tähendas autor ka oma bakalaureusetöö

uuringu tulemustes (Viin 2012: 33). Eelnevast lapsepõlve ideaalminast lastakse lahti ja luuakse uus eneseidentiteedi mõistmine (Kroger, Marcia 2012: 32). Eriksoni psühhosotsiaalse arengu teoorias (ingl. k. *Erikson's Psychosocial Development Theory*) on lisaks identiteedikujunemise perioodile ka hilisem, juba täiskasvanu ikka jääv vanuseperiood 25-35 eluaastat ehk järelkasvu periood, millal kujuneb lõplik suhestumine ühiskonnaga ja oma koha leidmine selles (Cherry 2005). Eriksoni teooria põhitees on, et identiteedi kujunemine on elukestev protsess (Erikson 1980, viidatud Carlsson *et al* 2015: 334 vahendusel). Kokkuvõttes ollakse sunnitud tunnistama, et eelnevalt seatud küsimusele ühese vastuse leidmine ei ole võimalik. Kuna eelnevad uuringud (Viin 2012: 33) on samuti viidanud muutustele vanuseperioodis 15-25 aastat, siis toetutakse kõige enam Jane Krogeri ja James Marcia poolt kirjeldatud teooriale. Tuuakse eraldi välja, et Kroger ja Marcia ei väitnud, et uues loodavas eneseidentiteedis puuduksid igasugused viited varasemale lapsepõlveidentiteedile. Kodusele kasvatusel jääb oma mõju ja selle suurus on igal inimesel erinev. Naso (2012: 246) artikli keskmes olnud äärmuslikus näites olid lapsepõlves mehele seatud vanemate ootused teda saatnud olulisel määral kogu tema elu. Seega järgnevalt kaasatakse ka vanuseperiood 5-15 eluaastat ja Eriksoni teoorias esinev hilisem vanuseperiood 25-35 eluaastat, kuid kõige suurem tähtsus hüpoteesi kujunemisel langeb perioodile 15-25 eluaastat.

Järgnevalt vaadeldakse **kahte erinevat põlvkonda**. Noorem põlvkond on ühiskonnas laiemalt tuntud kui Laulva Revolutsiooni põlvkond. See arvukas põlvkond on jõudnud nüüdseks suures osas tööturule ja alustanud iseseisvat elu. Vanemaks põlvkonnaks on nende isad ja emad. Enamus neist on sündinud Brežnevi valitsusaja algusaastatel ja seega kasvasid nad üles Nõukogude Liidus. Siinkohal jäetakse generatsioonid täpsete vanuseperioodidega sihilikult piiritlemata, sest reeglina põlvkondasid ajaliselt sedavõrd täpselt ei piiritleta. Lisaks puudub selleks hetkel ka otsene vajadus. Nende kahe vahele jääva vanusegrupi uuringusse kaasamise eesmärgiks on määrata hinnanguline ühiskonna maksukäitumise muutumise murdevanus.

Rohelised jooned tähistavad inimpsühholoogia evolutsiooni vanuseperioode.

Punased jooned tähistavad erinevate valitsustüüpide perioode.

Mummuline diagonaaltüüp tähistab vanemat põlvkonda.

Ristuvate paraboolidega diagonaaltüüp tähistab nooremat põlvkonda.

Joonis 12. Eestis üles kasvanud põlvkondade eluperioodid seostatuna ajastutega (autori loodud).

Jooniselt 12 on näha, et **vanem põlvkond** (mummuline diagonaaltüüp) kasvas üles Brežnevi valitsusajal. Kõige tähtsam periood (eluaastad 15-25) möödus suuresti 1980-ndate muutuvates oludes. Küsimus tekib, kas muutunud majandus- ja poliitkorras ei hakatud kohe uuesti oma väärtushinnanguid ja käitumismustreid muutma. Öeldakse, et 1990-ndatel olid edukad need, kes suutsid kõige kiiremini uute oludega kohaneda (Erm 2015). See viitaks justkui asjaolule, et tõepoolest inimesed muutsid oma väärtushinnanguid ja käitumistavasid. Seda oletust toetab ka asjaolu, et ENSV kodanikel maksukäitumine sisuliselt puudus ehk et maksundusega seotud otsustusprotsessidele mõtlemine ja sellega seotud väärtushinnangute ja käitumishinnangute paika seadmine enda jaoks oli isegi sellel hetkel kuigivõrd sunnitud tegevus (Erm 2012). Tehes siinkohal üldistuse, võib väita, et selle põlvkonna maksukäitumine sai paika Eesti taasiseseisvumisprotsessi ajal ja Euroopa Liidu ja majandusbuumi saabumise aegu oli see

põlvkond juba piisavalt vana, et olla läbinud ka Eriksoni teooria hilisema vanuseperioodi (eluaastad 25-35).

Nooremal põlvkonnal (joonisel 12 tähistatud ristuvate paraboolidega) on maksumaksjaks kujunemine olnud sujuvam protsess. Varajases nooruses saadi äsja Eesti vabaks laulnud vanematelt kodust kaasa patriootlik kasvatus, mida tõestab eelnevalt esitatud empiirika noorte patriootlikkuse kohta. 1990-ndate kasinus ja eriti kõrge näiv vaesus naabritega võrreldes jääb kindlasti seda põlvkonda pikemalt mõjutama. Identiteedi ja väärtushinnangute kujunemise perioodiks olid aga eestlased piisavalt rikkaks saanud, et vaesus ja pidev finantsiline mure tuleviku pärast nende identiteeti liialt ei mõjutaks. Nende identiteedi ja maksundusega seotud väärtushinnangute kujundamine hariduse poolt on oluliselt suunatum kui nende vanemate väärtushinnangute äkiline kujunemine väga lühikesel ajaperioodil. Tugeva ja aktiivse kodanikkonna järkjärguline tekkimine stabiilsemal ajaperioodil aitab usutavasti tulevikus kaasa ka harmoonilisemale Eriksoni hilisperioodile (eluaastad 25-35), kuhu see põlvkond kohe jõudmas on.

Viimasena käsitletakse autori poolt eelnevalt Eestis läbi viidud vanusgruppide diferentseerivaid maksukäitumise teemalisi uuringuid. Viin (2012: 53) küsis oma uuringus Eesti noortelt kaks küsimust maksudistsipliini kohta ja kaks küsimust maksumoraali kohta. Maksumoraaliga seotud küsimuste vastuseid analüüsides leiti, et noorte maksumoraal on üle ootuste kõrge (*Ibid.*: 59). Kuigi statistika väidab ühelt poolt, et noorte suhe riigivalitsejate ja poliitikutega ei ole kõige parem ja usaldusväärsem (vt lk 41), siis teisalt toetavad Viini uuringu tulemusi noorte kõrge patriootlikkus ja kaaslaste mitte tajumine konkurentidena (vt lk 40). Viimane on mäletatavasti oluliseks eelduseks altruismi tekkele ühiskonnas. Vanemal põlvkonnal on 1990-ndatest kaasas raske pagas, mis usutavasti mõjutab neid tänapäevani, sest taasiseseisvumise järgsetel aastatel pettuti riigi võimes tagada kodanikele kaua oodatud Soome ühiskonnale sarnane hea elu (Erm 2015). Vanemal põlvkonnal võiks olla seega suuremaid probleeme ühiskonda panustamisega, sest nende ühiskonnaga suhestumise periood jäi aega, kus valitses ühiskonnas suur konkurents. Lisaks 1990-ndate alguses valitsenud halvale majandusolukorrale, oli sel ajaperioodil ühiskonnas tavalisem ka petmine ja varastamine (Erm 2015). Vaher (2014) samas mõönab, et anonüümne kuritegevus petturluse ja varguse näol pole sedavõrd oluliselt vähenenud kui seda on teinud vägivaldne

kuritegevus. Erm (2015) oli skeptiline ka vanema põlvkonna patriootlikkuse osas, uskudes, et enamus Laulva Revolutsiooni patriootlikkusest lahtus rasketesse 90-ndatesse. Läbiviidava uuringu tulemustest võib oodata noorte oluliselt paremat maksumoraali vanema põlvkonna ees.

Hüpotees 1: Noorema põlvkonna maksumoraal on vanemast põlvkonnast prosotsiaalsem ehk maksude maksmist pooldavam.

Viini uuringust saadud vastused maksudistsipliini küsimustele olid aga kahetisemad. Kui ümbrikupalga eest töötamisega olid nõus 58% vastanutest, siis lisatulu teenimiseks maksupettuse läbiviimist ei välistanud ainult veidi üle veerandi vastanutest. Veidi vastandlikke signaale leidub ka eelnevast statistikast ja ajaloost. Ühelt poolt on noorem põlvkond saanud oma väärtushinnangud kujundada juba küllaltki majanduslikult heal järjel olevas Eestis, millest annab tunnistust ka statistika noorte inimeste finantsilisest kindlusest. Teisalt ei tohi alahinnata asjaolu, et need inimesed on siiski lapsena üles kasvatatud tunnetuslikult vaeses ühiskonnas, kus eeskujudeks toodi rikkaid ja usutavasti hindavad nende vanemad siiani nende edukust pigem materiaaletest näitajatest. Kokkuvõttes võib eeldada, et noorte maksudistsipliin on moraalsem kui vanemal põlvkonnal. Selle erinevuse potentsiaalne suurus on enne küsitluse läbi viimist raskesti hinnatav.

Hüpotees 2: Noorema põlvkonna maksudistsipliin on vanemast põlvkonnast moraalsem.

Kolmas ja viimane hüpotees püstitatakse ettevõtjate kohta. Eelmises peatükis (vt lk 33) jäi üles küsimus, kas Eesti puhul võiks paika pidada Piffi teooria ettevõtjate kohta või Ingleharti teooria. Piffi teooriast tuletati, et ettevõtjatel on halvem maksukäitumine võrreldes mitte ettevõtjatega, samas Inglehart oli vastupidisel arvamusel. Jegorov (2015) toetas pigem Piffi teooriat. Ingleharti teooria sobimatust Eesti konteksti tõendati ka ajaloo abil, viidates 1990-ndate aastate kultuurile, mil Eestis ettevõtlus tekkis. Erm (2015) eeldaks pigem ettevõtjate ja palgatööliste vahelist homogeensust, viidates asjaolule, et mitmed pankrotilained on ettevõtluse suuresti ebamoraalsusest juba puhastanud. Kokkuvõttes leitakse, et kuigi ettevõtjate küsimus ei ole töö eesmärgiga seotud, soovitakse uuringu käigus ettevõtjate erinevuse küsimusele samuti vastus saada. Seega püstitatakse ka kolmas hüpotees.

Hüpotees 3: Ettevõtjate maksumoraal on *ceteris paribus* tingimustel palgatöötajatest antisotsiaalsem ehk maksude maksmist vähem pooldavam ja nende maksudistsipliin on finantsilisem.

Eesti ühiskonnas leiduks veel mitmeid teisigi võimalikke heterogeensust põhjustavaid demograafilisi tegureid nagu näiteks venekeelt emakeelena kõnelevate inimeste või maa-piirkonnas elavate inimeste võimalikud maksukäitumise otsustusprotsessi erisused. Kuna töö maht on piiratud ja nende tegurite hindamist uuringu eesmärk ei käsitlenud, puudub nende tegurite eelnevaks objektiivseks hindamiseks vaja minev teooria ja hüpoteese ei püstitata. Ajaloolastega arutledes leiti ühiselt, et tulenevalt erinevast lähiajaloolisest vaatenurgast ja võimu legitiimsuse tunnetamisest, venekeelsele kogukonnale eelnevalt püstitatud hüpoteese laiendada pole võimalik ja nemad jäetakse uuringust kõrvale. Vastuolu ilmneks eelkõige vanema venekeelse põlvkonna kaasamisega järgnevalt läbiviidavasse uuringusse.

2.2. Maksukäitumist mõjutavate tegurite uuring ja selle tulemused

Algavas alapeatükis kirjeldatakse läbiviidavat **maksukäitumist mõjutavate tegurite uuringut**. Esmalt tutvustatakse uuringu läbiviimiseks kasutatavat uurimismetoodikat. Selle juurde kuulub ka hilisemate analüüsimeetodite tutvustamine. Seejärel tutvustatakse lühidalt uuritavat üldkogumit ja hinnatakse uuringu valimi vastavust üldkogumile. Alapeatüki keskseks osaks on analüüsitud uuringutulemuste tõlgendamine ja hüpoteeside kontrollimine.

Uuringu eesmärgiks on kindlaks teha, kas eestlaste maksukäitumist mõjutavates tegurites leidub generatsioonide vahelisi erinevusi ja kui leidub, siis määratleda muutuse vanuselised piirid ja tuua välja asjaolud, mis erinevust põhjustavad. Selline informatsioon võiks aidata riigi maksupoliitika kujundajatel ennustada pikaajalisemat maksumaksjate maksukäitumise trendi ja võimalusel seda suunata. Vastava informatsiooni saamiseks peetakse sobilikuks ainult üle-eestilise kvantitatiivse uuringu läbiviimist. Kvalitatiivse uuringu läbiviimiseks on maksukäitumise teema liiga privaatne ja sensitiivne ning tegurite hindamine on subjektiivne. Esineks reaalne oht, et inimesed soovivad ennast näidata ausamana ja moraalsemana kui nad seda tavaelus päriselt on. Seda ohtu arvestatakse ka kvantitatiivse uuringu läbiviimisel, mille käigus üritatakse tagada vastaja maksimaalne anonüümsus. Internetiküsitluse puhul on anonüümsuse tagamine lihtsam. Tänavaküsitluse korral jälgitakse kindlat reeglistikku. Reeglistik ütleb, et vastajale tuleb tagada võimalus täita ankeetküsimustik ise ja püüda vältida situatsioone, kus küsitaja paneb kirja vastaja vastuseid. Ankeetküsimustiku alguses on vastajal palutud täitmise lõpetamisel küsimustik kokku voltida ja suurde vastuste kasti, teiste vastuste sekka asetada. Selline tänavaküsitluse vorm peab piisavalt hästi imiteerima paralleelselt läbiviidavat internetiküsitlust. Lihtsam ja turvalisem oleks uuring läbi viia ainult internetis nagu Viin (2012) tegi seda oma bakalaureusetöö küsitluse puhul. Tänavaküsitluse vajadus tuleneb aga asjaolust, et erinevalt Viini bakalaureusetööst, on seekord kaasatud ka vanem põlvkond, kes ei ole sedavõrd aktiivsed arvutikasutajad (Tambaum 2015).

Uuringu läbiviimise plaan näeb ette, et esmalt viiakse läbi internetis täidetav ankeetküsimustik ja alles suurema vastajate hulga olemasolul hakatakse tegema üleeestilisi tänavaküsitlusi. Tänavaküsitluste läbiviimise perioodiks jääb jätkuvalt alles võimalus vastata ka internetis. **Internetiküsitlus** viiakse läbi tasulises küsitlusportaalil Connect. Enne internetiküsitlusele vastamise algust kuvatakse vastajale tänavaküsitluse ankeedi esimese leheküljega identne tekst (v.a kaldkirjas olev tekst, vt lisa 3), kus tehakse kindlaks vastaja kuulumine üldkogumisse ja rõhutatakse uuringu anonüümsust. Edasised küsimused ilmuvad ekraanile kõik koos ja vastust võib hiljem ka muuta. Portaali laseb vastajal vastused edastada ainult juhul, kui kõik vastused on täidetud. Tänavaküsitluste ülesandeks on valimisse kaasata need sotsiaaldemograafilised grupid, kelleni internetiküsitlus ei jõudnud. **Tänavaküsitlus** viiakse läbi kõigis Eesti maakonnakeskustes kesklinna piirkonnas linna keskväljakul või selle puudumisel mõnes muus rahvarohkes avalikus kohas. Vältitakse siseruume, näiteks kaubamajasid, sest nendes uuringu läbiviimiseks peab küsima eraldi luba hoone haldajalt, mida ilma materiaalse kompensatsioonita anda ei taheta. Tõdetakse, et tänavaküsitluse läbiviimise meetoodika ei taga parimat juhuvalimit, sest uuringu läbiviimise asukoht mõjutab suuresti üldkogumi liikmete kaasamise tõenäosust ja saadav valim tuleb väikese nihkega. Tänavaküsitluse läbiviimise kord on tehtud vastaja jaoks võimalikult lihtsaks ja samas arvestatakse eelmises lõigus paika pandud anonüümsuse nõudeid. Urija ulatab vastajale küsitlusaluse ja palub läbi lugeda esimese sissejuhatava lehekülje. Kui vastaja on selle läbi lugenud, eemaldatakse esimene leht küsitlusaluselt ja vastajale jääb täita üks ankeetküsimustiku leht mõlemalt lehe poolt. Lehe ümberpööramisele osutab ankeetküsimustiku läbiviija vastajale vajadusel abi ja seejärel eemaldub jälle vastajast, vältides võimalust, et vastajal tekib tunne, et tema vastamist jälgitakse personaalselt. Kui vastaja ütleb, et ta on saanud valmis, tuletatakse talle meelde, et vastusteleht tuleb pooleks murda ja seejärel vastuste kasti libistada.

Täidetav **küsimustik** koosneb kahest osast. Esimeses osas palutakse vastajal kirja panna sotsiaal-demograafilised tunnused nagu sugu, vanus, elukoht, haridustase ja tööturustaatus. Küsimustiku teises pooles uuritakse inimese arvamusi ja hinnanguid teemadel, mis mõjutavad esimeses peatükis loodud teoreetilise baasi kohaselt tema maksukäitumist. Teine osa jaguneb sisuliselt omakorda kaheks – esimesena tulevad maksumoraali puudutavad küsimused ja teisena maksudistsipliini puudutavad

küsimused. Esimene küsimus mõlemas osas puudutab otseselt kas maksumoraali või maksudistsipliini (vastavalt küsimused 1 ja 7) ja neile järgnevad küsimused käsitlevad neid mõjutavaid tegureid, mida varasemas teooria osas (vt peatükk 1.2) käsitleti. Vastatakse Likerti 10 palli skaalal. 10 palli skaalat eelistati 7 palli skaalale, sest ei nähtud vajadust võimaldada vastajale erapooletu seisukoha võtmist. 10 palli skaalat eelistati 6 palli skaalale, et võimaldada uuringus osalejale vastata võimalikult täpselt ja seeläbi saada maksimaalselt täpsed vastused. Lisaks oldi arvamisel, et skaalalt pallide vähendamine oluliselt vastamise mugavust ei suurendaks. Uuring on üritatud teha vastajale võimalikult mugavaks ja sellest tingimusest lähtuvalt on püütud hoida ka küsimuste arv minimaalsena. Tänavaküsitluse ankeeti kujundades võeti vabadus rikkuda Tartu Ülikooli Majandusteaduskonna lõputöö vormistamise nõudeid ja läbi printimisulatus maksimeerimise mahutati küsimustiku teine pool (erinevalt lisas 3 nähtavale) vastajale mugavamalt ühele leheküljele ära. Uuringule eelnenud **pilootküsitluses** küsitleti kokku 10 inimest. Esmalt täitis pilootküsitluses osalenu ankteetküsimustiku ja seejärel põhjendas ta suuliselt uurijale (ehk töö autorile) oma vastuseid. Tulenevalt vajadusest luua vastaja ja uurija vaheline kõrge usaldustase, kaasati pilootküsitluses inimesi, kellega autoril oli hea usaldustase varasemast olemas. Selline meetod aitas esile tuua mõningased ebatäpsused küsimustest arusaamisel ja nelja küsimuse sõnastust ka muudeti. Uuringu küsimustega ja tänavaküsitluse vormiga saab lähemalt tutvuda lisa 3.

Küsimustiku vastuste analüüsimiseks kasutatakse statistikatarkvara R. Kõikide uuringus läbiviidavate analüüside tegemiseks kirjutatud statistikatarkvara R programmikoodiga saab tutvuda lisas 4. Esmalt kontrollitakse andmestiku korrektsust ja eemaldatakse erandid. Uuritavateks sõltuvateks tunnusteks on küsimused, mida vastajad 10 palli skaalal hindasid ning kirjeldavateks ehk seletavateks tunnusteks on vastaja vanus, sugu, haridustase, tööturupositsioon, elukoht ja vastamise viis (internetis või tänaval). Uuritavaid tunnuseid kirjeldavate seletavate tunnuste olulisuse kontrollimiseks kasutatakse **regressioonianalüüsi**. Kaalumisel oli ka võimalus hüpoteese kontrollida dispersioonianalüüsi (täpsemalt T-testi) abil. Dispersioonianalüüsi puhul tuleks aga täpselt määratleda põlvkondade vanuselised piirid. Seda soovitakse vältida, sest põlvkondasid teaduslikult põhjendatuna piiritleda on keeruline. Seega jäädakse regressioonianalüüsi kasutamise juurde. Selleks, et võimalikult täpselt kirjeldada seletava tunnuse tegelikku individuaalset mõju sõltuvale tunnusele, kasutatakse mitme argumentiga

regressioonimudelit. Kategooriaalsete tunnuste kaasamiseks regressioonimudelisse võetakse kasutusele indikaatortunnused (ingl. k. *dummy variable*).

Üldkogumiks on kõik Eesti Vabariigis elavad kodanikud vanusevahemikus 18-54 eluaastat, kes on rahvuselt eestlased ja kellel on vähemalt üks pikaajalisem (vähemalt 6 kuud) töökogemus. Kuigi 18-20 aastased inimesed on sündinud perioodil 1994-1997 ja nende kuulumist Laulva Revolutsiooni põlvkonda ei saa lugeda põhjendatuks, jäetakse nad üldkogumisse autori erilisest huvist noorte inimeste maksukäitumist kujundavate otsustusprotsesside uurimisse. Seega jääb algseks üldkogumi suuruseks veidi üle 450 tuhande inimese ehk umbes pool eestlastest (vt tabel 2.7). Kui aga sellest arvust lahutada noored, kes ei ole veel korrapärast tööelu alustanud (enamus seoses õpingutega), tuleb lõplik üldkogumi suurus väiksem ja jääb umbes 400 tuhande ümber. Üldkogumi sedavõrd täpne arv ei oma uuringu nõutava valimimahu arvutamisel tähtsust. Nõutavaks valimimahuks 95% usaldusintervalli ja 5% usaldusnivoo korral tuleb 384 vastajat. Seda, kui paljud vastajad peaksid olema näiteks Harjumaalt, kajastab tabel 2.8. Sedavõrd täpset üldkogumi jaotumist on vaja selleks, et moodustada võimalikult täpselt üldkogumit jälgendav valim. See tähendab, et tuginedes tabelist 2.8 saadud informatsioonile, ei ole mõistlik Kärkla keskvaljakul küsitleda sama palju inimesi kui Tallinna Vabaduse väljakul, sest sellisel juhul saadaks kallutatud valim. Tabel 2.7 pakub teavet selle kohta, kui palju kindlat vanuserühma ühest maakonnast kaasama peaks.

Tabel 2.7. Põlvkondade jagunemine maakonnasiseselt.

Maakond	Noorem		Vahepealne		Vanem		Kokku 20-54
	20-29	%	30-44	%	45-54	%	
Harju	54 715	30,4%	85 518	47,5%	39 819	22,1%	180 052
Hiiu	1 004	26,5%	1 464	38,6%	1 321	34,9%	3 789
Ida-Viru	3 275	27,3%	4 896	40,9%	3 811	31,8%	11 982
Jõgeva	3 511	28,5%	4 720	38,3%	4 081	33,1%	12 312
Järva	3 576	28,2%	4 912	38,7%	4 193	33,1%	12 681
Lääne	2 636	27,6%	3 678	38,5%	3 231	33,9%	9 545
Lääne-Viru	6 575	28,2%	9 575	41,1%	7 128	30,6%	23 278
Põlva	3 268	28,3%	4 426	38,4%	3 844	33,3%	11 538
Pärnu	9 601	28,4%	14 024	41,5%	10 132	30,0%	33 757
Rapla	4 129	27,6%	6 353	42,4%	4 492	30,0%	14 974
Saare	4 043	28,1%	5 453	37,9%	4 903	34,1%	14 399
Tartu	23 728	35,7%	27 646	41,6%	15 005	22,6%	66 379
Valga	2 868	27,1%	4 218	39,8%	3 516	33,2%	10 602
Viljandi	6 001	29,9%	7 830	39,1%	6 220	31,0%	20 051
Võru	4 132	20,6%	5 649	39,1%	4 681	32,4%	14 462
Kogu Eesti	133 062	30,3%	190 362	43,3%	116 377	26,5%	439 801

Allikas: Autori koostatud Eesti Statistikaameti andmete põhjal.

Tabel 2.8. Üldkogumi jagunemine üle Eesti.

Maakond	Protsent
Harju	40,9%
Hiiu	0,9%
Ida-Viru	2,7%
Jõgeva	2,8%
Järva	2,9%
Lääne	2,2%
Lääne-Viru	5,3%
Põlva	2,6%
Pärnu	7,7%
Rapla	3,4%
Saare	3,3%
Tartu	15,1%
Valga	2,4%
Viljandi	4,6%
Võru	3,3%

Allikas: Autori koostatud Eesti Statistikaameti andmete põhjal.

Eelnevatele tabelitele toetudes koostati **ideaalse valimi tabel** (vt tabel 2.9), mida uuringut läbi viies eesmärgiks võeti. Pärast internetiküsitlusele päevase vastajate arvu kahanemist vaadati tabel uuesti üle ja tehti tänavaküsitluseks märkmeid, kui palju inimesi vastavatesse gruppidesse veel lisama peab. Lisaks geograafilisele jaotusele üritati valimit koostades arvestada ka vastajate võrdset jagunemist soo alusel.

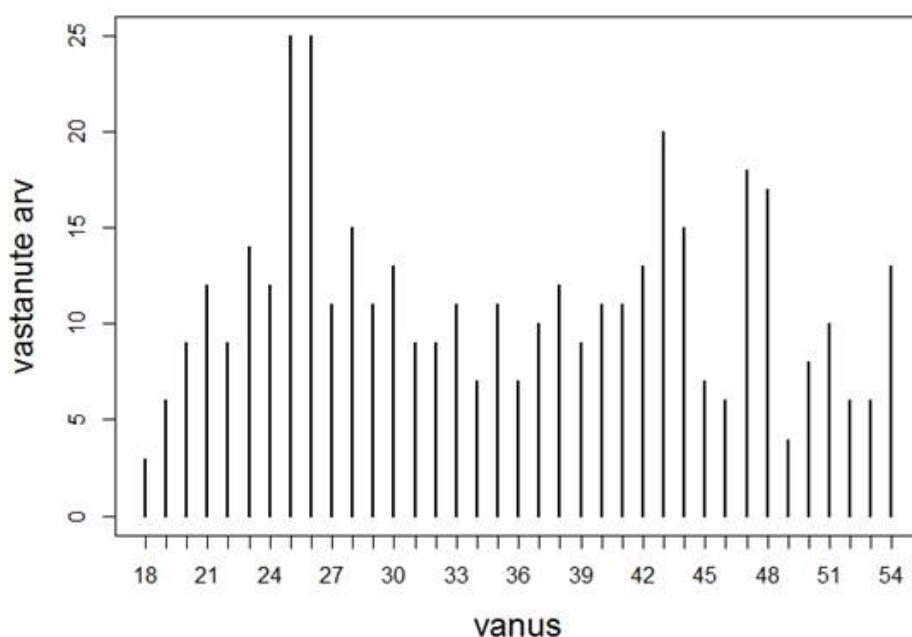
Tabel 2.9. Valimi optimaalne üldkogumi järgi jaotumine vanuseliselt ja maakonniti.

Maakond	20-29	30-44	45-54	20-54
Kogu Eesti	116	166	102	384
Harju	48	75	35	157
Hiiu	1	1	1	3
Ida-Viru	3	4	3	10
Jõgeva	3	4	4	11
Järva	3	4	4	11
Lääne	2	3	3	8
Lääne-Viru	6	8	6	20
Põlva	3	4	3	10
Pärnu	8	12	9	29
Rapla	4	6	4	13
Saare	4	5	4	13
Tartu	21	24	13	58
Valga	3	4	3	9
Viljandi	5	7	5	18
Võru	3	5	4	13

Allikas: Autori koostatud tabelite 2.7 ja 2.8 põhjal.

Valimit kallutas järjepidavalt eesmärgist kõrvale kõige noorem vastajate grupp. See on mõistetav, sest kutse internetiküsitlusest osa võtta liikus enamasti läbi sotsiaalmeedia-kanalite, mille aktiivsemad kasutajad on noorema põlvkonna liikmed. Lisaks on suurem huvi vastata ülikooli õpingutega ja teadustöö tegemisega kokku puutunud inimestel. Seega näiteks Tartu kõige nooremas vastajate grupis oli internetiküsitluse teel vastanuid juba kaks korda rohkem kui ideaalne valim eesmärgiks oli seadnud. Samuti olid internetis sagedasemad vastajad naised. Tänavaküsitluste käigus otsiti valimisse seega pigem vanemaid meessoost vastajaid, kuid mõnes linnas tuli eesmärgi saavutamiseks küsitleda ka mõnda noorema vanuserühma esindajat. Naiste osakaal lõplikus valimis jäi siiski sobilikkuse piiridesse (58%). Eesmärgini mitte jõudmist läbi tänavaküsitluse põhjustas ka küsitlejate eksimine vastaja täpse vanuse määramisel. Üle-eestilisest tänavaküsitlusest

jäid kõrvale Hiiumaa ja Saaremaa, sest sealsed elanikud olid internetiküsitlusele vastates olnud juba piisavalt aktiivsed ja sooviti uuringukulusid minimaliseerida. Erisused tehti ka Läänemaa ja Ida-Virumaa korral, kus eelistati maakonna kõige suuremale linnale mõnda väiksemat asulat. Läänemaa puhul toimus uuring rahalise kokkuhoiu eesmärgil Lihulas ja Ida-Virumaa puhul eelistati Jõhvit Narvale, sest Jõhvis on eestikeelt emakeelena kõnelevate elanike protsent oluliselt kõrgem. Valimi vanuselise ja regionaalse jaotumise tutvustamiseks on koostatud joonis 13 ja tabel 2.10.

Joonis 13. Valimi vanuseline jaotumine (autori loodud kogutud andmebaasi põhjal).

Vanuste 25 ja 26 sagedasem esinemine võrreldes teiste vanustega on põhjendatav töö autori vanusega ja usutavasti internetiküsitlust sotsiaalmeedias levitades jõudis see kõige enam tänu sellele asjaolule just 25 ja 26 aastasteni. Alla 20 aastaste vähese kaasatuse põhjuseks on valimisse pääsemise teine tingimus (vt lisa 3), mis sätestab, et vastaja peab omama vähemalt 6 kuu pikkust järjestikust töökogemust. Küllaltki ulatuslik varieeruvus vanemas generatsioonis võib olla juhuslik.

Tabel 2.10. Valimi jaotumine vanuseliselt ja maakonniti (sulgudes diferents optimaalsest valimist).

Maakond	20-29	30-44	45-54	20-54
Kogu Eesti	178(+62)	191(+25)	119(+17)	488(+104)
Harju	64(+16)	71(-4)	30(-5)	165(+8)
Hiiu	5(+4)	8(+7)	2(+1)	15(+12)
Ida-Viru	3(0)	6(+2)	3(0)	12(+2)
Jõgeva	5(+2)	3(-1)	6(+2)	14(+3)
Järva	4(+1)	5(+1)	5(+1)	14(+3)
Lääne	3(+1)	5(+2)	4(+1)	12(+4)
Lääne-Viru	6(0)	8(0)	6(0)	20(0)
Põlva	5(+2)	2(-2)	8(+5)	15(+5)
Pärnu	19(+11)	26(+14)	22(+13)	67(+38)
Rapla	4(0)	10(+4)	4(0)	18(+4)
Saare	6(+2)	7(+2)	3(-1)	16(+3)
Tartu	41(+20)	20(-4)	12(-1)	73(+15)
Valga	3(0)	4(0)	3(0)	10(+1)
Viljandi	6(+1)	9(+2)	5(0)	20(+2)
Võru	4(+1)	7(+2)	6(+2)	17(+5)

Allikas: Autori koostatud kogutud andmebaasi põhjal.

Valimi jaotumist sotsiaaldemograafiliste tunnuste põhjal ilmestab tabel 2.11. Valimisse sattus 67 ettevõtjat, mis moodustab valimi mahust 14%. Vastav arv võiks olla suurem, kuid loetakse piisavaks, kontrollimaks kolmandat hüpoteesi. Valimi nõrkuseks võib pidada töötute grupi, kuhu on kaasatud kõik kehtiva töölepinguta vastajad, vähest esindatust (31 vastajat ehk 6,4%). Kuna selle grupi kohta eraldi järeldusi polnud analüüsi käigus plaanitud teha, ei ole see probleemiks. Valimi nõrkuseks saab pidada haridustasemete suurt diferentseerumist võrreldes optimaalse valimiga. Põhiharidusega vastajate osakaal jääb 4,7% peale, mis ei kajasta uuritavat üldkogumit. Samas magistri- või doktorikraadiga vastanute osakaal on koguni veerand vastanutest. Haridustaseme kallutatusele pakutakse kaks põhjendust. Esiteks internetis on kõige kõrgema haridustasemega vastajatest vastanud koguni 75 (26% internetis vastanutest), mis on seletatav kõrgema haridustasemega inimeste suurema huvitatusega. Teiseks viidi tänavaküsitlused läbi maakonnakeskuste kesklinnades, kus elukallidus on kõrgem kui maapiirkondades ja äärelinnades. Samuti asuvad kesklinnades enamasti kõrgemat haridustaset nõudvad ametipositsioonid. Tänavaküsitlused viidi aga läbi kesklinnades,

kuna seal leidub päevasel ajal kõige rohkem inimesi ehk uuringut on kõige kiirem läbi viia. Tänavaküsitluste käigus oli kõige kõrgema haridustasemega vastajate protsent oluliselt väiksem (18%).

Tabel 2.11. Valimi sotsiaaldemograafiliste tunnuste (v.a vastaja elukoht ja vanus) jagunemine erinevate küsitlusvormide vahel.

Sotsiaaldemograafiline tunnus		Interneti-küsitlus	Tänavaküsitlus	Kokku
SUGU	Mees	85	119	204
	Naine	204	80	284
TÖÖTURU POSITSIOON	Ettevõtja	31	36	67
	Palgatöötaja	243	147	390
	Töotu	15	16	31
HARIDUSTASE	Põhiharidus	14	9	23
	Keskharidus	108	105	213
	Bakalaureusekraad	92	50	142
	Magistri/doktorikraad	75	35	110

Allikas: Autori koostatud kogutud andmebaasi põhjal.

Kogutud andmete analüüsi alustatakse ebaloogiliselt vastanud vastajate otsimisega. **Ebaloogilised vastused** on tekkinud juhul, kui vastaja ei ole küsimusest kas õigesti aru saanud, on küsimusele vastates valetanud, on täitnud küsimustikku kohusetundetult või liiga emotsionaalselt. Kõige põhjalikumalt käsitletakse just küsimuste 1a, 1b ja 7 vastuseid, sest nende küsimuste vastuste põhjal testitakse hüpoteese. Nii eelnevale teooriale kui kaasvastajate vastustele (küsimustevahelist korrelatsioonitabelit vt lisa 5) tuginedes peaks esinema korrelatsioon küsimuse 1b ja küsimusgrupi 2a, 2b ja 3b. Pole võimalik adekvaatseks lugeda vastust, kus esmalt on väidetud, et isik tunneb väga suurt moraalset kohustust maksude maksmiseks riigivõimu ees ja seejärel lisab, et riigivõimu töö on puudub usaldusväärsus, selle tulemuslikkus on olematu ja üleüldse ta vastandub riigivõimu poolt teostatavale poliitikale. Kindlasti ei saa selliste vastuste põhjal eeldada, et inimesel peaks puuduma moraalne kohustus kaaskodanike ees, aga riigivõimu ees sedavõrd kõrget moraalset kohustust sellisel juhul olla ei tohiks. Selliste vastajate kindlakstegemiseks arvutati esmalt eelnevalt nimetatud küsimustegrupi keskmine ja seejärel lahutati see küsimuse 1b väärtusest. Kui erinevus jäi üle 4,5 või alla -4,5 ehk suuremaks kui pool skaalat, **vastaja eemaldati**. Selliseid vastajaid oli 67, kusjuures ainult

ühel juhul oli vahe väiksem kui -4,5. See tähendab, et inimene on märkinud, et tal moraalne kohustus puudub, kuigi küsimustegrupi keskmise hinnangul peaks see märgatavalt kõrgem olema. 67 juhust lausa 49 korral (73%) oli vastajaks naine. Eemaldatud vastajate keskmine vanus oli 35,1 ehk vanuselist soodumust valetamiseks või vääriti mõistmiseks ei esine. Kuigi intuiitiivselt võiks arvata, et eemaldatud vastajad võiksid olla madalama haridustasemega, siis seda kindlasti väita ei saa, sest ka magistrantide/doktorantide osakaal on suur. Samuti ei saa tekkinud probleemis süüdistada tänavaküsitluse korraldajaid, sest eemaldatud vastajate seas oli nii internetis vastanud kui ka tänaval vastanud. Seega võib eeldada, et eemaldatud vastajaid võib ühendada pigem psühholoogiline soov näidata või tunda end parema inimesena, kuigi uuringut tutvustaval lehel oli eraldi välja toodud, et palutakse eirata enda ideaalmina ja vastata lähtuvalt nii öelda reaalminast. Küsimuste 1a ja 7 puhul ei olnud võimalik välja töötada sarnast süsteemi, sest korrelatsioonitabel ei toetanud eelnevat teooriat piisavalt.

Kohusetundetuid või liigselt emotsionaalseid vastajaid eristab teistest vastajatest asjaolu, et nad kasutavad vastamisel ainult skaala äärmuseid ja tunnetuslikku keskmist. See tähendab, et vastaja mitte ei asetanud ennast skaalale ausalt, vaid valis ainult skooride 1, 5 ja 10 vahel. Sellist vastamisviisi, mida kasutas kokku kuus vastajat, ei saa paraku sobilikuks lugeda. Kuigi intuiitiivselt võiks eeldada, et selline vastamisviis võiks olla omane just tänavaküsitlusele vastates, jagunevad kuus vastajat internetis vastamise ja tänavaküsitluse vahel võrdselt. Tegemist oli eelkõige üle 40-aastaste meesterahvastega, kelle haridustase piirdus keskharidusega. Seega kokkuvõttes kahanes esialgne valim 73 vastaja võrra. Ebasobilike vastajate eemaldamine liigselt valimit ei kallutanud ja järgnev analüüs tehakse 415 vastanu vastuste põhjal. Puhastatud valimi suurus ületab jätkuvalt eelnevalt soovitud valimi mahtu.

Hüpotees 1 testimiseks on esmalt vaja luua vastaja üldist maksumoraali kirjeldav näitaja. Selleks leitakse küsimuste 1a ja 1b keskmine väärtus. Selline meetodika vastab täielikult eelnevale teooriale, milles sõnastati, et maksumoraal tuleneb moraalsest kohustusest riigivõimu ees ja moraalsest kohustusest kaaskodanike ees (vt lk 22). Küsimuste 1a ja 1b vastuste korrelatsioon (0,64, vt lisa 5) on samuti kõrge ja toetab seega ühtse tunnuse loomist. Vanuse mõju maksumoraalile hinnatakse regressioonimudeliga. Loodud näitaja "Vastaja üldine maksumoraal" on regressioonimodeli uuritavaks tunnuseks ning

seletavateks tunnusteks on vastaja vanus, sugu, haridustase, tööturupositsioon, elukoht ja vastamise viis. Tunnus "Vastaja vanus" osutub mudelis statistiliselt oluliseks liikmeks ($p=0,006$, vt tabel 2.12). Vanusele vastav regressioonikordaja ehk koefitsient on aga positiivne (0,04, vt tabel 2.12), mis tähendab, et vanuse lisandudes eestlaste maksumoraal hoopis paraneb. Seega hüpotees 1 puhul tuleb jääda nullhüpoteesi juurde.

Tabel 2.12. Maksumoraali puudutavate küsimuste sõltumine vanusest. Regressioonanalüüsi olulisuse tõenäosused ja koefitsiendid.

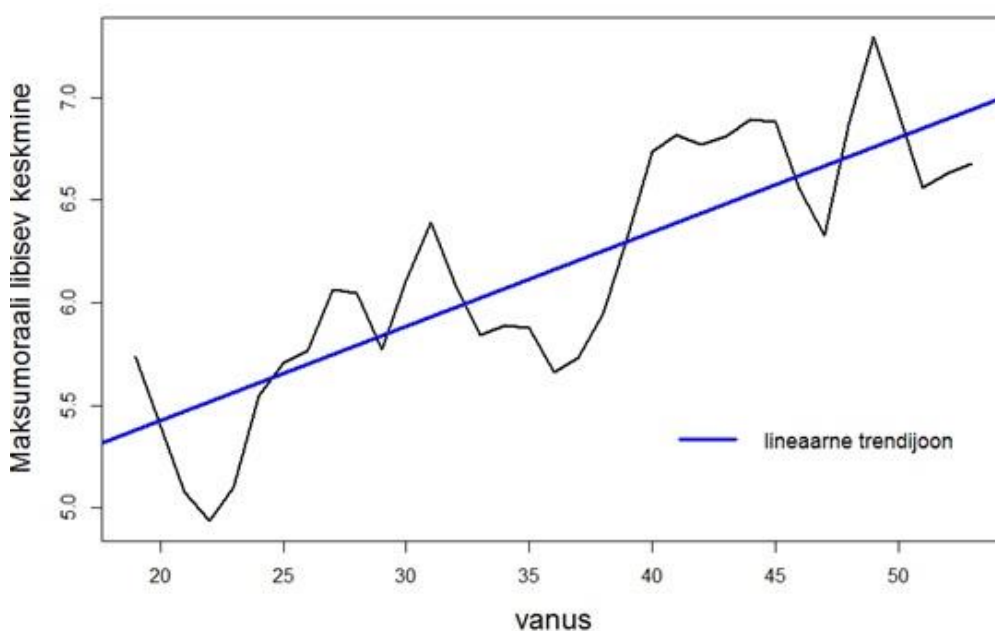
Küsimuse nr	P-väärtus	Koefitsient
1	0,006*	0,04
1a	0,043*	0,032
1b	0,004*	0,047
2a	0,035*	0,029
2b	0,113	0,02
3a	0,025*	0,031
3b	0,037*	0,027
4a	0,44	-0,009
4b	0,155	-0,019
5	0,901	0,001
6a	0,729	0,004
6b	0,037*	0,021

**uuritav tunnus on statistiliselt oluline ($p<0,05$)*

Allikas: Autori koostatud R Studios läbiviidud analüüsi põhjal.

Tabeli 2.12 kohaselt on vanemate vastajate kõrgema maksumoraali põhjenduseks see, et nad usaldavad riigijuhte rohkem ja toetavad teostatavat poliitikat nii riigi- kui kohalikul tasandil rohkem kui noored. Lisaks lähevad vanematele eestlastele rohkem korda teised eestlased (küsimus 6b). Ülejäänud küsimuste vastuste kohta statistiliselt olulisi järeldusi teha ei tohi, sest nende p-väärtus on suurem kui lubatud 0,05. Koefitsiendid on väikesed, mis tähendab, et kuigi statistiliselt oluline erinevus leidub, pole see erinevus siiski suur. Seda ilmestab ka järgnev joonis 14, kus parema ülevaatlikkuse eesmärgil on maksumoraali skoor tasandatud libiseva keskmise meetodiga. Jooniselt nähtub, et maksumoraali skoori varieeruvus toimub kõigest skaala kahe palli piires. Märkimisväärne on, et maksumoraali järsk paranemine toimub vanusevahemikus 35-40 ehk sünniaastatel 1975-80. See on vahemik, kus varem sündinud said osa võtta Laulvast Revolutsioonist ja hiljem sündinud olid veel 1980-ndate lõpuks liiga noored, et sellest midagi mäletada.

Seda põhjendust toetab ka eelnev tähelepanek, et vanemad inimesed hoolivad kaaskodanikest rohkem. Kuigi Erm (2015) arvas, et Laulva Revolutsiooni aegne kõrge rahvusmoraal lahtus 90-ndate aastate raskes majandusseisus, siis tulemused kõnelevad, et selle mõju võib ulatuda ka tänapäevani.

Joonis 14. Eestlaste maksumoraali muutumine vanuse kasvades (autori loodud R Studios läbiviidud analüüsi põhjal).

Teist hüpoteesi kontrolliti seitsmenda küsimuse vastuseid analüüsid. Seitsmes küsimus uuris inimese maksudistsipliini ehk kaalude jagunemist maksukäitumise otsustusprotsessis. Sarnaselt hüpoteesi 1 kontrollimisele viiakse läbi regressioonianalüüs. Regressioonianalüüsi tulemus ($p=0,002$, vt tabel 2.13) näitab, et sotsiaaldemograafiline tunnus „Vastaja vanus“ on statistiliselt oluliselt ($p<0,05$) seotud seitsmenda küsimuse vastustega ehk vanus mõjutab oluliselt inimese otsustusprotsessi kaale. Regressioonikordaja on aga taas positiivne (0,042, vt tabel 2.13), mis tähendab, et vanemad eestlased lähtuvad otsustusprotsessis rohkem moraalsetest väärtustest. Seega hüpotees 2 puhul ei saada samuti sisukat hüpoteesi vastu võtta ehk tuleb jääda nullhüpoteesi juurde. Ainuke statistiliselt oluline põhjendus saadakse üheksanda küsimuse vastuste analüüsimisest, millest järeldub, et vanemad eestlased hindavad

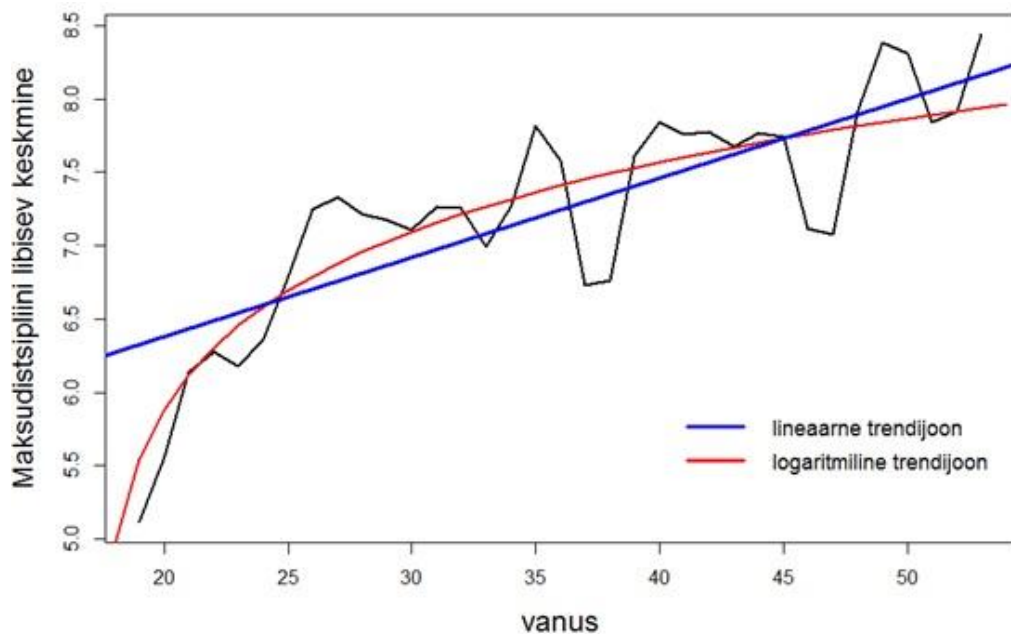
inimese juures tema moraalsust ja eetilist tähtsust omaduseks kui nooremad rahvuskasvased.

Tabel 2.13. Maksudistsipliini puudutavate küsimuste sõltumine vanusest. Regressioonanalüüsi olulisuse tõenäosused ja koefitsiendid.

Küsimuse nr	7	8	9	10
P-väärtus	0,002*	0,234	0,011*	0,059
Koefitsient	0,042	-0,016	0,023	0,028

*uuritav tunnus on statistiliselt oluline ($p < 0,05$)

Allikas: Autori koostatud R Studios läbiviidud analüüsi põhjal.

Joonis 15. Eestlaste maksudistsipliini muutumine vanuse kasvades (autori loodud R Studios läbiviidud analüüsi põhjal).

Seitsmenda küsimuse vastuste puhul kasutati jällegi libiseva keskmise meetodit ja koostati maksudistsipliini iseloomustav joonis 15. Sedapuhku on joonisel kasutatud suurem skaala kui eelnevalt kasutatud kaks palli, aga seda tänu kõige noortematele vastajatele (vanusevahemik 18-26). Vanusevahemik 27 kuni 47 on samas stabiilne. Seega maksudistsipliini vanuselise muutuse iseloomustamiseks ei ole kõige parem kasutada lineaarset mudelit, vaid muutus näib pigem olevat logaritmiline. Põhjenduseks võib lugeda vaimse küpsuse saavutamist sel vanuseperioodil. Seda toetab ka Eriksoni

psühhosotsiaalse arengu teooria (vt lk 45), kus leidus hilisem, juba täiskasvanu ikka jääv järelkasvu periood (vanuseperiood 25-35 eluaastat), millal kujuneb inimese lõplik suhestumine ühiskonnaga. Ajaloolise põhjusega antud seost siduda on keeruline. See võiks olla maksudistsipliini muutumist iseloomustav üldine muster olenemata valitsevast ühiskonnakorrast.

Viimane püstitatud hüpotees puudutab ettevõtjaid (vt lk 49). Küsimused ja metoodika, mille abil hüpoteesi testitakse, jäävad samaks, aga muutub sotsiaaldemograafiline tunnus, mille suhtes muutuseid kontrollitakse. Erinevalt vanusest, mis oli diskreetne arvtunnus, on tööturu positsioon nominaalne tunnus. Baastunnuseks on määratud ettevõtja ja järgnev tabel 2.14 näitab, kas nominaalse tunnuse teised kaks varianti, palgatöötaja ja töötu, erinevad baastunnusest statistiliselt oluliselt ja kui suurel määral. Tabelisse on välja toodud ainult need toetavad küsimused, mis on statistiliselt olulised.

Tabel 2.14. Ettevõtjate maksumoraali ja maksudistsipliini erinevus palgatöötajatest ja töötutest. Regressioonanalüüsi olulisuse tõenäosused ja koefitsiendid.

Küsimuse nr	Palgatöötaja		Töötu	
	P-väärtus	Koefitsient	P-väärtus	Koefitsient
1	0,034*	0,684	0,511	0,37
1a	0,176	0,474	0,652	0,236
1b	0,016*	0,895	0,472	0,464
5	0,012*	0,593	0,99	-0,065
6a	0,03*	0,529	0,879	-0,51
7	0,471	-0,222	0,643	-0,249
10	0,001*	1,106	0,471	0,414

**uuritav tunnus on statistiliselt oluline ($p < 0,05$)*

Allikas: Autori koostatud R Studios läbiviidud analüüsi põhjal.

Ettevõtja maksumoraal erineb palgatöötaja omast ($p=0,034$), töötu omast aga mitte ($p=0,511$). Palgatöötajat ja ettevõtjat paistab eristavat suhtumine riiki. Palgatöötaja tunneb suuremat moraalset kohustust maksude maksmiseks kui ettevõtja just riigi ees, samas kui kaaskodanike ees statistiliselt oluline erinevus puudub ja ka koefitsient on väiksem. Samuti peavad Eesti riiki enda jaoks olulisemaks just palgatöötajad. Ettevõtjate hinnangul maksab vähem eestlasi makse ausalt kui seda arvavad palgatöötajad. Siinkohal tuleb rõhutada, et kuigi erinevus on olemas, pole koefitsient suur ehk erinevus on pigem

väike. Ainult riigi ees moraalse kohustuse tundmise erinevus küündib peaaegu ühe skaalapallini (0,895). Maksudistsipliini erinevust ettevõtjate puhul ei esine ($p=0,471$). Küll aga võib öelda, et ettevõtjad tunnevad end ühiskonnas palgatöötajatest märkimisväärselt individualistlikumatena (1,106). Kuna kolmandas hüpoteesis oli eeldatud, et ettevõtjad erinevad eelkõige just palgatöötajatest nii oma maksumoraali, kui ka maksudistsipliini poolest, tuleb ka viimase hüpoteesi puhul jääda nullhüpoteesi juurde.

Kuigi joonised 14 ja 15 toetavad regressioonanalüüsi tulemusi, otsustatakse täiendavalt läbi viia ka **dispersioonanalüüs**. Tõdetakse, et põlvkondade vanusepiiride määramiseks peaks välja tooma täiendavat teooriat, aga kuna tegu on toetava analüüsiga, siis määratakse vanusepiirid intuiitiivselt. Noorema vanusegrupi moodustavad vastajad vanusevahemikus 21-30 eluaastat (sünniaastaga 1985-1994) ja vanema vanusegrupi vastajad vanusevahemikus 45-54 eluaastat (sünniaastaga 1961-1970). Kuna Shapiro-Wilki testi tulemus ($p<0,001$) näitas, et maksumoraali ja maksudistsipliini küsimuste (küsimused 1 ja 7) vastuste puhul ei ole tegu normaaljaotusega, tuleb järgnevalt läbi viia hoopis Kruskal-Wallise test. Testi tulemused (vt lisa 6) ühtivad regressioonanalüüsi tulemustega.

Ühiskonnasisene vanusest tulenev maksumoraali ja -distsipliini varieeruvus on olemas, kuid seda mitte eelnevalt, hüpoteeside püstitamisel ennustatud suunaga. Kui hüpoteeside püstitamisel eeldati teooriale tuginedes, et maksukäitumine võiks Eestis järjest paremaks minna, siis empiirika näitab, et pigem võib lähikümnenditel oodata maksukäitumise muutumist just antisotsiaalsemaks. Negatiivsete ennustuste tegemisel tuleb siinkohal olla ettevaatlik, sest varieeruvuse suurust iseloomustavad koefitsiendid on küllaltki väikesed. Pigem saab väita, et töös käsitletud generatsioonide vahetumisel ühiskonnas suuri maksukäitumise muudatusi oodata ei ole ehk eestlaste **maksukäitumist kujundavad otsustusprotsessid on läbi generatsioonide küllaltki homogeensed**. Kui võtta generatsioonide vaheliseks eluaastate erinevuseks näiteks 25 aastat, näitasid tulemused, et erinevus tuleb nii maksumoraali, kui ka maksudistsipliini puhul umbes ühe skaalapalli suurune ($25 \times 0,04=1$). Sama võib öelda ka eesti ettevõtjate kohta, kelle maksumoraal ja maksudistsipliin ei erine palgatöötajatest liiga palju. Maksudistsipliini puhul statistiliselt olulist erinevust ei leidu ja maksumoraali puhul jääb erinevus alla ühe skaalapalli. Kümneballilise skaala puhul üheballilist erinevust ei saa lugeda suureks erinevuseks.

Eestlaste homogeensust maksumaksjatena toetab ka standardhälbe näitaja (vt tabel 2.15). Sarnast homogeensust ei ole erinevate küsimuste vastuste keskväärtuste vahel (vt tabel 2.15), sest keskväärtused varieeruvad minimaalsest küsimuse 4a (riigijuhtimisse kaasatus) keskväärtusest 3,04 kuni maksimaalse küsimuse 6a (Eesti riigi olulisus) keskväärtuseni 8,91. Tabel 2.14 annab täiendavat informatsiooni selle kohta, millised maksukäitumist mõjutavad tegurid halvendavad eestlaste maksukäitumist ja millised muudavad eestlasi just maksumaksmist pooldavamaks. Lisaks saadakse aimdust **eestlaste paiknemisest üldisel skaalal**. See tähendab, et kuigi antud töös puudub võrdlus mõne teise rahvuse seas läbiviidud sarnase küsitlusega, saadakse keskmiste tulemuste põhjal siiski teha esmased hinnangud eestlaste maksumoraalile ja maksudistsipliinile.

Tabel 2.15. Vastuste keskväärtused vanusgrupiti ja vastuste standardhälbed.

Küsimuse nr	Vanusgrupp				Standard-hälve
	18-29	30-44	45-54	18-54	
1	5,57	6,37	6,59	6,13	2,37
1a	5,90	6,83	7,05	6,54	2,52
1b	5,23	5,91	6,13	5,71	2,71
2a	4,30	4,59	4,66	4,50	2,19
2b	4,72	4,99	5,02	4,90	2,00
3a	5,11	5,30	5,65	5,31	2,18
3b	4,68	5,18	5,01	4,96	2,07
4a	3,03	3,00	3,12	3,04	1,99
4b	5,84	5,75	5,31	5,68	2,12
5	6,20	6,11	6,22	6,17	1,69
6a	8,82	9,01	8,85	8,91	1,73
6b	8,51	9,01	8,95	8,81	1,56
7	6,65	7,39	7,80	7,21	2,25
8	5,84	5,75	5,55	5,74	2,20
9	8,19	8,54	8,68	8,44	1,42
10	5,15	5,88	5,82	5,60	2,35

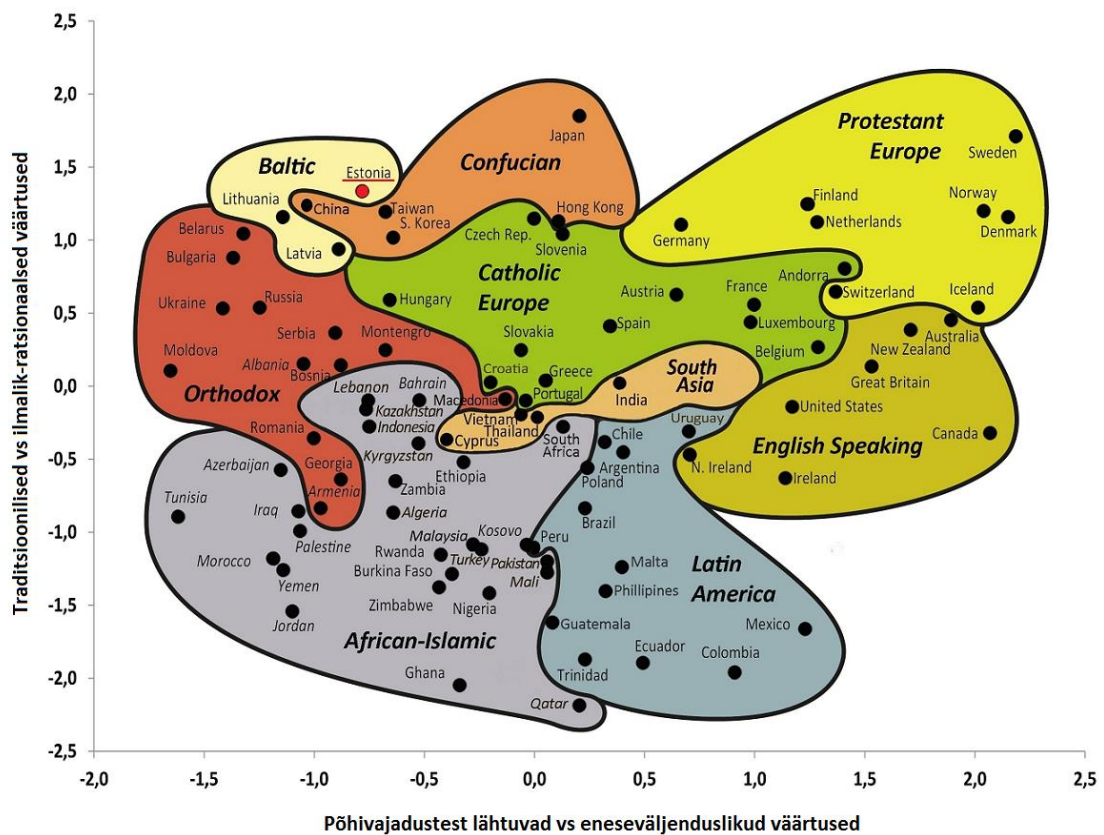
Allikas: Autori koostatud R Studios läbiviidud analüüsi põhjal.

Tulemused näitavad, et eestlaste moraalne kohustus makse maksta pärineb eelkõige rahvuslikust uhkusest ja soovist olla solidaarne teiste rahvuskaslaste ees. Seda väidet toetavad faktid, et küsimuse 1a (moraalne kohustus kaaskodanike ees) vastuste keskmine väärtus on palli võrra kõrgem kui küsimuse 1b (moraalne kohustus riigivõimu ees) vastuste keskmine väärtus ja mõlema kuuenda küsimuse (patriootlikkuse küsimused)

vastuste keskvaartused on väga kõrged, jäädes napilt alla 9 palli. Samuti on hinnatud ühiskonda kaasatuse tunnet (küsimus 4b) kõrgemalt kui teisi maksumoraali mõjutavaid tegureid. Küsimuse 1b vastuste keskvaartus 5,71 (vt tabel 2.15) näitab, et eestlased austavad riigivõimu ja oskavad näha ka vajadust seda ülal pidada, kuid seda moraalset kohustust toetavad tegurid on ohtlikult madalaks hinnatud. Üheks põhjuseks võib olla küsitlusperioodil valitsenud negatiivse meelestatuse loodava valitsuse ja selle aluseks oleva koalitsioonileppe osas. Reeglina loetakse valitsuse loomise järgset perioodi meedias ja rahva seas pigem poliitiliselt neutraalseks perioodiks, mida kutsutakse sajaks kriitikavabaks päevaks, aga sel korral oli teisiti. Näiteks riigijuhtimisse vähese kaasatuse tunne (küsimus 4a) on väga otseselt mõjutatud küsitluse läbiviimise hetkel rahva seas valitsenud nii öelda riigijuhtide teerullipoliitika meelestatusest. Samas sedavõrd kõrget patriootlikkuse tunnet ühiskonnas võib põhjendada hetke välispoliitilise olukorraga, kus Euroopa piires on toimumas üle pika aja taaskord sõjaline agressioon. Seda oletust toetavad ka mitmed teisedki faktid sellest perioodist, mida ilmestab näiteks Kaitseliiduga liituda soovijate hüppeline kasv (Mihelson 2014). Vaadates maksumoraali kujundavate tegurite vastuste keskvaartusi ja võttes arvesse eelnevalt kirjeldatud väliskeskkonna mõjusid, võib eeldada, et eestlaste maksumoraal on veelgi rohkem kantud just ühtekuuluvustundest ja patriootlikkusest.

Kõige enam **vastuseta küsimusi** tekitab eestlaste sedavõrd kõrge (7,21, vt tabel 2.15) moraalsuse väärtustamine igapäevastes otsustusprotsessides ehk seitsmenda küsimuse vastuste keskvaartus. Inglehart (2011) on World Value Survey uuringutes hinnanud eestlasi vastupidiselt just pigem materialistlikumatest väärtustest lähtuvateks inimesteks (vt ka joonis 16). Lisaks oleks ka Ingleharti (2011) hinnangul võinud pigem oodata noorema generatsiooni madalamat finantsdistsipliini. Samas seitsmenda küsimuse vastuste kõrget keskvaartust toetab üheksanda küsimuse vastuste veelgi kõrgem (8,44, vt tabel 2.15) keskvaartus. Finantsilist turvatunnet ja kollektivistlikkust iseloomustavad tulemused on aga ootuspäraselt skaala keskossa jäänud. Seitsmenda ja kaheksanda küsimuste tulemuste põhjal saab tõdeda, et käesolev uuring toetab Piffi teooriat (vt lk 31), mis väitis, et madalama finantsilise turvatundega inimestel on kõrgem moraalidistsipliin. See asjaolu seab aga kahtluse alla Ingleharti teooria ja World Values Survey tulemuste sedavõrd otsese ülekandmise võimalikkuse maksukäitumise kontekstis. Teisalt võib ühe põhjusena välja tuua ka küsimustiku enda. Autor tunnistab, et võib-olla jäeti seitsmenda

küsimuse sõnastusse („Läbi ebamoraalse tegevuse materiaalset kasu lubava pakkumise puhul lähtute oma otsustes eelkõige... (materiaalsetest väärtustest=1; moraalist=10)“) liialt palju subjektiivsust sisse ja vanemad vastajad võisid küsimust tõlgendada teistmoodi kui noored seda tegid või leidsid oma pikemas elutees ideaalminast lähtuva vastuse jaoks õigustusi, kus nad tõepoolest on otsuseid teinud lähtuvalt moraalist. Kindlasti tasub tulevikus uute moraalidistsipliini uurivate küsitluste korral sellele võimalikule probleemile täiendavat tähelepanu pöörata ja püüda vähendada vastuste subjektiivsust.

Joonis 16. The World Values Survey 6 uuringu tulemuste põhjal koostatud kultuuriline kaart (World Values Survey 2015).

Kvantitatiivse uuringu saab lugeda siinkohal lõppenuks, sest teadustöö eesmärk täideti – tehti kindlaks, et eestlaste maksukäitumist mõjutavate tegurite hindamine on põlvkondadevaheliselt pigem homogeenne. Kolmest püstitatud hüpoteesist ei olnud võimalik vastu võtta ühtegi sisukat hüpoteesi. Uuringutulemused tekitasid autori jaoks täiendavaid küsimusi, mida on vaja uurida järgmiste tööde käigus. Tulevastele uuringutele eelnevalt võiks veelkord üle vaadata ka antud töös kasutatud

ankeetküsimustiku. Subjektiivse hinnangu küsimine uuringus võib nõuda erilist tähelepanu küsimuse sõnastuse detailidele, mida antud töös käsitleda ei jõutud.

KOKKUVÕTE

Maksukäitumise teaduslik uurimine sai alguse 1971. aastal tänu hilisemale Nobeli preemia laureaadile James A. Mirrleesile, kes esimesena antud teema uurimise vajadust avalikult esile tõi. Juba aasta hiljem olid Allingham ja Sandmo loonud esmase maksukäitumist kirjeldava mudeli, mis jäi antud teadusharu nurgakiviks koguni paarikümneks aastaks ega ole lõplikult teaduslikust käsitlusest kadunud tänapäevalgi. Viimasel paaril kümnendil on maksukäitumise teaduslik uurimine liikunud matemaatilisema modelleerimise juurest pehmemate maksukäitumist mõjutavate tegurite uurimise poole. Uuringu läbiviimiseks vajaliku teoreetilise baasi läbitöötamisel tõdeti, et senised maksukäitumise käsitlused on puudulikud, kuna ei kätke endas tervet maksukäitumises leiduvat protsessi. Seega tuli olemasolevaid teooriaid kombineerides ja täiendades luua uus maksukäitumist käsitlev teoreetiline baasmudel.

Lisaks maksukäitumise kujunemist seletavale otsustusprotsessi baasmudelile loodi erinevaid situatsioonimudeleid ja valemeid nii töölepingu sõlmimiseks, kui ka ostumüügi tehingu toimumiseks. Uue lähenemise väljatöötamisel kasutati nii otsustusprotsessi mudelite loomise oskust, kui ka sotsiaalpsühholoogia alaseid baasteadmisi. Läbi interdistsiplinaarsuse võeti võimalikult detailselt lahti inimese maksukäitumine ja seda mõjutavad tegurid. Maksukäitumine jagati uue lähenemise kohaselt maksumoraaliks ja maksudistsipliiniks. Maksumoraal on kui kodanikusisene motivaator, mis sunnib meid makse maksma, olenemata maksudest kõrvalehoidmise võimalustest. Inimese maksumoraal tuleneb kahest kohustusest – riigivõimu kui juhtide eesmisest ja teisalt kohustusest aidata kaaskodanike ja rahvuskaaslasel ehk gruppikuuluvusest tulenev kohustus. Suhtumist riigivõimu mõjutavad rahulolu rahvamajandusliku tulemuslikkusega ning riigivõimu usaldusväarsus. Ühiskonnasisest altruistlikkuse valmidust mõjutavad ühiskonnasisene usaldus, maksumaksja patriootlikkus ning ühiskonna sidusus ja integreeritus. Maksudistsipliin kujutab endast aga inimesesisesest võitlust materialismi ja eetilisuse vahel. Ühelt poolt on inimene *homo*

oeconomicus, kes igal võimalusel üritab maksimeerida enda materiaalsel tulu. Teisalt võib see tulu olla hoopis immateriaalne, mis väljendub parema enesetunde ja säilinud eneseväärikuse näol. Selles lõputus võitluses mängib kõige suuremat rolli indiviidi loodud ideaalmina. Eksogeensetest teguritest on mõjuteguriks ühiskonnapoolne sotsiaalne surve. Nii maksumoraali kui maksudistsipliini teoreetiliseks mõistmiseks kasutati inimpsühholoogia teooriat.

Järgnevalt uuriti, kui palju maksupoliitika kujundajad maksukäitumist mõjutavaid tegureid oma soovitusel või teostatavas poliitikas kasutavad. OECD tööd näitasid, et maailmatasemel organisatsioonide seas tekkis esmane teadmus immateriaalsete tegurite arvestamise vajadusest uue aastatuhande alguses. Eesti kohta vastav informatsioon suuresti puudus, mistõttu viidi töö käigus läbi intervjuu Rahandusministeeriumi asekancleri Dmitri Jegoroviga. Intervjuu käigus selgus, et eelpool mainitud teadmus on ka Eestisse jõudnud. Maksuhoiakute juhtimisega tegeleb Eestis Maksu- ja Tolliamet ja seda tehakse läbi teavituskampaaniate ja õpilastega kontakti loomise ning nende harimise läbi.

Loodud teoreetilist baasi kasutati selleks, et tuvastada maksukäitumist mõjutavate tegurite erinevust eestlaste (rangelt eristatud teistest Eestis elavatest vähemusrahvustest kõneldava emakeele järgi) erinevate põlvkondade vahel. Et põlvkondade erinevust paremini mõista, käsitleti veel inimese psühholoogilist arengut läbi vanuse ning analüüsiti Eesti lähiajalugu läbi maksukäitumise vaatenurga. Kõike eelnevat kokku võttes püstitati kolm hüpoteesi. Hüpotees 1 eeldas noorema põlvkonna prosotsiaalsemat maksumoraali. Hüpotees 2 sõnastas ootuse noorema põlvkonna moraalsemast maksudistsipliinist. Hüpotees 3 koondas endas nii maksumoraali kui maksudistsipliini, aga grupeerivaks tunnuseks hoopis ettevõtja erinevus palgatöötajast. Eeldati, et palgatöötaja on prosotsiaalsema maksumoraaliga ja moraalsema maksudistsipliiniga. Hüpoteeside kontrollimiseks vajalikud andmed puudusid ja seega tuli esmaste andmete kogumiseks läbi viia üle-eestiline uuring. Uuringu ankeetküsimustikus kasutati Lickerti 10 palli skaalat. Kuus küsimust oli maksumoraali ja seda kujundavate tegurite kohta ja 4 küsimust maksudistsipliini ja seda kujundavate tegurite kohta. Eelnevalt viidi läbi ka kümne vastajaga pilootküsitlus, millest saadud tagasiside põhjal täpsustati mitmeid küsimuste sõnastusi. Piisavalt suure ja esindusliku valimi kokkusaamiseks kasutati kahte erinevat

meetodit. Esiteks viidi läbi internetiküsitlus, mille kaudu saadi valimisse 289 eestlast. Vanema põlvkonna paremaks kaasamiseks viidi lisaks läbi ka üle-eestiline tänavaküsitlus. Paber kandjal vastajaid kogunes 199 inimest ehk valimi mahuks saadi 488 eestlast. Esmase analüüsi käigus kõrvaldati 73 vastajat, kelle puhul tuvastati, et vastamine oli toimunud mitte sobilikul viisil.

Hüpoteeside kontrollimiseks teostati regressioonanalüüs. Analüüsi tulemused ei lubanud mitte ühtegi sisukat hüpoteesi vastu võtta, tulemused tõestasid pigem vastupidist. Kui teooriale tuginedes oodati noorema generatsiooni prosotsiaalsemat maksukäitumist võrreldes vanema generatsiooniga, siis tulemused viitasid vastupidisele situatsioonile. Palgatöötajate maksumoraal oli prosotsiaalsem kui ettevõtjatel, kuid maksudistsipliini osas statistiliselt olulist erinevust ei leidunud. Täiendavalt viidi läbi ka dispersioonanalüüs, täpsemalt Kruskal-Wallise test, mis andis regressioonanalüüsiga samad tulemused. Üksikuid maksukäitumise mõjutegureid analüüsides selgus, et tugevaim maksumoraali parandaja on maksumaksjate patriootlikkus, samas kodanike madal kaasatusetunne riigijuhtimisse ja riigijuhtide madal usaldusväärsus langetavad maksumoraali.

Käesoleva töö tulemused olid üllatuslikud, mistõttu annab see ainek edasisteks uuringuteks. Teema edasiarendamine nõuab esmalt täiendavat tööd uuringu küsitlusega, et leida paremaid küsimuste sõnastusi maksukäitumise ja selle mõjutegurite subjektiivseks hindamiseks. Sarnast tööd võiks läbi viia ka teistes riikides, mis aitaks saadud tulemusi võrrelda. Siiski tasuks enne välismaal sarnase võrdleva uuringu läbiviimist esmalt teha kordusuuring Eestimaal. Kui tulemused on jätkuvalt teooriale vastanduvad, tuleks otsida täiendavat teooriat selle seletamiseks ja viia läbi võrdlev uuring mõne eestlastest erinevat lähiajaloolist tausta omava naaberrahvuse seas. Teooria täiendamiseks tuleks läbi viia kvalitatiivseid uuringuid palgatöötajate ja ettevõtjatega, veendumaks loodud teooria paikapidavuses ja leidmaks täiendavaid detaile, mis käesolevas töös võisid jääda maksukäitumise otsustusprotsessi mudelis tähelepanuta.

VIIDATUD ALLIKAD

1. **Akst, D.** Who's in Charge Here? – Wilson Quarterly, 2006, Vol. 30, No. 3, lk 31-37.
2. **Ale, S. B., Brown, J. S., Sullivan, A. T.** Evolution of Cooperation: Combining Kin Selection and Reciprocal Altruism into Matrix Games with Social Dilemmas. – Plos One, 2013, Vol. 8, No. 5, lk 1-8.
3. **Allingham, M. G., Sandmo, A.** Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. – Journal of Public Economics, 1972, lk 323-338.
4. **Alm, J., Martinez-Vazque, J., Torgler, B.** Russian attitudes toward paying taxes – before, during, and after the transition. – International Journal of Social Economics, 2006, Vol. 33, No. 12, lk 832-857.
5. **Axelrod, R., Hamilton, W. D.** The Evolution of Cooperation. – Science, 1981, Vol. 211, lk 1390-1396.
6. **Brehm, S. S., Fein, S., Kassir, S.** Social Psychology (6th Edition). Boston: Houghton Mifflin, 2005, 551 lk.
7. **Carlsson, J., Wängqvist, M., Frisén, A.** Identity Development in the Late Twenties: A Never Ending Story. – Developmental Psychology, 2015, Vol. 51, No. 3, lk 334-345.
8. **Cherry, K. A.** Erikson's Stages of Psychosocial Development.
[http://psychology.about.com/od/psychosocialtheories/a/psychosocial_3.htm].
01.04.2015.
9. **Chin-Fatt, C., Tan, L. M.** The Impact of Tax Knowledge on the Perceptions of Tax Fairness and Attitudes Towards Compliance. – Asian Review of Accounting, 2000, Vol. 8, No. 1, lk 44-58.
10. **Christofferson, D. T.** Moral Discipline. General Conference, oktoober 2009.
[<https://www.lds.org/general-conference/2009/10/moral-discipline?lang=eng>].
10.02.2015.

11. **Damjanovic, T.** Does More Progressive Tax Make Tax Discipline Weaker? – CRIEFF Discussion Paper, 2005, No. 0506, lk 1-19.
12. Eesti Statistikaamet. HTG09: Hariduse omandanud haridustaseme järgi. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Sotsiaalelu/05Haridus/04Hariduse_uldandmed/04Hariduse_uldandmed.asp]. 30.03.2015.
13. Eesti Statistikaamet. LES01: Vaesuse ja materiaalse ilmajäetuse määr vanuserühma ja soo järgi. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Sotsiaalelu/12Sotsiaalne_terjutus_Laekeni_indikaatorid/01Vaesus_ja_ebaverdsus/01Vaesus_ja_ebaverdsus.asp]. 30.03.2015.
14. Eesti Statistikaamet. PA 5211 & PA91: Keskmise brutokuupalk põhitegevusala järgi. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Majandus/12Palk_ja_toojeukulu/01Palk/02Aastastatistika/02Aastastatistika.asp]. 30.03.2015.
15. Eesti Statistikaamet. RAA0012 & RAA1012: Sisemajanduse koguprodukt ja kogurahvatulu. [[http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Majandus/15Rahvamajanduse_arvepidamine/06Sisemajanduse_koguprodukt_\(SKP\)/02Pehilised_rahvamajanduse_arvepidamise_naitajad/02Pehilised_rahvamajanduse_arvepidamise_naitajad.asp](http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Majandus/15Rahvamajanduse_arvepidamine/06Sisemajanduse_koguprodukt_(SKP)/02Pehilised_rahvamajanduse_arvepidamise_naitajad/02Pehilised_rahvamajanduse_arvepidamise_naitajad.asp)]. 30.03.2015.
16. Eesti Statistikaamet. RV0221: Rahvastik soo, vanuserühma ja maakonna järgi, 1. jaanuar. Eestlased. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/01Rahvastikunaitajad_ja_koosseis/04Rahvaarv_ja_rahvastiku_koosseis/04Rahvaarv_ja_rahvastiku_koosseis.asp]. 12.04.2015.
17. **Erm, A.** (MTA meediasuhete peaspetsialist). Maksu- ja Tolliameti pressiteade. Tallinn, 15.04.2009. [<http://www.emta.ee/index.php?id=25594>]. 18.03.2015.
18. **Erm, M.** (Pärnu Koidula Gümnaasiumi ajaloo- ja ühiskonnaõpetaja). Autori varasem intervjuu. Helisalvestis ja üleskirjutus Viin 2013 töös. Pärnu, 16.02.2015.
19. **Erm, M.** (Pärnu Koidula Gümnaasiumi ajaloo- ja ühiskonnaõpetaja). Autori intervjuu. Helisalvestis ja üleskirjutus Lisa 1. Pärnu, 07.04.2015.
20. Eurobarometer 66. Public opinion in the European Union. Euroopa Komisjon, detsember 2006, 82 lk. [http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_highlights_en.pdf]. 31.03.2015.
21. Eurostat. Gini coefficient of equivalised disposable income. [<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tessi190>]. 30.03.2015.

22. **Fennell, J.** In Search of the 'X' Factor: Morale and the Study of Strategy. – Journal of Strategic Studies, 2014, Vol. 37, No. 6-7, lk 799-828.
23. **Giachi, S.** Social Dimensions of Tax Evasion: Trust and Tax Morale in Contemporary Spain. – Revista Española de Investigaciones Sociológicas, 2014, No. 145, lk 73-96.
24. **Gino, F., Desai, S. D.** Memory Lane and Morality: How Childhood Memories Promote Prosocial Behavior. – Journal of Personality and Social Psychology, 2012, Vol. 102, No. 4, lk 743-758.
25. **Hardy, S. A., Walker, L. J., Olsen, J. A., Woodbury, R. D., Hickman, J. R.** Moral Identity as Moral Ideal Self: Links to Adolescent Outcomes. – Developmental Psychology, 2014, Vol. 50, No. 1, lk 45-57.
26. **Inglehart, R.** Culture shift in advanced industrial society. Princeton: Princeton University Press, 1990, 484 lk.
27. **Inglehart, R.** Evolutionary Modernization and Cultural Change. (Tartu Ülikoolis peetud loeng 08.12.2011). [<http://www.uttv.ee/naita?id=7539>]. 09.05.2015.
28. **Jegorov, D.** (Rahandusministeeriumi maksu ja tollipoliitika asekancler). Autori intervjuu. Helisalvestis ja üleskirjutus Lisa 2. Tallinn, 26.02.2015.
29. **Kamleitner, B., Kirchler, E., Korunka, C.** Tax compliance of small business owners. – International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research, 2012, Vol. 18, No. 3, lk 330-351.
30. **Kattel, R.** (TTÜ Ragnar Nurkse innovatsiooni ja valitsemise instituudi professor). Äripäeva ajakirjaniku Virge Haavsalu intervjuu. Tallinn, 02.03.2015. [<http://www.aripaev.ee/uudised/2015/03/02/kattel-reformil-moistlik-sotsiaalsed-poolt-tugevdada>]. 31.03.2015.
31. **Kleven, H. J., Knudsen, M. B., Kreiner, C. T., Pedersen, S., Saez, E.** Unwilling or unable to cheat? Evidence from a tax audit experiment in Denmark. – Econometrica, 2011, Vol. 79, No. 3, lk 651-692.
32. **Kreitzberg, P.** Demokraatia või teerull? – Riigikogu Toimetised, 2001, Vol. 4, lk 11-12.
33. **Kroger, J., Marcia, J. E.** The Identity Statuses: Origins, Meanings, and Interpretations. – 2. ptk Schwartz *et al* raamatust „Handbook of Identity Theory and Research“, 2011, lk 31-53. [http://www.springer.com/cda/content/document/cda_

downloaddocument/9781441979872-c1.pdf?SGWID=0-0-45-1152951-p174061064].

34. **Lillemets, K.** Tax Morale, Influencing Factors, Evaluation Opportunities and Problems: The Case of Estonia. – Discussions on Estonian Economic Policy, 2010, lk 233-252.
35. **Luttmer, E. F. P., Singhal, M.** Tax Morale. – Journal of Economic Perspectives, 2014, Vol. 28, No. 4, lk 149-168.
36. Maksu- ja Tolliameti arengukava 2013-2016. Eesti Vabariigi Rahandus-ministeerium, 19.08.2014, 51 lk. [<http://www.emta.ee/doc.php?35771>]. 25.02.2015.
37. **Mihelson, H.** Huvi kaitseliiduga liitumise vastu on kolmekordistunud. – Postimees, 08.04.2014. [<http://www.postimees.ee/2755328/huvi-kaitseliiduga-liitumise-vastu-on-kolmekordistunud>]. 09.05.2015.
38. **Naso, R. C.** When Money and Morality Collide. White-Collar Crime and the Paradox of Integrity. – Psychoanalytic Psychology, 2012, Vol. 29, No. 2, lk 241-254.
39. **Neivelt, I., Trasberg, V.** Tartu Ülikooli Majandusteaduskonna avalik diskussioon „Debatt maksupoliitikast“. Tartu, 23.01.2015. [<http://www.uttv.ee/naita?id=21344>]. 09.02.2015.
40. **Nerré, B.** Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics. – Economic Analysis & Policy, 2008, Vol. 38, No. 1, lk 153-167.
41. OECD. StatExtracts. Average Annual Wages. [https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AV_AN_WAGE]. 30.03.2015.
42. **Pettai, V., Reiljan, A.** Rahva usaldus Riigikogu vastu 1995-2012. – Riigikogu Toimetised, 2012, Vol. 26, lk 69-82.
43. **Piff, P. K., Kraus, M. W., Côté, S., Cheng, B. H., Keltner, D.** Having Less, Giving More: The Influence of Social Class on Prosocial Behavior. – Journal of Personality and Social Psychology, 2010, doi: 10.1037/a0020092, lk 1-14.
44. **Piff, P. K., Dancato, D. M., Côté, S., Mendoza-Denton, R., Keltner, D.** Higher social class predicts increased unethical behavior. – Proceedings of the National Academy of Science, 2012, Vol. 109, No. 11, lk 4086-4091.

45. Principles of Good Tax Administration – Practice Note. Organization for Economic Co-operation and Development: Centre for Tax Policy and Administration, 2001, 9 lk. [www.oecd.org/tax/administration/1907918.pdf]. 09.02.2015.
46. Rahandusministeeriumi valitsemisala arengukava aastateks 2015-2018. Eesti Vabariigi Rahandusministeerium, september 2014, 76 lk. [<http://www.fin.ee/doc.php?111092>]. 25.02.2015.
47. Rahvusvaheline noorte väärtushinnangute uuring. Jaan Tõnissoni Instituut, jaanuar 2009, 15 lk. [http://www.jti.ee/public/jti_khk_projektid_rahv_Erinevate_kultuuride_tundmaoppimisele_kaasa_aitamine_ning_vordsete_voimaluste_tagamine_opi-ja_sotsiaalsete_oskuste_omandamisel_rahvusvahelises_koostoos.pdf]. 27.03.2015.
48. **Rommel, A.** (Tartu Ülikooli kirikuloo teadur). Ajakirjas Universitas Tartuensis avaldatud essee. Juuni 2014. [<http://www.ajakiri.ut.ee/artikkel/566>]. 31.03.2015.
49. **Ritsatos, T.** Tax evasion and compliance; from the neo classical paradigm to behavioural economics, a review. – Journal of Accounting and Organizational Change, 2014, Vol. 10, No. 2, lk 244-262.
50. **Ross, M.** (Rahandusministeeriumi finantspoliitika ja välissuhete asekanstler). Rahandusministeeriumi blogis avaldatud artikkel. 19.08.2014. [<http://blogi.fin.ee/2014/08/maksuloosungid-ja-tegelik-elu/>]. 09.02.2015.
51. **Saar, A.** Muutused väärtushinnangutes aastail 1990-1999. Detsember 2010, 69 lk. [<http://www.saarpoll.ee/UserFiles/File/vaartushinnangud.pdf>]. 27.03.2015.
52. **Simser, J.** Tax evasion and avoidance typologies. – Journal of Money Laundering Control, 2008, Vol. 11, No. 2, lk 123-134.
53. **Schöpflin, G.** The Dilemmas of Identity. Tallinn: TLU Press, 2010, 383 lk.
54. **Šinkuniene, K.** Taxation Principles in Tax Culture: Theoretical and Practical Aspects. – Management of Organizations: Systematic Research, 2005, Vol. 35, No. 1, lk 177-192
55. Statistics Finland. Average earnings by employer sector and gender. [http://www.stat.fi/til/ati/tau_en.html]. 31.03.2015.
56. Tackling the hidden economy. HM Revenue & Customs: National Audit Office, 2008, 42 lk. [<http://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2008/04/0708341.pdf>]. 09.02.2015.

57. **Tambaum, T.** Tänapäeva ühisoknnas võiksid noored üha enam õpetada vanemaid. (ERR Novaatori ühe minuti loeng). 13.04.2015. [<http://novaator.err.ee/v/haridus/83d5e094-0b7c-425b-b447-a4c67891dcde>]. 15.05.2015.
58. Tax and Development: What drives tax morale? Organization for Economic Co-operation and Development, 2013, 12 lk. [http://www.oecd.org/ctp/tax-global/TaxMorale_march13.pdf]. 09.02.2015.
59. **Tekeli, R.** The Determinants of Tax Morale: the Effects of Cultural Differences and Politics. – PRI Discussion Paper Series, 2011, No. 11A-10, lk 1-77.
60. **Thompson, D.** How Airline Ticket Prices Fell 50% in 30 Years and Why Nobody Noticed. – The Atlantic, 28.02.2013. [<http://www.theatlantic.com/business/archive/2013/02/how-airline-ticket-prices-fell-50-in-30-years-and-why-nobody-noticed/273506/>]. 31.04.2015.
61. **Tomberg, H.** (Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse juhatuse esimees). Vastutustundliku ettevõtluse konverentsi avakõne kokkuvõtte Postimehe toimetaja Adele Johansoniga vahendusel. Tallinn, 22.09.2014. [<http://majandus24.postimees.ee/2928377/tomberg-paljud-ettevõtted-ei-tea-mis-on-nende-roll-ühiskonnas>]. 26.03.2015.
62. **Toots, A., Idnurm, T., Ševeljova, M.** Noorte kodanikukultuur muutub ühiskonnas. 2006, Tallinn. [<http://www.hm.ee/index.php?popup=download&id=4488>]. 27.03.2015.
63. **Torgler, B.** Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance. Universität Basel, 2003, 679 lk. (doktoritöö)
64. **Torgler, B., Schaltegger, C. A.** Tax Morale and Fiscal Policy. – CREMA Working Paper, 2005, No. 30, lk 1-34.
65. **Torgler, B., Schneider, F.** What Shapes Attitudes Toward Paying Taxes? Evidence from Multicultural European Countries. – IZA Discussion Paper, 2006, No. 2117, lk 1-35.
66. **Tori, E.** Teerullitaktika kasutamisest riigieelarve arutamisel aastail 1998-2005. – Riigikogu Toimetised, 2007, Vol. 15, lk 114-124.
67. Transparency International. Corruption Perceptions Index. [<http://www.transparency.org/research/cpi/>]. 30.04.2015.

68. **Tretter, B.** Die Steuermentalität – Ein internationaler Vergleich. Berlin: Duncker und Humblot, 1974, 84 lk.
69. **Vaher, E.** (Politsei- ja Piirivalveameti peadirektor). 1990. aastate sündmused ei tule kunagi tagasi. 15.12.2014. [<http://uudised.err.ee/v/eesti/5acbeb3e-6129-461e-b953-f430a0ff5bc3>]. 18.05.2015.
70. **Viin, I.** Eesti noorte maksumentaliteet riigi maksukultuuri osana. Tartu Ülikool, 2013, 103 lk. (bakalaureusetöö)
71. **Vogel, J.** Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data. – National Tax Journal, 1974, Vol. 27, No. 4, lk 499-513.
72. **Williams, C. C.** The prevalence of envelope wages in the Baltic Sea region. – Baltic Journal of Management, 2009, Vol. 4, No. 3, lk 288-300.
73. World Values Survey. A cultural map of the World Values Survey 6. [http://www.worldvaluessurvey.org/images/Cultural_map_WVS6_2015.jpg]. 10.05.2014.

Lisa 1. Maksupoliitika kujundamist uuriv intervjuu

Magistritöö intervjuu

Intervjueerija (A): Ingvar Viin

Intervjueeritav (B): Rahandusministeeriumi maksu ja tollipoliitika asekancler Dmitri Jegorov

Aeg: 26. veebruar 2015

Helisalvestise audiofaili saamiseks pöörduda töö autori poole.

A: Minu hüpotees on, et kas noorte maksumoraal iseenesest on parem kui meie vanemal põlvkonnal, et nad teavad, kuidas õigesti käituda, aga just see, kuidas need hoiakud käitumisse rakenduvad, et just sellel on pikaajalisem generatsioonide vaheline mõju.

B: Kindlasti generatsioonide vaheline vahe on seal olemas. Seda on varem ka uuritud. Ma ei tea, kas seda on uuritud ka Eesti kohta ja kui seda siis Eesti kohta uurida, siis leida, et kas need vahed seal on olemas ja teine asi on see, et kust need nagu tulenevad. Selles suhtes Vana-Euroopa kontekstis on seda uuritud ja seal on leitud, et vanemate inimeste maksuhoiakud olid halvemad kui noorte inimeste oma tänu sellele, et see generatsioonide vahe on see, et neil on erinev taust. Nooremad inimesed minevikku ei mäleta. See, mida nad mäletavad, see on see praegune periood, kus see *safety-net* on koguaeg olemas. Et kui mul midagi juhtub, mul on olemas sotsiaalkindlustus, töötuskindlus ja ma hätta ei jää. Vanemad inimesed mäletavad, et peab tööd rügama, et peab ise endale seda kõike võimaldama ja seetõttu nende suhtumine maksudesse on veidi kehvem. Just suhtumine maksudesse nagu need praegu on. Nad tunnevad, et noori poputatakse nagu liigselt ja seetõttu on see suhtumine veidike erinev. Nüüd seda kõike uuriti Vana-Euroopa kontekstis, kus põhimõtteliselt mitte midagi 80-ndate lõpus ja 90-ndate alguses ei toimunud nagu meil, süsteemi muutumine. Mida see tähendab meie ühiskonnale, seda ma ei oska öelda. See oli ka minu jaoks küsimus, kui ma lugesin seda Vana-Euroopa juttu. Kindlasti midagi sellist on väga huvitav teada.

A: Ühesõnaga eesmärgi aktuaalsusega olete Te nõus?

B: Ma ei ole kursis sellega, milliseid uuringuid on Eestis või selle lähiümbruses tehtud. Selles mõttes, et kogu Kesk- ja Ida-Euroopa on ju põhimõtteliselt sama küsimuse ees.

Vanas-Euroopas on see tehtud. Kas see on ka Kesk- ja Ida-Euroopas tehtud, seda me ei oska öelda. Et kui sa leiad, et midagi sellist ei ole tehtud ja kui on tehtud ja sul tekib huvi, et kuidas Eestis on sellega olukord, siis kindlasti on see küsimus... ma ei tea kas just teoreetiliselt on see küsimus, aga vähemalt praktilisel tasandil või selle kogemuse toomine Eestisse on absoluutselt huvitav. Ei vaidle vastu.

A: Intuiitiivselt millist tulemust ootaksite? Pigem siis erinevusi põlvkondade vahel?

B: Ma ei oska öelda. Ma ei ole sellele mõelnud, et kuidas see võiks olla. Minu jaoks oli tegelikult üllatuseks juba see, mida ma lugesin Vana-Euroopa kohta. Tegelikult on seal vist USA ka. Ühesõnaga siis Läänemaailm. Minu jaoks oli see üllatus, et just sedasi oli see tulemus põhjendatav. Kõigepealt oli üllatuseks see, et vanemad inimesed suhtuvadki veidi halvemini ja teiseks siis see, et miks nad suhtuvad halvemini. Mina Eesti kogemuse põhjal oleks oletanud just vastupidist, et vanemad inimesed saavad suurepäraselt aru, et kui makse ei maksta, siis pensionid on madalad, ravikindlustus on kehv ja nii edasi. Ja kuna vanemad inimesed reeglina oma tulude pealt, keskmise pensioni pealt, makse ka ei maksa, siis on väga lihtne toetada makse, millest sa ise saad hüvesid, aga mida sa ise ei maksa. Selle tõttu ma oletasin, et vanemate inimeste suhtumine maksudesse oleks parem, aga see alati sõltub sellest, mis on sinu *dependent variable* ehk et mis on see muutuja, mida sa uurid ja kuidas sa seda defineerid. Väga oluline on defineerida, et mida sa uurid. Mina oma ühes konkreetses uuringus uurisin sellist väga geneerilist näitajat, *tax attitude*, ja mina ei võtnud mingit maksumentaliteedi või maksuhoiaku skaalat. See oli väga lihtne – neli indikaatorit. Ma võin pärast kodus vaadata, et kuidas need tulemused tulid vanuse põhjal jagunesid.

A: Kas see oli Eestis tehtud?

B: Jah, see oli Eestis tehtud.

A: Tulles nüüd Rahandusministeeriumi juurde, ma eile vaatasin siis Rahandusministeeriumi strateegilisi arengukavasid. Kas viga oli minus, aga maksudesse suhtumise ja kõike selle teema kaudu maksude maksmise parandamist ei olnud. Mina vähemasti ei leidnud. Kas sellesse väga ei usuta, et seda arengukavasse ei lisata?

B: Jah, seal seda ei ole, sealt seda ei leia. Täiesti õige. Maksuhoiakuid meil keegi teadlikult ei juhi. Võib öelda küll, et see on Rahandusministeeriumi nii öelda ülesanne.

Me oleme seda natukene teinud MTA-s. MTA strateegiline plaan seda asja sisaldab. Seal on see kommunikatsiooni mõttes see Rahapuu – maksud on kui puu juured ja ladvas on siis kõik need hüved, mida pakutakse. Seda tegelikult tehti läbi koolituste koolides. Lasteaedadesse vist ei ole jõutud. Koolides on käidud ja käiakse ka edaspidi. See on siis nagu maksumentaliteedi kasvatamine. See ongi õige hetk vist, kus inimesele läheneda, et ta selle terveks eluks meelde jätkaks. Teine asi on need sotsiaalkampaaniad, mida MTA-l on olnud üsna mitmeid. Näiteks tasumata maksuvõla arvelt annaks ehitada 295 lasteaeda, siis maksuauk ja auklikud teed. Praegu on see salatubaka müüja ei küsi ohvri vanust. Või siis see, mis oli trollidele taha kleebitud siin Tallinnas, kus päästjad sõitsid sisuliselt väljakutsele nagu trolliga. Küsimus oli siis selles, et kui maksud on tasumata, et kas sõidame sinu juurde tuld kustutama trolliga? Et sellised kampaaniad. Ja miks lähtuti sellest, et see peab olema koolides tehtud? Kui vaadati MTA usaldusväärsust, siis nooremate inimeste seas oli see kõige madalam. 18-24 vanusgrupp oli madal ja kohe järgmine läks üles. Küsimus oligi selles, et neil puudus nagu kokkupuude ja tavaliselt kui sa midagi ei tea, siis sa seda ei usalda.

A: Maksuamet üritab selle esimese kokkupuute siis võimalikult positiivse teha?

B: Jah, absoluutselt.

A: Tean, et sa oled ise õppinud Norras. Kas sa sealsest maksumaksjate psühholoogilise käitumise suunamisest midagi Eestisse ei sooviks üle tuua? Kui võrrelda Eestit ja Norrat selle koha pealt – kui erinevad?

B: Nende suhtumine on täiesti teistsugune. Ma ei saa väita, et see on teaduslik uuring ja et selle tulemusena ma seda ütlen. Ilmselt peab siis need WVS uuringuid vaatama. Aga kui rääkida inimestega, siis nad ütlevad, et meil on kõrged maksud. Kuigi tegelikult neil ei ole kõrged maksud, vähemalt selles osas, mis puudutab tulumaksu ja sotsiaalmaksu, siis kindlasti mitte. Aga jah nad ütlevad, et meil on kõrged maksud, aga me teame, mille eest me maksame. Kui jääme kitsalt selle suhtumise juurde, siis seda ma olen kuulnud üsna mitmel korral – ma ei tea, kas see on üks lause, mida nad on ühiskonna õpetuse õpikus meelde jätanud – aga nagu ühest suust kõik ütlevad: „Me maksame palju makse, aga me teame, mille eest me maksame.“

B: Vaata sa küsisid, et kas Rahandusministeerium juhindub siis hoiakutest maksude suhtes ja kas kujundab neid. Küsimus on selles, et siin peab olema kandev roll tegelikult tervel riigisektoril, sest maksumaksja kujundab oma suhtumise maksudesse mitte niivõrd läbi selle, kui palju makse ta maksab, vaid läbi selle, mida ta vastu saab. Kui tal on sügav veendumus, et need kuradi poliitikud ja ametnikud raiskavad raha, siis sinu suhtumine maksudesse sõltub sellest väga suurel määral. Niipea, kui need igasugused skandaalid välja tulevad – sinna, tänna ja kolmandasse kohta läks see raha niimoodi, et inimesed seda heaks ei kiida – siis paratamatult kannatab suhtumine maksudesse.

A: Jah, kahtlemata. Ma olengi jaganud oma töös maksumoraali mõjutajad kahte lehte, et üks on see suhtlemine valitsejatega ja teine on see, et kuidas sa ühiskonnaga suhestud – kas sa oled ühiskonna osa ja kui oled, siis on soov ühiskonda panustada kohe suurem. Ka integratsioonipoliitika on samamoodi maksupsühholoogiaga seotud. Et mida integreeritum on meie ühiskond ja mida kokkuhoidvam, seda suurem on soov makse maksta. Kas sa ei nõustu?

B: Ma ei tea neid uuringuid ja seetõttu ma ei oska öelda. Ma hea meelega loeksin neid, aga ma ei tea. Ma arvan siiski, et väga tähtis on Braithwaite lähenemine, mis ütleb, et pole olemas sellist keskmist maksumaksjat keskmise suhtumisega. Me kõik oleme kujundanud oma suhtumist maksudesse erinevatest lähtealustest. Mulle väga meeldib Vogeli lähenemine. Tema seostab inimese suhtumist ja sealt edasi käitumist sellega, et kellega sa end identifitseerid. Kui sa identifitseerid ennast ausate maksumaksjatega, siis sinu suhtumine sõltubki sellest, et sa tahad olla nagu nemad. Kui sa identifitseerid ennast nii öelda riigiga, siis sul on nii öelda kodaniku mentaliteet – kust mujalt saab riik raha, kui mitte minult. Samas, kui sa identifitseerid ennast kellegagi, kelle kohta on teada, et neile ei meeldi makse maksta, siis sa võtadki üle nende mentaliteedi.

A: Järgmine küsimus oleks, et minu jaoks paistab, et kui minna nüüd selle lõpliku otsuse juurde ja kui minna Eesti keskseks – kas Eesti probleemiks ei ole just tööandja poolt peale surutud maksukäitumine? Ühelt poolt tavakodanikul võib olla küllaltki hea maksumoraal, aga lõppkokkuvõttes tema maksumoraal ei maksa väga midagi, sest tööandja surub peale oma pakkumisega „Teeme pool ausalt ja pool mustalt või jääd üldse tööst ilma!“. Kas keskenduda tasuks just hoopis ettevõtjatele?

B: Esiteks, üldine maksumoraal ja valmidus maksta konkreetset maksu, võivad olla erinevad kui õõ ja päev. See on ka üks probleem, mis tuleb käitumispsühholoogiast välja, et miks *attitude-behavioural gap* on nii suur, et kui sa küsid üldise suhtumise kohta, siis see on väga halb ennustaja konkreetsele käitumisele. Konkreetset käitumist ennustab oluliselt paremini konkreetne suhtumine konkreetsesse käitumisse selle objekti suhtes. Ehk et suhtumine maksudesse üldiselt võib olla hea, aga kui sa küsid mingisuguse konkreetse maksu kohta konkreetsetes olukorras, just suhtumist käitumisse selle maksu suhtes, siis need võivad olla väga erinevad. Ma olen jätkuvalt nõus sellega, et maksumoraal peab olema muidugi hea, sest kust riik muidu raha saab, aga see ei pruugi olla korrelatsioonis käitumisega. Mida ma tahan rõhutada on see et, kui me räägime üldisest maksumoraalist, siis see ei pruugi olla seega hea näitaja või ennustaja minu konkreetsele käitumisele konkreetsetes situatsioonides.

A: Küsimus oli rohkem, et kas see initsiatiiv makse mitte maksta võiks tulla rohkem ettevõtja poolt. Kas nende maksumoraal on madalam kui tavatöölise?

B: Kui sa niimoodi küsid, siis ma ütlen – jah, absoluutselt! Nende maksumoraal on täiesti erinev. Ka geneetilised uuringud näitavad, et ettevõtjaks põhimõtteliselt sünnitakse, mitte ei saada. Ühes heas Taani uuringus eksperimenteeriti sellega, et kas makse ei maksta sellepärast, et ei taheta maksta või sellepärast, et on võimalus mitte maksta ja kus jagatigi tavalised inimesed ja siis ettevõtjad ja nende vahelised tulemused olid totaalset erinevad. Jah, neil on täiesti teistsugune moraal.

A: Minnes nüüd rohkem Maksuameti töösse. Mulle isiklikult hetkel tundub, et Maksuamet on natukene barrikaadidele minemas, ettevõtjatega just. On läbiviidud muudatused, mis on õiged, aga mis ettevõtjaid pahandab. Samas teooria ütleb seda, et suhe Maksuametiga on samuti väga oluline maksumoraalile. Kas hetkel see ei või viia selleni, et ettevõtjate maksumoraal halveneb veelgi?

B: Ei, ma seda ei usu. Tähendab, seda ma usun ainult ühel juhul. Siis, kui MTA hakkab pitsitama neid, keda ei tohiks pitsitada. Kui ta sihib vales kohas, siis küll, jah. Siis see võib trotsini viia. Aga kui ta sihib õigesse kohta ja tavaliselt kisa ongi kõige kõvem, kui koht ongi õige... mida me peame tasakaaluks veel siin arvestama on see, et millist suhtumist tasub oodata ausalt maksumaksjalt, kes saab teada, et tema konkurent makse ei

makse ja kelle suhtes riik ja MTA midagi ette ei võta. See on see, mis moraali laastab ettevõtjal.

A: Väga hea point tõesti! Viimane küsimus oleks seoses valimistega. Te ise küll just olete viidanud sellele, et maksupoliitika ei tohiks oleneda sedavõrd võimuvahetusest ja et võimuvõitlusesse ei tohiks seda nii väga kaasata, aga kui väga te reaalselt sellesse usute? Oletame, et kui tulevad võimule teistsugused erakonnad – kui väga võib see maksupoliitika meil muutuda?

B: Ei, kindlasti maksupoliitika võib muutuda. Absoluutselt.

A: Aga kui trastiliselt?

B: Sõltub sellest, mida pidada trastiliseks muudatuseks. Meie probleem viimasel ajal ja juba üsna pikemat aega maksupoliitikaga on olnud see, et see mida me nimetame maksupoliitikaks, kui me teeme neid muudatusi, ei ole alati see, mida tasuks puhtaks maksupoliitikaks nimetada. See on pigem nagu selline lapitehnikas eelarve koostamine. Kui tuleb nagu lubadus, et kust leida raha selle finantseerimiseks ja tuleb nagu varrukast neid muudatusi, et see ei ole klassikaline maksupoliitika, kus me analüüsiksime, et mida me tahame saavutada. Ma alati ütlen seda, et mulle väga meeldiks, kui maksupoliitika oleks teisejärguline. Otsustame ära, et mida me soovime kus iganes teha ja kui see on otsustatud, siis hakkame otsima, et mis on parim vahend selleks. Ma ise usun, et maksupoliitika üsna sageli ei ole üldsegi valik number üks selle sammu saavutamiseks. Jah, maksupoliitika võib muutuda ja ta muutub kindlasti halvemuse poole, kui me ei küsi, mida me tahame muuta ja millist probleemi lahendada. Aga kui küsida õigeid küsimusi, defineerime need probleemid ja siis hakkame otsima neile lahendusi, siis ta võib ka paremuse poole muutuda. Ka siis, kui maksupoliitikas rakendatakse selliseid samme, mis eelmise valitsuse puhul oleksid olnud mõeldamatud.

Lisa 2. Eesti lähiajalugu uuriv intervjuu

Magistritöö intervjuu

Intervjueerija (A): Ingvar Viin

Intervjueeritav (B): Pärnu Koidula Gümnaasiumi ajaloo ja ühiskonna õpetaja Maia Erm

Aeg: 7. aprill 2015

Helisalvestise audiofaili saamiseks pöörduda töö autori poole.

A: Me käsitleme siis 1970-ndaid, isegi 60-ndaid natukene. Minu käsitletav ajalugu algab Brežnevi tulekuga, sellepärast, et see vanem generatsioon, keda ma käsitlen, see on üldiselt sündinud siis 60-ndatel, üles kasvanud 70-ndatel ja 80-ndatel oli selline nooruki ja kujunemis iga. Samas paluksin Sinu hinnangut ka mentaliteedi muutumisele uue riigikorra tulekuga 90-ndatel. Aga alustades siis 60-ndatest. Alustame valitsusega, riigivõimuga. Kuidas inimesed seda tajusid? Just valitsuse usaldusväärsusel on tähtsus.

B: Mina olin 60-ndatel aastatel noor inimene. Lõpetasin 1966 keskkooli ja läksin Tartu Ülikooli (TÜ). Nüüd see võimuvahetus Hruštšov-Brežnev oli toimunud, aga Tartu oli veel selles kuldses 60-ndas. See oli tagant järele öeldes Hruštšovi sula lõpp, kus ei olnud mingisuguseid piiranguid. Ega me ei mõelnud valitsusele. Me saime TÜ-s õppida seda, mida eelmised kursused ei olnud saanud teha. Me ahmisime uusi teadmisi, olime vabad ja õnnelikud, kuni selle hetkeni, kui 1968. aastal peatati äkki Vanemuises P.E. Rummo „Tuhkatriinu mäng“. Siis oli selline lugu, et meie, üliõpilased, korraldasime istumissstreigi. Istusime Vanemuise mäel ja ei olnud nõus enne ära minema, kui see Kunstiline Nõukogu on toonud välja meile arusaadavad põhjused, miks ei saa mängida „Tuhkatriinu mängu“. Siis ma nägin esimest korda, et miilits tuli kohale. Me eelnevalt absoluutselt ei tajunud, et on mingi diktatuur, et on mingisugune võim. Eelnevalt polnud mingit suhet miilitsaga, aga see suhe järjest tugevnes, sest siis tulid need üliõpilaspäevad, mis muutusid hästi kurjadeks valitsuse suhtes. Loobiti Brežnevi pilte ja tehti igasugu muidki hullusi ja siis meid kutsuti ülekuulamisele KGB-sse ja miilitsasse. Minu sõbra kursusekaaslane arreteeriti ja ta sai vanglakaristuse selle eest, et oli kindlaks tehtud, et just tema on visanud mingi tindipoti mingi plakati vastu. 60-ndate aastate lõpp ja 70-ndate algus muutus järsku jube kurjaks. Siis me tundsim, et meil ei olegi kõik asjad lubatud.

A: Kui kaua see jätkus? Kas Brežnevi aja lõpuni?

B: Jah. Aga kõik see kuhjus. Ühelt poolt režiimi tugevnemine ja teiselt poolt siis vastuhakk režiimile. Seda oli koguaeg tunnetada võimalik õhustikust. Kui ma mõtlengi tagasi nendele aegadele, siis koguaeg ühelt poolt võeti sul järjest teravamalt kõrist kinni ja see kõrist kinni võtmine tõi tegelikult endaga kaasa kõik need protestikirjad, naljad ja mis iganes väikesed vastuhakud.

A: Millal sa ütleksid, et eestlased hakkasid tunnetama, et nende valitsejateks on teised eestlased, mitte Nõukogude Liit. Kas see oli täitsa 1991. aastast või võib seda öelda natukene varem?

B: Seda on õudselt raske öelda. Ühelt poolt oli hea meel, kui 1988. aasta juunis tuli Vaino Väljas tagasi Eestisse. Kuna meie kooli vilistlane kuulus Väljase meeskonda, siis me teadsime ehk natukene rohkem, mis seal toimub ja teadsime, et Vaino Väljas ei arva, et see kommunistliku partei selline juhtpositsioon oleks igati vajalik. Tema ju sellist Laulvat Revolutsiooni ju ikkagi toetas, mitte ei pannud sellele jalga taha ja ilmselt siis sealt kusagilt juba hakkas. Siis tuli juba Rahvarinne tohutu hooga. Mul on meeles, kuidas kooli saalis õpetajad oli järjekorras ja liitusid Rahvarindega. Nii see kõik tasapisi juba 80-ndate lõpust hakkas. 20. august 1991 ei olnud kindlasti mingi šokk uudis.

A: Alates Rahvarindest hakkas siis ka kodanike kaasatus? Et enne riigivõimust osa saamine puudus?

B: Jah. Mis osa saamine see enne oli. Jah, ma pidin mingil pleenumil esinema, aga ma ei saanud esineda oma tekstiga, vaid see tekst oli mulle sisuliselt ette kirjutatud.

A: Kui rääkida sellisest asjast nagu valitsuse tulemuslikkus ja stagnatsioon läbi Brežnevi aja.

B: Jah, loomulikult. No seda tulemuslikkust ju ei olnud üldse olemas. Oli stagnatsioon, millele järgnes väga kiirelt alla mäge veeremine. Poes oli ainult sea pead, sabad ja jalad. Seda enam tänapäeva õpilased ei usu, neid nutuseid 80-ndaid ja selle majandust.

A: Järgmisena käsitleks sellist teemat nagu altruistlikkuse valmidus ühiskonnas. Kui väga tegelikult inimesed kokku hoidsid sel ajal? Ühelt poolt võib püstitada väikese hüpoteesi, et kuna riigivõim oli ühine vaenlane, siis rahvas hoidis seda rohkem kokku.

B: 70-ndatel, kui see majandus veel nii halb ei olnud, valitsus sedavõrd suur vaenlane ei olnudki. Mul ei tule mitte midagi meelde, mis märgiks kokkuhoidmist. Pigem püüdis eestlane nõnda elada, et ta ei jääks kusagil vahele ja ta saaks oma elu elada nii, et tulen töölt ja olen kodus. Kokkuhoidmine algab siiski 80-ndate teisest poolest, kui see võim on juba väga konservatiivseks muutunud. Aga 70-ndatel toimus suur vargus ja ei saanudki kellegagi kokku hoida.

A: Aga patriootlikkus?

B: Mis asi see oli? Me pidime kasvatama ju Nõukogude inimest.

A: Kui tugev oli just see Eesti patriootlikkus sel ajal?

B: Selle Eesti patriootlikkusega oli see lugu, et koolis Eesti ajalugu ei õpitud. Need olid ainult mingisugused fragmendid Eesti ajaloost. Nii palju, kui kodudes räägiti. Mingis väikeses ringis me kahtlemata olime patriootlikud ja rääkisime Eestist. Meil õpetajatel oli oma sõprusring, kus lugesime eestlaste luulet ja nende eluloost. Niisugused ringid olid siiski küllaltki väikesed ja kas just salajased, aga ega neist väga paljud ei teadnud.

A: Ühiskonnasisene usaldus oli väikene?

B: Väga väikene. Olematu. Julgeolekupoisid olid sul ikka kannul koguaeg.

A: Naabrit ka väga ei usaldatud?

B: No naabritega oli nii ja naa. Kindlasti võis ka seal olla selliseid asju. Aga näiteks sellisel tavalisel asjal nagu ajaloo ja ühiskonna eksamil oli partei mingisugune esindaja kohal kontrollimaks, et kas on ikka õigesti õpetatud. Sa ikka tundsid, et sul seljataga koguaeg mingi vari liigub.

A: Individualism versus kollektivism.

B: Nõukogude Liit oli tohutult kollektivistlik, aga eestlane on iseenesest juba niisugune individualist, et ega meid ikka selle ajaga kollektiivseks loomaks ei tehtud.

A: Kui sa peaksid paari lausega kirjeldama kogu 60-ndate ja 70-ndate ühiskonna mentaliteeti, siis mis oleksid need omadussõnad, mis sa ütleksid?

B: Teatud salapära. Mina ei teadnud sinu elust, sina ei teadnud minu elust. Kindlasti individualism. See tähendab, et ma püüdsin nii palju üksinda teha kui vähegi võimalik.

Ja hirm, mis tekitas riigitruduse. Äkki peaks niimoodi ütlema? Hirm oli ju pidevalt olemas. Meie tööd ju pidevalt kontrolliti. See hirm oli ju koguaeg olemas. Et sa ei ütleks midagi valesti ja naeraks vale koha peal. Nii tekkiski selline pseudo riigitrudus. Sa mõtlesid üht ja ütlesid teist.

A: Kui rääkida majandusest ja inimeste rikkusest. Selle aja kohta üldiselt andmed puuduvad. Isegi kui saab, pole need objektiivsed.

B: Jah.

A: Kindel oli see, et inimesed olid vaesed. Aga kui väga oli seda tunda – kui väga inimesed tundsid, et nad on vaesed. Tekkis see rohkem siis, kui piirid veidi rohkem lahti läksid ja ennast Läänemaailmaga hakati võrdlema või oli see vaesuse tunnetus ikkagi pidev?

B: Sõltuvalt ühiskonnakihist, kus sa elasid. Mina ei saa öelda, et ma näljas ega paljas oleksin olnud. Ma ei saa öelda, et ma rikas olin. Ka mäletan, et mu esimene palk oli 114 rubla. Alguses, kui me emaga koos elasime, siis me elasime ära selle raha ja ema palgaga. Kui 80-ndatel hakkas see kiire inflatsioon, siis ma mäletan küll, et meil oli küllaltki keeruline toime tulla. Siis ma olin juba oma abikaasa ja tütreaga ja tõsiselt oli keeruline. Abikaasa käis Pärnu Kaluris ja seal ei olnud kindlad palgapäevad. Siis oli vahetevahel ikka väga raske ots otsaga kokku tulla. Aga 70-ndatel aastatel ma ei tundnud, et ma olen vaene, aga muidugi ma ei olnud ka rikas. Nõukogude ühiskonnas tegelikult see rikkuse ja vaesuse suhe, seda ei olnud olemaski. Kõik me olime ühtmoodi vaesed ja elasime küllaltki ühtmoodi. Ma tean, et mu sõbranna, kes läks täitevkomiteesse, tema elulaad muutus. Aga samas tema kõrval ma ei tundnud ennast vaesena ja õnnetuna.

A: Ühiskonnas klassivaheid ei olnud?

B: Jah, need olid väga väikesed ja need, kes nüüd ilmselt väga rikkad olid, elasid niivõrd kinnist elu. Näiteks parteijuhid, need esimesed persoonid. Need elasid niivõrd kinnist elu, et ega me ei näinud, kuidas nad elavad. Seetõttu me ei tunnetanud oma seda rikkuse ja vaesuse suhet.

A: Aga 80-ndatel läks siis asi halvemaks?

B: Jah, eriti siis, kui see inflatsioon algas, siis oli ikka küll tõesti hull. Siis hakkas väike-ettevõtlus ja üksteise alt tõmbamine. Siis see sotsiaalne vahekiht, kuhu kuulus intelligents, jäi hammasrataste vahele ja siis me tõesti elasime halvasti.

A: Teadmised. Mul mingisugune statistika on, mis ütleb, et kõrgharidusega inimeste osakaal on suuresti kasvanud järk järgult. Kõrghariduse kättesaadavus on oluliselt paranenud. Aga 60-ndate ja 70-ndate kohta statistika puudub. Ega see olukord vist siis palju parem ei olnud? Sinu kui õpetaja hinnang, kas inimesed on targemaks läinud ja ühiskonna üldine haridustase on tõusnud?

B: 60-ndatel ja 70-ndatel ei saanudki nii palju kõrgharidusega inimesi olla, sest oli väga vähe kõrgkooli. Oli Tartus Tartu Ülikool, Tallinnas Polütehniline Instituut, Pedagoogiline Instituut, Kunstiakadeemia, Muusikaakadeemia ja kogu lugu. Ja need võtsid suhteliselt vähe vastu. Minu kursus oli 20 inimest, nüüd võetakse 50 inimest vastu ja ajalugu on nüüd võimalik õppida nii Tartus kui Tallinnas. Niisugused muutused on siin toimunud. Üldine haridustase... mina kardan hoopis vastupidist, et üldine haridustase on madalamaks läinud. Me oleme oma haridustaset devalveerinud. Jah, kõrgharidusega inimesi on väga palju, aga kas see kõrgharidus on samaväärne selle haridusega, mis kunagi meie saime. Sel hetkel õpiti rohkem. Ma näiteks siin kooliski vaatan, et see, mida ma nõudsin õpilaselt 10 aastat tagasi pole enam võrreldav sellega, mida ma praegu tema käest nõuan. Hariduse devalveerimine on täiesti olemas.

A: Aga nagu me kolm aastat tagasi rääkisime, siis ühiskonna alased teadmised on palju paremad?

B: Kahtlemata on paranenud. Meil on nii palju informatsiooniallikaid selle kohta ja koguaeg valatakse inimesi üle sellega. Paratamatult jääb inimestele midagi meelde ja on väga palju ka neid inimesi, kes on huvitatud asjast.

A: Kui nüüd minna sinna murdelisse perioodi, 80-ndate lõpp ja 90-ndad. Kui ma seda kirja panin üksinda alguses, mul tekkis segadus – ühelt poolt seda 80-ndate lõppu räägitakse kui perioodi, kus ühiskonnas valitses selline võrdsus ja üksmeel, aga samas on kuulda, et selle all valitses individualistlikkus ja materialistlikku mõtteviisi tõus. Kuidas sa kirjeldaksid seda perioodi? Sa just eelnevalt ütlesidki, et tekkisid ettevõtluse alged ja...

B: Kahtlemata algasidki. Vaata, iga selline üleminekuperiood ongi segane periood. Ühelt poolt see sama inimene, kes ennelõunat tegeles ettevõtlusega ja noore inimesena tahtis hästi kiiresti rikkaks saada, kasutades selleks igasuguseid ausaid ja ebaausaid võtteid, tuli pärastlõunat ja laulis „Eestlane olla on uhke ja hää“. Ja see oli üsna loogiline ja loomulik, sest ma tahtsin, et minu Eestimaa saaks vabaks ja ma saaksin kiiremini arendada oma ettevõtlust ja saaksin kiiremini rikkaks. See oli väga inimlik ja väga loomulik. Nii et 80-ndad aastad ongi segane aeg. Ühelt poolt individualism, pragmatism, petturlus, üksteise maha laskmine. Teiselt poolt jällegi „Eestlane olla on uhke ja hää“, Eesti Laul ja Öölaulupeod, Balti kett ja nii edasi. See ongi selline periood, sinna ei ole mitte midagi parata. Vaata, see on ju hästi loogiline, et inimene tahab hästi elada. Miks ma pean kümme aastat kannatama – ma tahan siin ja praegu hästi elada. Eriti veel, kui ma olen noor mees. Ma tahan, et mul oleks rahakotis raha ja ei peaks igat senti lugema, aga samas ma olen aus ja patriootlik eestlane ja armastan oma Eestimaad.

A: Ma tajun seda, et sel ajal, kui käidi laulmas, inimesed lootsid jube palju, et Eesti Vabariigi tulekuga nad saavad rikkamaks. Aga statistika näitab, et ega need esimesed aastad just eriti ilusad ei olnud.

B: Jah, esimesed aastad olid ikka väga keerulised ja siis tuligi see pettumus, et kas me sellist riiki siis tahtsimegi. Siis jällegi öeldi niimoodi, et selle nimel, et Eesti saaks vabaks, olete nõus ka kartuli koori sööma, aga see ütlus oli kiiresti ära unustatud. Me oleme vabad inimesed, miks me ei ela nii nagu soomlased ja rootslased? Kusjuures mõni tarkpea veel teadis, et 30-ndatel aastate lõpus olid soomlased palju vaesemad kui meie. Miks on nüüd teistpidi? Jah, 90-ndate aastate algus oli ikka ka väga keeruline. Ikka väga keeruline. Eriti peale seda, kui oli rahareform olnud ja ega 150 krooniga kuus oli ikka keeruline ära elada.

A: Kui nüüd mõelda just selle vanuserühma peale, keda me siin käsitleme. Nende esialgne isiksus kujunes 80-ndatel. Nad lootsid jube palju riigi iseseisvumisest saada, aga siis nad ilmselgelt pettusid, sest raskemad ajad olid hoopis veel tulemas.

B: Jah.

A: Kui suureks sa hindaksid seda mõju? Kas see võib veel tänapäevagi kesta, selline riigis pettumise tunnetus ja tõdemus, et riik ei aitagi nii palju ja kõik selline asi?

B: Muidugi võib, sellepärast et iga inimene kasvab oma kodus. Sinu vanemad, olles noored inimesed, kannatasid seda 90-ndate aastate majanduslikku kukkumist. See oli ikka küllaltki suur kukkumine, kui Nõukogude Liit kõrvalt ära läks. Nemad pettusid riigis ja on emapiimaga selle ka sulle andnud. Ma olen eestlane ja individualist – mul on täitsa ükskõik, mis seal Tallinnas toimub. Ma ei peagi teadma seda. Ega see riik mind niikuinii ei toeta ju. Mis me ikka kuulame neist lubadustest, niikuinii ei viida neid ellu.

A: Riik maksab siiski su palga?

B: Nojah, riik maksab mu palga küll jah, aga riik lubas, et mu palk tõuseb. See pidi küll tõusma 4%, aga selgus ju, et kas seda 4% ei leitud kusagilt. Miks Ossinovski tagasi astus? Ossinovski astus tagasi sellepärast, et ta oli pettunud Rahandusministeeriumis. See raha, mis oli lubatud õpetajate palgatõusuks, seda raha ei tulnudki. Muidugi, ongi pettumus ju. Niisugustest väikestest asjadest algabki see pettumus ja võõrandumine riigist. Praegu ma usun, et sa isegi tunnetad, et me oleme riigist olulisel määral võõrandunud.

A: Kui nüüd tulla korra selle 90-ndate alguse juurde tagasi. Me jõudsim tõdemuseni, et inimeste mõttemaailm muutus uuesti, sest see, mida loodeti, seda ei tulnud ja inimesed pidid kohanduma.

B: Jah.

A: Üks hüpotees, mis mul on tekkinud on see, et kui lauldi, lauldi vabaduse nimel. Kui saadi vabadus kätte, siis need samad inimesed, kes olid siis eesotsas, said tipp-poliitikuteks ja hakkasid riiki juhtima ja kas sealt ei võinud ka selline pettumus lisaks tulla, et need inimesed, kes olid enne vabaduse nimel laulnud, hakkasid järsku neid inimesi piirama, sest riik ehitatakse siiski piirangute peale üles.

B: Tead, ma arvan, et piirangutest see pettumus oleks tulnud. See pettumus tuli ikkagi sellest, et... No vaata, tegelikult läks täpselt samamoodi ka Saksamaal, et kui tuleb vabadus kätte, tundub, et nüüd koos vabadusega tuleb üks pilvekene, kust kukub alla raha ja ma olen selle raha kohe kätte saanud ja ma elan kohe nii nagu elab soomlane. Ma ei oska öelda, et kas inimesed hakkasid mõtlema sellele, et riik neid piirab ja need inimesed, kes vabadusest laulsid, neid piiravad. Tavaline inimene nii kaugele üldse nii kaugele ei mõelnudki. Tavaline inimene oli ainult pettunud, et tema palk on nii väikene, et ta ei saa oma palga eest lubada seda, mida ta tahab. Tegelikult ju äkki kõik oli lahti. Kuidas on nii,

et piirid on lahti, ma võiksin sõita sinna ja tänna ja kolmandasse kohta, aga seal on elatustase niisugune, et seal ma oma rahaga ei tee mitte midagi. Kauplused olid ju säravaid asju täis, aga kas ma kõike seda osta sain endale? See vast oli ikka see kõige suurem šokk, et kauplused on kaupa täis ja selgub, et mul ei ole seal kaupluses mitte midagi teha.

A: Tunnetuslik vaesus tõusis hüppeliselt?

B: Jah.

A: Et kui enne nagu mõeldi, et me oleme soomlastega küllaltki võrdsed...

B: Just. Ma nagu arvan, et see oligi see. Nii väga ei mõeldudki sellele riigivõimule.

A: Ja 90-ndatel hakkas siis olelusvõitlus?

B: Jah, hakkas olelusvõitlus, täpselt. Ja selles olelusvõitluses finantsiline turvatunne ikka täitsa puudus. Mulle tuleb ikka oma isa meelde, kes oli eluaeg töötanud arstina ja tema oli ikka tohutult šokeeritud, et kõik see kogutud raha nulliti ära. Ta just oli jõudnud sinna ikka, et ta nüüd jääb pensionile – ta on elanud korralikku elu ja kogunud endale, aga nüüd ühel hetkel ta oli igasuguse turvatundeta. Nendest inimestest oli ikka väga kahju. Nad siis alustasid selle mõttetu pensioniga ja eriti minu isa, kes siis oli harjunud sellise aktiivse elulaadiga, ei saanud seda endale lubada. See oli valus.

A: Aga 90-ndatel võib üldiselt öelda, et materiaalne olukord oli nii halb, et moraal suures osas puudus ja tehti kõik, et ise ellu jääda?

B: Jah, reeglina küll jah. Ma arvan, et teatud seltskondades nii tehti jah. Ma olen sellest ainult kuulnud. Mina sellistesse seltskondadesse lihtsalt ei sattunud, kuna kool oli sel ajal ikkagi küllaltki stabiilne asutus ja meile siiski iga kuu maksti palka, siis minul seda olelusvõitlust ei olnud vaja võidelda. Ma jäin vee peale.

A: Aga rikkaks ka ei saanud?

B: Loomulikult, rikkaks ka ei saanud, sellepärast, et ma ei olnud selline ründaja mutt. Aga ma jäin vähemalt vee peale ja ma võin sirge seljaga elule tagasi vaadata ja öelda, et ma olin aus inimene vähemalt. Seegi on väärtus.

A: Mulle on nagu vanemate kasvatuses kõlama jäänud, et 90-ndad peaksid ka nooremale põlvkonnale õpetama seda, et ebamoraalsed jäävad peale ja moraal otseselt nagu ei maksagi midagi.

B: Jumala abiga, see periood ei kestnud väga pikalt. 90-ndate teisel poolel, 1997 ja 1998 me jõudsime juba sinna maani, et tegelikult on ikka tore ka aus olla. Siis juba riik oli ennast nii palju kehtestanud, et igasuguseid selliseid nutikaid vendasid hakati piirama ja neile kohta kätte näitama.

A: Millal sa ütleksid, et usaldusväärsus ühiskonda tagasi tuli?

B: Ma arvan, et usaldusväärsus tekib siis, kui sa tunned ennast turvaliselt ühiskonnas. Ma arvan, et see usaldusväärsus tasapisi hakkas tekkima siiski 90-ndate teisel poolel. 1998 ja 1999, siis ikka juba midagi oli. Aga ma ei ole mingi ekspert.

A: Sama põlvkond, millest me rääkisime. Nad said tunda nii kõrget patriootlikkust, kui Eestis viimasel 40 aastal üldse on nähtud Laulva Revolutsiooni ajal. Kui palju sellest alles jäi peale ellujäämisperioodi?

B: Jällegi jube raske öelda. See ikkagi sõltus inimesest ja tema haridusest, aga kurbusega hinges peab tõdema, et ega palju ei jäänud, sest elu surus niivõrd palju peale. Need samad 20 aastased, kes olid kogu selle patriotismi endale kätte saanud, olid 30-ndateks endale pere loonud ja see pere vajab toitmist ja katmist ja sellega tekkis ikka väga suuri probleeme. Siis hakkaski see, et... mis on oluline - kas on ikka oluline, et ma laulan edasi „Eestlane olla on uhke ja hää“.

A: Riigi tagant varastamine sai jälle õigustatuks ühesõnaga?

B: Riigi tagant varastamist ei saanud nii palju enam olla, sest et varandus oli eraomanduses, kes püüdsid seda kaitsta ja säilitada. Aga siis hakkab ikka tasapisi see, et pühi Eestimaalt tolmu jalgadelt ära ja vaatan, kus on mugavam elada. Ja sellega tegelesidki põhiliselt noored ja ettevõtlikumad. Mis neil üle jäigi.

A: Kui rääkida Eesti ettevõtlusest natukene, siis see tekkis 90-ndatel. Kas edukaks ettevõtjaks sai pigem moraalne inimene või ebamoraalne inimene?

B: Suuresti see tekkis jah 90-ndatel. Tead ma arvan, et küsimus on selles, et edukaks ettevõtjaks jäi moraalne inimene, aga ajutiselt rikkaks võis saada ebamoraalne. Tegelikult ühiskond terveneb ja see tema rikkus kaob.

A: Kui me võtame selle põlvkonna, tavainimese ja ettevõtja, kas sa arvad, et seal on väga suur erinevus moraalse ja materiaalse hüve prioritseerimise vahel? Või sa pigem arvad, et need võivad küllakti sarnased olla?

B: Ma arvan, et need võivad enam vähem samad olla.

A: Et need inimesed ebamoraalsed inimesed, kes rikkaks said, ei ole enam ettevõtjad?

B: Ma ikka ütlen, et pettusega kaugele ei jõua. Vaata, kui palju on meil pankrotilaineid olnud ja kui palju on neid, kes on lihtsalt ära kadunud... ma ikkagi arvan nii, olles võib-olla lõputult loll optimist, et rikkaks jääb, toonitan jääb, moraalne inimene. Rikkaks võib saada iga loll, aga see rikkus ka kaob väga kiiresti, sest ta on liiga rumal ja liiga amoraalne, et oma rikkust hoida ja säilitada.

Lisa 3. Eestlaste maksukäitumist mõjutavate tegurite uuringu ankeetküsimustik

Tere!

Palume Teil täita käesolev uuring, kui olete:

- a) vanusevahemikus 18-54 aastat,
- b) omate vähemalt 6 kuu pikkust töökogemust,
- c) kõnelete emakeelena eesti keelt.

Küsimustiku abil soovitakse hinnata Teie maksukäitumist mõjutavaid tegureid ja võrrelda neid teiste generatsioonide tulemustega. Uuringu eesmärgiks on kindlaks teha, kas generatsioonide vahel esineb maksukäitumuslikke erinevusi. Tegemist on anonüümse ankeetküsimustikuga, mis tähendab, et uuringust saadud teavet avalikustatakse vaid üldistatud kujul (individaalanalüüse ei teostata). Sellest lähtuvalt palun vastata kõikidele küsimustele täiesti ausalt ja lasta end võimalikult vähe mõjutada oma ideaalmina kujutusest.

NB! Juhul, kui täidate ankeetküsimustikku paberkandjal, palutakse Teil anonüümsuse säilitamiseks pärast küsimustiku täitmist see pooleks voltida ja küsituleja poolt kätte näidatavasse suurde ümbrikusse asetada.

Soovime Teile meeldivat vastamist ja täname Teid panuse eest Eesti teaduse arengusse!

Ingvar Viin

TÜ Majandusteaduskonna üliõpilane

Lisa 3 järg

Sugu: MEES ☐

NAINE ☐

Vanus: _____ aastat

Haridustase: põhiharidus ☐ kutseharidus ☐ kesk(eri)haridus ☐

(k.a 3 kuu jooksul lõpetatav) lõpetamata kõrgharidus ☐ rakenduslik kõrgharidus ☐

bakalaureusekraad ☐ magistri/doktorikraad ☐

Olen... palgatöötaja ☐ ettevõtja/FIE ☐ töötu ☐

Maakond, kus elan: Harju ☐ Hiiu ☐ Ida-Viru ☐ Jõgeva ☐ Järva ☐

Lääne ☐ Lääne-Viru ☐ Põlva ☐ Pärnu ☐ Rapla ☐

Saare ☐ Tartu ☐ Valga ☐ Viljandi ☐ Võru ☐

1. Kui suurt moraalset kohustust tunnete maksude tasumiseks:

a. kaaskodanike ees? (ei tunne mingit kohustust=1; tunnen väga suurt kohustust=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

b. riigivõimu ees? (ei tunne mingit kohustust=1; tunnen väga suurt kohustust=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

2. Kuidas hindate riigijuhtide:

a. usaldusväarsust? (usaldus puudub=1; usaldan täielikult=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

b. töö tulemuslikkust? (tulemuslikkus puudub=1; tulemuslikkus on väga hea=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

3. Kui väga toetate:

a. kohaliku võimu poliitikat? (vastandun sellele=1; toetan seda täielikult=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

b. riigivõimu poliitikat? (vastandun sellele=1; toetan seda täielikult=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

4. Kui väga tunnete end kaasatuna:

a. riigijuhtimisse? (kaasatuse tunne puudub=1; tunnen end väga kaasatuna=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

b. ühiskonda? (kaasatuse tunne puudub=1; tunnen end väga kaasatuna=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

5. Kui paljud eestlased maksavad makse ausalt? (mõni üksik, ca 10% =1; kõik eestlased, ca 100% =10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

6. Kui oluline on Teie jaoks:

a. Eesti riik? (pole üldse oluline=1; väga oluline=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

b. teised eestlased? (pole üldse olulised=1; väga olulised=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

7. Läbi ebamoraalse tegevuse suurt materiaalist kasu lubava pakkumise puhul lähtute oma otsustes eelkõige... (materiaalsetest väärtustest=1; moraalist=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

8. Kui kõrgeks hindate oma finantsilist turvatunnet? (olematuks=1; väga kõrgeks=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

9. Kui tähtsaks peate inimese juures tema moraalsust ja eetilisust? (tähtsusetuks=1; kõige tähtsamaks omaduseks=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

10. Tunnete end ühiskonna liikmena pigem olevat... (individualist=1; kollektivist=10)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Lisa 4. R Studios läbiviidud andmeanalüüsi kood

```
# Andmestiku sisselugemine
#####

data=read.csv("C:/Documents/Documents/Ingvar kool VII a
Sügis/Magistritöö/Analüüs/maksukaitumine.csv", sep=";", dec=",")
# Leiame küsimuste 1a ja 1b keskmise väärtuse.
data$K1=(data$K1a+data$K1b)/2
# Vastuste korrelatsioonid esialgse andmestiku pealt
korrelatsioonid=data.frame(cor(data[,9:24])) # küsimuste vastused on veergudes 9 kuni
24
#####
# Data puhastamine
#####
# leiame mitut erinevat vastusevarianti on inimesed enda vastustes kasutanud
data$loenda=apply(data[,9:23], 1, function(x)length(unique(x)))
data$probleem="usaldusvaarne"
#juhul kui inimene on kasutanud vastamisel vaid kuni 3 erinevat vastusevarianti
data[(data$loenda==2 | data$loenda==3) & (data$K1a==1 | data$K1a==5 |
data$K1a==10),]$probleem="aarmused"
# Leiame küsimustegrupi 2a, 2b ja 3b keskmised
data$k_keskmine=(data$K2a+data$K2b+data$K3b)/3
data$k_eri=data$K1b-data$k_keskmine
data[data$k_eri>4.5,$probleem=">4.5"
data[data$k_eri<(-4.5),]$probleem="<(-4.5)"
table(data$probleem) # probleemide loetelu
# Puhastatud andmestik
data.c=data[data$probleem=="usaldusvaarne",]
#####
# Vastuste keskväärtused vanusegrupiti ja vastuste standardhälbed (Tabel 2.14)
#####
library(plyr)
```

```

keskmised=rbind.fill(data.frame(t(data.frame(apply(data.c[,9:24], 2, mean))),
                                data.frame(aggregate(data.c[,9:24], list(data.c$Vanusgrupp), mean))),
keskmised[,1:16]=round(keskmised[,1:16],2)
std=rbind.fill(data.frame(t(data.frame(apply(data.c[,9:24], 2, sd))),
                                data.frame(aggregate(data.c[,9:24], list(data.c$Vanusgrupp), sd))),
std[,1:16]=round(std[,1:16],2)
#####
# TEEME REGRESSIOONMUDELI kõikidele küsimustele.
# Lisame mudelisse lisaks vanusele ka kõik teised asjasse puutuvad tunnused,
# et vanuse kui eraldi komponendi mõju võimalikult õigesti hinnata.
#####
mudel=lm(cbind(K1a,K1b,K2a,K2b,K3a,K3b,K4a,K4b,K5,K6a,K6b,K7,K8,K9,K10,K1)
~
        Vanus*Source + Sugu + Haridus + Maakond + Positsioon, data=data.c)
summary(mudel)
# Leiame mudeli koefitsiendid ja olulisuse tõenäosused (p-values)
# KOEFITSIENDID
koefitsiendid=data.frame(variable.names(mudel), round(coefficients(mudel),3))
# P-VALUES
pvalues=0
for (i in 1:16) {
    p=matrix(unlist(coefficients(summary(mudel)[i])),24,4)
    p=data.frame(round(p[,4],3))
    pvalues=cbind(pvalues, p)
}
pvalues=data.frame(variable.names(mudel), pvalues[,-1])
colnames(pvalues)=colnames(koefitsiendid)
### MAKSUMORAALI NING MAKSUDISTSIPLIINI GRAAFIKUD
# LEIAME KORDAJAD MAKSUMORAALI JA MAKSUDISTSIPLIINI LINEAARSE
TRENDIJOONE JAOKS
mudel=lm(cbind(K1, K7) ~ Vanus, data=data.c)
summary(mudel)

```

```

# näeme, et maksumoraali lineaarne trendijoon avaldub  $4.504 + 0.046 \cdot \text{vanus}$ 
# näeme, et maksudistsipliini lineaarne trendijoon avaldub  $5.299 + 0.054 \cdot \text{vanus}$ 
# LEIAME KORDAJAD MAKSUDISTIPLIINI LOGARITMILISE TRENDIJOONE
# JAOKS
mudel=lm(K7 ~ log(Vanus-17), data=data.c)
summary(mudel)
# näeme, et maksudistsipliin logaritmiline trendijoon avaldub  $4.966 + 0.830 \cdot \log(\text{vanus}-17)$ 
#### K1 (maksumoraal)
# Libiseva keskmise arvutamine
k1_average=aggregate(data.c$K1, list(data.c$Vanus), mean)
k1_moving_average=0
for (i in 2:36) {
  k1_moving_average[i-1]=k1_average[i-
1,2]*0.25+k1_average[i,2]*0.5+k1_average[i+1,2]*0.25
}
k1_moving_average=data.frame(19:53, k1_moving_average)
colnames(k1_moving_average)=c("vanus", "keskmine")
# Joonis
plot(k1_moving_average, type="l", ylab="Maksumoraali libisev keskmine",
xlab="vanus", cex.lab=1.5, lwd=2)
abline(a=4.504, b=0.046, col="blue", lwd=3)
legend(40,5.5,
      lty=c(1),
      legend=c("lineaarne trendijoon"),
      lwd=c(3), cex=1.1, col=c("blue", "red"), bty="n")
#### K7 (maksudistsipliin)
# Libiseva keskmise arvutamine
k7_average=aggregate(data.c$K7, list(data.c$Vanus), mean)
k7_moving_average=0
for (i in 2:36) {
  k7_moving_average[i-1]=k7_average[i-
1,2]*0.25+k7_average[i,2]*0.5+k7_average[i+1,2]*0.25

```

```

}
k7_moving_average=data.frame(19:53, k7_moving_average)
colnames(k7_moving_average)=c("vanus", "keskmine")
# Joonis
plot(k7_moving_average, type="l", ylab="Maksudistsipliini libisev keskmine",
xlab="vanus", lwd=2, cex.lab=1.5)
lines(18:54, 4.966+0.830*log(1:37), col='red', lwd=2)
abline(a=5.299, b=0.054, col="blue", lwd=3)
legend(40, 6,
      lty=c(1, 1),
      legend=c("lineaarne trendijoon", "logaritmiline trendijoon"),
      lwd=c(3, 3), cex=1.1, col=c("blue", "red"), bty="n")
#####
# VANUSE JAGUNEMISE PLOT
plot(table(data.c$Vanus), xlab="vanus", ylab="vastanute arv", lwd=2, cex.lab=1.5)
#####
#DISPERSIOONANALÜÜSI LÄBIVIIMINE
# Jagame inimesed vanuse järgi generatsioonideks vanusega 21-30 ja 45-54
data.c$generatsioon="muu"
data.c[data.c$Vanus>=21 & data.c$Vanus<=30,]$generatsioon="21-30"
data.c[data.c$Vanus>=45 & data.c$Vanus<=54,]$generatsioon="45-54"
# Teeme uue andmestiku, kuhu jäävad alles vaid generatsioonid, mida hüpoteeside 1 ja 2
testimisel võrdleme
data.c_g=data.c[data.c$generatsioon!="muu",]
data.c_g$generatsioon=as.factor(data.c_g$generatsioon)
# Teeme uue andmestiku, kuhu jäävad alles vaid tööturu positsioonid, mida hüpoteesi 3
testimiseks võrdleme
data.c_p=data.c[data.c$Positsioon!="tootu",]
data.c_p$Positsioon=as.factor(data.c_p$Positsioon)
data.c_p$Positsioon=droplevels(data.c_p$Positsioon)
# Shapiro-Wilk test uuritava tunnuse normaaljaotuse kontrollimiseks
shapiro.test(data.c$K1)

```

```
shapiro.test(data.c$K7)
# Mitteparametriline Kruskal-Wallise test
# Hüpoteesi 1 kontrollimine
kruskal.test(K1~generatsioon, data=data.c_g)
# Hüpoteesi 2 kontrollimine
kruskal.test(K7~generatsioon, data=data.c_g)
# Hüpoteesi 3 kontrollimine
kruskal.test(K1~Positsioon, data=data.c_p)
kruskal.test(K7~Positsioon, data=data.c_p)
```

Lisa 5. Ankeetküsimustiku sisuliste üksikküsimuste korrelatsioonanalüüs

	K1a	K1b	K2a	K2b	K3a	K3b	K4a	K4b	K5	K6a	K6b	K7	K8	K9	K10
K1a	1	0,65	0,28	0,27	0,14	0,27	0,20	0,12	0,14	0,26	0,24	0,30	0,09	0,30	0,27
K1b		1	0,45	0,40	0,21	0,43	0,28	0,11	0,15	0,27	0,19	0,30	0,17	0,20	0,24
K2a			1	0,73	0,33	0,75	0,56	0,26	0,23	0,25	0,06	0,18	0,24	0,12	0,16
K2b				1	0,37	0,66	0,49	0,27	0,22	0,20	0,09	0,14	0,24	0,07	0,23
K3a					1	0,42	0,24	0,24	0,14	0,19	0,20	0,21	0,14	0,13	0,18
K3b						1	0,56	0,33	0,24	0,30	0,16	0,19	0,32	0,13	0,13
K4a							1	0,48	0,21	0,19	0,06	0,12	0,29	0,05	0,13
K4b								1	0,16	0,22	0,17	0,02	0,19	0,07	0,21
K5									1	0,16	0,15	0,12	0,15	0,13	0,10
K6a										1	0,63	0,23	0,15	0,30	0,21
K6b											1	0,30	0,17	0,42	0,27
K7												1	0,16	0,42	0,15
K8													1	0,09	0,12
K9														1	0,13
K10															1

Allikas: Autori koostatud kogutud andmebaasi põhjal.

Lisa 6. Kruskal-Wallise testi tulemused

Hüpotees 1 ja hüpotees 2 testimine, kus grupeerivaks tunnuseks on vastaja generatsioon.

Uuritav tunnus	Generatsioonide keskväärtused		χ^2 stastistik	Olulisus-tõenäosus
	21-30	45-54		
Maksumoraal	5,62	6,59	8,68	0,003
Maksudistsipliin	6,84	7,80	11,72	<0,001

Allikas: Autori koostatud kogutud andmebaasi põhjal.

Hüpotees 3 testimine, kus grupeerivaks tunnuseks on vastaja tööturu positsioon.

Uuritav tunnus	Tööturu positsiooni keskväärtused		χ^2 stastistik	Olulisus-tõenäosus
	Ettevõtja	Palgatöötaja		
Maksumoraal	5,52	6,28	4,28	0,038
Maksudistsipliin	7,38	7,23	0,34	0,561

Allikas: Autori koostatud kogutud andmebaasi põhjal.

SUMMARY

INTERGENERATIONAL DIFFERENCES IN TAX MORALE AND TAX DISCIPLINE ON EXAMPLE OF ESTONIANS

Ingvar Viin

As the taxation is a necessity for all the rulers, taxation history reaches back to times when money where not even invented. History creates traditions and behavior samples and Estonians' taxpaying traditions are really one of a kind. Hundreds of years under foreign rulers have created a very strong anti-governmental tradition among Estonians. Now, after 25 years of reindpendence, there is a hope that the new generation can finally break those anti-governmental tax behavior patterns that is believed to be common for older generation. There is a hope, but no one has never carried out any research that would focus on that question. So the purpose of the present master's thesis is to estimate Estonians' intergenerational tax behavior variability. To reach that goal, one must accomplish following research assignments:

- opening tax behavior's theoretical background and developing that where needed;
- fitting sociopsychological theory into tax behavior's theory;
- explaining human's behavior normatives' evolution and continuity;
- carrying out a quantitative tax behavior survey;
- analyzing quantitative questionnaire's answers and making conclusions about Estonians' tax behavior variability.

The paper is divided into two chapters. First is a theoretical chapter, where first subchapter is starting with tax behavior's historical background and its evolution. Main target of that first subchapter is to find a suitable tax behavior theory model for the second subchapter, where the model will be complemented with sociopsychological theory. Second chapter is dealing with the survey. It starts with some information about Estonian contemporary history that will be combined with some human evolution psychology theory. All that leads

to hypothesis. The second subchapter is totally focusing on the survey, explaining how it was carried out and how it will be analyzed. The thesis will end giving direct answers to the purpose of that paper.

Scientific research of tax behavior started in 1971 thanks to James A. Mirrlees, later Noble Prize Laureate, who was the first to admit in public discussion that tax behavior topic needs more specific research. Already a year later Allingham and Sandmo had created a first tax behavior model that turned out to become a cornerstone for tax behavior research for couple of decades and is still used even nowadays. During last couple of decades tax behavior's scientific research has more abandoned mathematical approach and has started considering other values like morale, patriotism and so on. But there are still some gaps in theory and in that paper a solution is offered.

A new idea is generated through decision process modelling skills and social psychology basic knowledge. Through such an interdisciplinary, it was possible to take tax behavior and its affecting factors into as little details as possible. In that new concept, tax behavior was divided for tax morale and tax discipline. Tax morale is citizen's intrinsic motivation that drives him/her to pay the taxes despite an opportunity for a tax evasion. Person's tax morale comes from two different obligations – obligation in front of government as leaders and secondly in front of other citizens as members of one group. From there spreads out other, even more specific factors that have an influence on person's tax behavior. Tax discipline is basically person's inside battle between materialistic and ethical thinking. The biggest role in that battle is in hands of person's ideal self and there comes again a need for a theory of human psychology.

In a real life, the theory was decided to be tested in a very ambitious way, trying to ascertain variability between different Estonian (strictly differentiated from other Estonian citizens who speak other native language than Estonian) generations. That brought up a need for some extra theory about intergeneration and Estonian contemporary history analyses through the lens of tax behavior aspects. All that previous knowledge included, three hypotheses were made. Hypothesis 1 expected younger generation to have more prosocial tax morale. Hypothesis 2 said that younger generation is expected to have more moral tax discipline. Hypothesis 3 expected employees to have more prosocial tax morale and more moral tax discipline than entrepreneurs. To make sure if those hypotheses stand, required

information was not provided and a survey was needed to be carried out. Lickert's scale was used in the questionnaire. Answers were gathered in two different ways – in the internet (289 answers) and on streets of different Estonian towns (199 answers).

To make sure if the hypothesis stand, regression analysis were conducted. The results showed that none of those three hypothesis were correct. Moreover, the results suggested even the opposite. Based on the previous theory, younger generation's answers were expected to be more prosocial than older generation's ones, but the results were actually showing the opposite. Employees' tax morale was indeed more prosocial than entrepreneurs', but no statistical differences were found in tax discipline. Additional Kruskal-Wallis' test results were no different from regression analysis' results. Analyzing tax behavior's affecting factors separately, results showed that the Estonians tend to be very patriotic and it should be the main positive factor for their tax morale. On the other hand, results showed that the respondents don't feel to be much involved in governing and they do not trust the governors too much. Such results should have a negative effect on tax morale.

Possible future development on that topic should first start with additional analyze of the questionnaire to find better formulations for questions. As the paper's results were not the same as predicted, additional surveys are needed to carry out in Estonia before heading out to compare Estonians with some other nation who have a fairly different historical background. If the survey's results are still contradicting to the paper's theoretical background, an additional work with literature is needed. The topic's involvement with real life must also be constantly kept in mind. So it would be wise to develop theory through some qualitative research methods like interviews with employers and employees. Additional details that weren't seen before could be discovered with those interviews.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ingvar Viin,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Põlvkondadevahelised maksumoraali ja maksudistsipliini erinevused eestlaste näitel,

mille juhendajad on dotsent Diana Eerma ja teadur Tanel Mällo,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **19.05.2015**